

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

STALİN DÖNEMİNDE SİYASİ BASKILAR:
KIRGIZİSTAN ÖRNEĞİ (1937-1938)

Aidai KYDYSHOVA

2501191228

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Ayna ASKEROĞLU ARSLAN

İSTANBUL- 2023

ÖZ

Sovyetler Birliği'nde mutlak iktidarın sahibi J. Stalin yönetimini oldukça baskıcı bir siyasetle yürütmüştür. Bu çalışmada Sovyet döneminde Kırgızistan'da Stalin tarafından uygulanan siyasi baskılar ele alınmaktadır. Kırgızistan'ın bağımsızlığına giden yolda büyük katkı sağlayan ve aynı zamanda siyasi baskıya maruz kalan aydınlar sınıfının ortaya çıkışı ve önemli faaliyetleri incelenmiştir. Ayrıca siyasi baskının zirveye ulaştığı 1937-1938 Büyük Tasfiye dönemi tutuklama ve topluca idamlara kadar giden sürenin kapsamlı bir şekilde ele alınarak incelenmesi tabi tutulmuştur. Çalışmada döneme ilişkin Kırgızca, Rusça temel kaynak ve arşiv belgelere dayalı olarak Repressiyanın nedenleri/sonuçları bağlamında sosyal, kültürel, dini, ekonomik ve psikolojik açıdan incelenerek ve ülkedeki yarattığı etkileri tartışılmıştır. Tezde olabildiğince tarafsız ve objektif davranmaya, genel itibarıyla meselelerin tek bir sebebe bağlamaksızın birçok yönleriyle aydınlatılması hedeflenmiştir. Millî mücadele yolunda Sovyet rejiminin Repressiya politikasına maruz kalan yüzlerce aydın sınıfının yeri ve eksikliği günümüzde de her açıdan hissedilmektedir. Eski Sovyet ülkelerin ve onun içinde Kırgızistan'ın yaşamış olduğu büyük trajedinin doğru bir şekilde incelenerek aktarılması önem arz etmektedir. Çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kırgızistan, Aydın, Büyük Tasfiye (1937-1938), Sovyet, Stalin, Repressiya.

ABSTRACT

**POLITICAL PRESSURES IN THE STALIN PERIOD: THE CASE OF
KYRGYZSTAN (1937-1938)**

J. Stalin, who had absolute power in the Soviet Union, continued to rule with his extraordinarily repressive policy. In this study, the political pressures applied by Stalin in Kyrgyzstan during the Soviet period are discussed. The emergence and important activities of the intelligentsia class, which contributed greatly to the independence of Kyrgyzstan and were also exposed to political pressure, were examined. In addition, the period leading up to the arrests and mass executions of the Great Purge of 1937-1938, when the political pressure reached its peak, was examined in a comprehensive manner. In the study, based on the main sources and archival documents in Kyrgyz, Russian, the reasons/results of the Repressiya were examined in terms of social, cultural, religious, economic and psychological and its effects in the country were discussed. In the thesis, it is aimed to act as impartially and objectively as possible and to illuminate the issues in many aspects without tying them to a single reason. The place and lack of hundreds of intellectuals who were exposed to the Soviet regime's policy of repressing on the way to the national struggle are still felt in every aspect today. It is important to analyze and convey the great tragedy of the former Soviet countries and Kyrgyzstan in it. The study generally consists of an introduction and three parts.

Keywords: Kyrgyzstan, Intellectual, Great Purge (1937-1938), Soviet, Stalin, Repressiya.

ÖNSÖZ

Araştırma Sovyet döneminde Kırgızistan’da Stalin tarafından uygulanan Büyük Temizlik döneminin öncesi-sonrası siyasi gelişmeler ve yarattığı yan etkileri irdelenmiştir. Sovyetler Birliği’nin mutlak hâkimi olan Stalin ve onunla aynı düşünceyi paylaşan yöneticilerin Kırgızistan’da uyguladığı siyasal baskı XX. yüzyılın en trajik felaketlerinden biridir. SSCB’nin dağılması ve Kırgızistan’ın bağımsızlığının ardından Sovyetler dönemindeki baskıcı politikalar dillendirilmeye ve bilimsel çalışmalar yapılmaya başlamıştır. Ancak bu politikaların tüm yönleriyle ele alındığını söylemek mümkün değildir. Araştırma baskıcı politikaların yol açtığı felaketlere tanıklık edenlerin ve döneme ilişkin belgelerin yardımıyla bu eksikliğin giderilmesine katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın giriş bölümünde araştırmanın konusu, kavramsal çerçevesi, amacı, yöntemi ve kaynakları hakkında genel bir bilgi sunulduktan sonra “Repressiya Politikasına Hazırlık Faaliyetleri” başlığını taşıyan birinci bölümde Kırgızistan’da Repressiya politikasına doğru hareketler, ülke bazında sürgün ve zorunlu göç ve siyasi teşkilatların oluşumu hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. İkinci bölümün “Repressiya Kurbanları ve Önemli Şahsiyetler” başlığını oluşturan bölümde siyasi baskıya kurban giden Kırgız aydın sınıfının yeri, rolü ve faaliyetleri incelenmiştir. Bunun yanında “Repressiya Politikasının Oluşturan Temel Belgeler” adlı alt başlıkta önemli belgeler ışığında konu ile ilgili bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölümün “Repressiyanın Günümüz Kırgızistan’ına Etkisi ve Değerlendirilmesi” adlı başlığında baskıcı politikaların Kırgız eğitime, kültürene ve bölgedeki dini durum üzerine etkileri incelenmiştir. Araştırma bulguların özetlendiği bir sonuç kısmıyla tamamlanmıştır. Son olarak çalışmanın “Ekler” kısmında idam, beraat belgeleri ve Kırgız aydınların resimleri verilmiştir.

Bu çalışmanın oluşmasında pek çok kişinin büyük yardımları olmuştur. Öncelikle tez konusunun belirlenmesinden tamamlanmasına kadar olan süreçte desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen ve tez araştırmamı dikkatle okuyan, gördüğü eksiklikleri nezaketiyle sunan, yorum ve ufuk açıcı tavsiyelerde bulunarak ciddi katkı sağlayan saygıdeğer danışman hocam Doç. Dr. Ayna ASKEROĞLU ARSLAN’a sonsuz teşekkür ederim. Ders döneminde derslerine katılarak değerli bilgiler edindiğim ve tez

savunma jürimde katkı ve tavsiyelerde bulunan kıymetli hocam Doç. Dr. Ömer KUL’a ve Prof. Dr. Abdulhamit AVŞAR hocalarıma şükranlarımı sunarım. Aynı şekilde lisans eğitimimden beri her zaman engin tecrübelerinden yararlandığım kıymetli hocam Prof. Dr. Selahattin Avşaroğlu’na yardımlarından dolayı teşekkürü borç bilirim. Ayrıca Ali Aşık hocama da müteşekkirim. Çalışmam boyunca arşiv belgelerine ve Kırgız İlimler Akademisi ve Alıkul Osmonov Adındaki Kırgız Cumhuriyetinin Milli Kütüphanesi’ndeki ihtiyaç duyduğum önemli kaynakların temininde yardımlarından dolayı Rysbek Kubanychbekov’a ve Ulamkadyr Sharipzhan uulu’na müteşekkirim. Bu tezin büyük kısmın okuyup dilbilgisi kuralları ve ifade bütünlüğü açısından gerekli düzeltmelerde bulunan Dr. Orhan HAYAL ve Kadir OSMANOĞLU Beylere şükranlarımı sunarım. Eğitim-öğretim dönemlerimde maddî ve manevî desteklerinden dolayı Sefire-i Alem Uluslararası Öğrenci Derneği’ne ve Tez projemi desteklediği için Türk Dünyası Belediyeler Birliği’ne teşekkür ederim. Sevgiyle ve özenle beni bugüne hazırlayan sevgili anne ve babama sonsuz müteşekkirim. Ayrıca hem ilim hem de hayat yolculuğumda her zaman destekçim, sevgili eşim Kursanbek Duishonkul uulu’na ve biricik kızım Elif’e çok teşekkür ederim.

Aidai Kydyshova

İstanbul 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

REPRESSİYA POLİTİKASINA HAZIRLIK FAALİYETLERİ

1.1. Kırgızistan'da Siyasi Teşkilatların Oluşumu ve Sosyal Turan Partisi	18
1.2. Kırgızistan'da Siyasi Repressiya Politikası.....	23
1.3. Repressiya'nın Etapları.....	35
1.4. Sürgün ve Zorunlu Göç	39
1.5. Ukrayna'ya Sürgün Edilen ve İdam Edilen Kırgızlar 1932-1938	44

İKİNCİ BÖLÜM

REPRESSİYA KURBANLARI VE ÖNEMLİ ŞAHSİYETLER

2.1. Repressiya Politikasını Oluşturan Temel Belgeler	53
2.2. Ata-Beyit Mezarlığının bulunması ve Bübüyra Kıdıralieva.....	67
2.3. Törökul Aytmatov'un Hayatı ve Faaliyetleri (1903-1938)	78
2.4. Kasım Tınıstanov (1901- 1938).....	82
2.5. Cusup Abdrahmanov (1901-1938)	83
2.6. Abdikerim Sıdıkov (1889-1938)	86
2.7. İsakeev Bayalı (1897-1938).....	87

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

REPRESSİYA'NIN GÜNÜMÜZ KIRGIZİSTAN'A ETKİSİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Eğitimsel- Kültürel Repressiya ve Yarattığı Etkileri.....	90
3.2. Sovyet Döneminde Din ve Günümüz Kırgızistan'a Etkileri	102
3.3. Repressiyanın Sosyo-Ekonomik Etkileri.....	109
3.4. Vatandaşlar Üzerinde Yarattığı Psikolojik Etkiler	112
3.5. SSCB Politikasının Kırgızistan Demografik Yapısına Etkileri	114
3.6. Repressiya İle İlgili Çalışmalar	117

SONUÇ.....	128
KAYNAKÇA.....	130
EKLER.....	149

KISALTMALAR

GPU	: Gosudarstvennoe Politicheskoe Upravlenie (Devlet Siyasî Yönetimi)
GULAG	: Главное управление исправительно-трудовых лагерей/ Glavnoe Upravleniye Íspravitelno Trudovyyh Lagerey (Zorunlu Çalışma Kampları Genel Müdürlüğü)
KGB	: Комитет государственной безопасности/ Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti (Devlet Güvenlik Komitesi)
KSSC	: Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
NKVD	: Narodniy Komissariyat Vnutrennih Del (Sovyetler Birliği İçişleri Halk Komiserliği)
SK KPSS	: Центральный Комитет Коммунистической партии Советского Союза/ Sentralniy Komitet Kommunističeskoy Partii Sovetskogo Soyuza (Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
VKP(b).	: Всесоюзная коммунистическая партия (большевиков)/ Vsesoyuznaya Kommunističeskaya Partiya (bolşevikov) (Bolşevikler Tüm Birlik Komünist Partisi)
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi

Çev. : Çeviren

ed. : Editör

Haz. : Hazırlayan

No : Numara

STP : Sosyal Turan Partisi

S. : Sayı

s. : Sayfa Numarası

GİRİŞ

Kırgızistan tarihinde siyasi baskılar veya Repressiya dendiğinde ilk akla gelen 1937-1938 yıllarında gerçekleşmiş olan toplu Repressiya politikası bilinse de aslında baskıcı politikalar Rus Çarlığı'nın Kırgız topraklarını işgal ettiği 1840 yılında başlamış olup, Stalin'in ¹ vefatına kadar siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel, eğitimsel ve psikolojik baskılar devam etmiştir. Örneğin 1916 yılındaki Ürkün soykırımı², ardından 1917-1923 yılları arasındaki Ekim Devrimi³ sonrası ve Sovyetler Birliği'nin kuruluşu sırasında yaşanan İç Savaş ⁴, 1930-1933 yıllarında uygulanan kolhozlaştırma ⁵

¹ Asıl ismi, Josef Vissarionovich Dzhugashvili olan Josef Stalin, 21 Aralık 1879 tarihinde, günümüzde Gürcistan'ın başkenti Tiflis'e 65 km uzaklıktaki Gori Şehrinde doğmuştur. Babası kunduracı, annesi ise çamaşırcı olarak geçimlerini sağlayan sıradan bir aileye mensuptu. Biyografi yazarlarının aktardıklarına göre, Stalin'in çocukluğu oldukça zor şartlar altında geçmiştir. Alkol bağımlısı olan babası karısına ve oğluna aşırı derecede şiddet uyguluyordu. Bundan dolayıdır ki, başkalarına sempati duymayan acımasız, çok soğuk kanlı ve intikamcı bir kişiliğe sahip olduğu ifade edilir. 1886'da ailesi tarafından Stalin bir kilise okuluna kaydedilir, burada temel eğitimi alır ve Rus dilini en iyi şekilde öğrenir. Josef Stalin hakkında detaylı bilgi için bkz: Eduard Vadzinskiy, **Stalin**, Vagrius Yay, Moskova, 1997; Roman Brakman, **Sekretnaya Papka İosifa Stalina: Skritaya Jizn**, Moskova, Ves Mir, 2004; Alan Bullok, **Gatler İ Stalin: Jizn İ Vlast: Sravnitel'noe Jizneopisanie**, C.I-II, Smolensk: Rusiç, 1994; Josef Stalin, **Socineniya Tom 13**, Moskova, Gosudarstvennoye Yay, 1951; G. F. Aleksandrov, v.d., **J.V. Stalin (Kısa Biyografi)**, İstanbul, Evrensel Basım Yayın, 1990.

² Ürkün kelimesinin Kırgızca'daki manası "bir şeyden korkarak toplu olarak kaçma" demektir K. Yudahin, **Kirgizsko Russkiy Slovar (Kırgızca-Rusça Sözlük)**, C.2, Moskova, 1985, s. 325. Ürkün ile ilgili bilgi için bkz.: Tölöbek Abdrahmanov, Gülzada Abdaliev, **Tendik Egemendüülük Küçtörü Cana Ürkündör**, C.1, Bişkek, Sarıbaev Basmakanası, 2016.

³ Ekim Devrimi (rus. Oktyabrskaya revolyutsiya), Rus İmparatorluğu'nun çöküşünü ve SSCB'nin oluşmasını sağlayan, XX. yüzyılın dünya tarihini etkileyen en mühim olaylarından biridir. İlk önce Büyük Ekim Devrimi, Ekim Ayaklanması, Bolşevik Devrimi, Rus Devrimi şeklinde anılırken Devrimin onuncu yıldönümünden başlayarak remî olarak "Büyük Ekim Sosyalist Devrimi" şeklinde isimlendirilmiştir. Rus Çarlığın'da ihtilal ilk kez 1905 yılında Rus-Japon Savaşı sırasında meydana gelmiştir. Bkz.: İlyas Topsakal, "Bolşevik İhtilali," **Tübitak Bilim ve Toplum Başkanlığı Popüler Bilim Yayınları**, (Çevrimiçi), https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/bolsovik_ihtilali, 20 Eylül 2022; Yunus Ekici, "Bolşevik İhtilâlinin Ortaya Çıkması ve Sebepleri," **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.27, S.1, 2017, s. 65-275.

⁴ Ekim Devrimi olayların ardından Bolşeviklere karşı olan monarşi yanlısı Beyaz Ordu iç savaşa başlamıştır. Bu şekilde Rusya'da 1917-1922 yılları arasında uzun müddet devam eden bir iç savaşı başlamıştır. Bu iç karışık olayı tarihte önemli iç savaşı olarak kalmıştır. Bkz.: İlyas Topsakal, **a.e.**; Ramin Sadıgov, **Kanlı Dört Yıl-Rus İç Savaş Tarihi (1917-1920)**, Ankara, Nobel Yayınları, 2020.

⁵ Kolhoz-Rusça Kollektivnoye Hozyaystvo (kolektif işletme) kelimelerinin kısaltılmışı halidir. Sovyetler Birliği'nde tarım sektöründe "kolektif tarımla" uğraşan birliklerdir. V. Lenin'in planına göre sanayileşme, kolhozlaştırma ve kültürel devrim sosyalizme giden yol olarak görülmüştür. İlk kolhoz çiftlikleri Türkistan'da 1918'de kurulmaya başlamıştır. Bkz. Zuhra Altımuşova, "Sovyetler Birliği'nde Kolhozlaştırma Hareketlerine Dair Bazı Tespitler: Kırgızistan Örneği," **XVII. Türk Tarih Kongresi**, Kongreye Sunulan Bildiriler 15-17 Eylül 2014, Ed. Mehmet Ali Beyhan, Orta Asya ve Kafkasya Tarihi, C.II, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2018, s. 555-575.

politikası çerçevesinde köylülerin kulak⁶ olarak vatanlarından sürgün edilmesi, 1932-1933 döneminde yaşanan kıtlık⁷, 1930-1950 döneminde gerçekleşen milli toplulukların sürgün edilmesi ve edebiyata, kültüre, sanata yönelmiş baskılar Sovyet yönetiminin uyguladığı Repressiya çeşitleri arasındadır.

Kırgız topraklarının kuzey bölgesi 1840-1863 yılları arasında Albay Çernyaev'in⁸ askerleri tarafından işgal edilerek Rus Çarlığı'nın hakimiyeti altına girmiştir.⁹ 1876 yılına geldiğinde ülkenin güney bölgesinin işgal edilmesiyle tüm Kırgız toprakları Rus Çarlığı'nın idaresi altına girmiştir. Böylece Kırgız toprakları Rus İmparatorluğu'nun bir parçası olmuştur.¹⁰ Birçok Kırgız lider ve aydın Rus işgaline karşı dirense de herhangi bir olumlu sonuç alınamamıştır. Kırgız tarihinin en önemli olaylarından biri Ekim Devrimi'nden önce 1916 yılında yaşanmıştır. Ürkün soykırımı binlerce insanın canına mal olmuştur. Kırgızlar Rus askerlerinin baskılarına dayanamayıp Doğu Türkistan topraklarına kaçmak zorunda kalmışlardır. Ekim 1917'de Rus Çarlık rejimi sona ermiş ve Sovyetler Birliği kurulmuştur. Sovyetlere karşı çıkan Kırgızlar Ruslar tarafından acımasızca bastırılmıştır.¹¹ Sovyetler Birliği'ne

⁶ Sosyal tabakalaşmadan ortaya çıkan zengin köylülere verilen isimdir. Bkz.: Emil Asanov, **Kırgız Tarihi Boyunça Kısaça Ensiklopediya**, Bışkek, 2003, s. 122.

⁷ Kıtlık, J. Stalin döneminde Sovyet rejiminin 1932-1933 yılları arasında özellikle Ukrayna ve Kazakistan coğrafyalarında milyonlarca insanı aç bırakarak ölüme zorladığı trajik bir olaydır. Ukrayna'da Holodomor soykırımı olarak bilinir. Bkz.: Damira İbrahim, Vahit Türk, **Kazakistan'da Kızıl Kıtlık-1929-1933**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2016.

⁸ Albay Mihail Çernyayev Grigorieviç (1828–1898) Rus Çarlığı'nın önemli asker komutanıdır. Rus Çarlığı'nın sömürge politikasının aktif uygulayıcılarından biridir. Kuzey Kafkasya'nın işgaline aktif olarak katılmıştır. Türkistan'daki işgal hareketinin önemli bir figürü ve Türkistan bölgesinin askeri valisidir. Bkz.: Emil Asanov, **Kırgız Tarihi Boyunça Kısaça Ensiklopediya**, y.y., Bışkek, 2003, s. 122; Ayrıca Türkistan'ın işgali sürecindeki önemli Rus arkeri valileri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Hatice Kerimov, **Türkistan Genel Valiliği'nde İdari Sistemin Oluşumu ve Gelişim Süreci (1865-1897)**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Genel Türk Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2019.

⁹ Öskön Osmonov, **Kırgızstan Tarihi: Ekzamendik 100 Suroogo Coop**, Ekspres-Spravochnik Yay, Bışkek, 2007, s. 133-138; Kalen Sıdıkov, **Kırgız Tarihi (b.z.ç. cana b.z.) Koşumça Okuu Kitebi**, B.,3, Bışkek, Biyiktik Yay, 2007, s. 571-581; A. Kanimetova, N. K. Maykadanova, **Ata Mekendik Tarihi: Okuu-Usulduk Kural**, Karakol, IMU, 2016, s. 16-18.

¹⁰ Öskön Osmonov, **Kırgızstan Tarihi: Ekzamendik 100 Suroogo Coop**, s. 141-148.

¹¹ Zuhra Altımuşova, "Kırgızistan'da Sovyet Repressiya Siyaseti (1917-1953)," **XVIII. Türk Tarih Kongresi**, Haz: Semiha Nurdan ve Muhammed Özler, C.X, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2018, s. 892.

karşı özerklik ve bağımsızlık için mücadele edenler tarih sayfalarında “basmacılar”¹² olarak bilinmektedir.

Kırgızistan’da Sovyet iktidarı kurulduktan sonra ilk olarak eğitime ve kültüre yönelik baskılar uygulamaya başlamıştır. Bu bağlamda sosyal ve kültürel alanlarda Sovyetleştirme politikası aktif olarak yürütülmüştür. Ülkenin her yerinde sinemalar, tiyatrolar, okullar ve çeşitli kurslar açılmıştır. Cedit mektepleri kapatılarak yerine Rus-Tuzem okulları açılmıştır. Ülkenin başkenti olan Bişkek’in adı Frunze¹³ olarak değiştirilmiştir.¹⁴

Eğitimde ve kültür alanındaki baskıdan Kırgız dili ve alfabesi de nasibini almıştır. Sovyetler Birliği’nin Kırgız dili üzerine olan baskısı Kırgızların geçmişiyle ilişkisini zayıflatmıştır. SSCB kendine bağlı olan milletleri “Ruslaştırma” siyasetini alfabeleri değiştirerek başlatmıştır. Öncelikle “İslam ideolojisini” taşıması bahanesiyle Arap alfabesi Latin alfabesiyle değiştirmiştir.¹⁵ Dolayısıyla Arap harfiyle Kırgız dilinde yazılmış birçok eser unutulmaya yüz tutmuştur. Çok zaman geçmeden Latin alfabesinin yerini Kiril alfabesi almıştır.¹⁶ Sovyetlere bağlı olan 15 ülkede tek dil, tek alfabe politikasıyla yönetim sistemi kolaylaştırılmıştır. Arap ve Latin alfabesi Sovyet ideolojisine uygun gelmemiştir. Sovyet yönetimi altındaki Türklerin ile diğer Türklerle kültürel bağlarının koparılması amaçlanmıştır. Bunu Türkiye Cumhuriyeti’nin 1928’de Latin alfabesine geçmesiyle¹⁷ ilişkilendirmek mümkündür.

Sıradaki Repressiya ağırlıklı olarak ekonomik ve siyasi alanlara yönelmiştir. Yerel halkın özel yerleri devletleştirilmeye ve vergilerin çeşitleri artmaya başlamıştır. Ülkede bulunan sanayiler, fabrikalar ve iş merkezleri Sovyet birimlerine geçmiştir.

¹² Emil Asanov, **Kırgız Tarihi Boyunça Kısaça Ensiklopediya**, y.y., Bişkek, 2003, s. 34.

¹³ Mihail Vasilyeviç Frunze (1885-1925), Rus asker komutanı ve devlet adamıdır. Ekim Devrimi’nde Bolşevik önderlerinden ve Kızıl Ordu’nun kurucusu olarak bilinir. Bkz., Öskön Osmonov, **Kırgızstan Tarihi: Ekzamendik 100 Suroogo Coop**, Ekspres-Spravochnik Yay, Bişkek, 2007, s. 347; Emil Asanov, **Kırgız Tarihi Boyunça Kısaça Ensiklopediya**, s. 247.

¹⁴ Turdakun Usubaliyev, Frunze Stolitsa Sovetskogo Kirgizstana: Kratkiy İstoričeskiy Oçerk, Moskva, Misl, 1971, s. 5, 97.

¹⁵ Asıl Bolponova, K. Tınıstanov – Uçeniy İ Gosudarstvenniy Deyatel Kirgızstana, Karakol, İGU, 2011, s. 63, 73.

¹⁶ Olga Sumarokova, **Kırgızsiy Alfavit: Dolgiy Put K Kirillise**, KPSU, Bişkek, 2021, s. 78-80.

¹⁷ Mehmet Kayıran, Yahya Metintaş, “Latin Kökenli Yeni Türk Alfabesine Geçiş Süreci ve Millet Mektepleri,” **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.24, 2009; Asıl Bolponova, K. Tınıstanov – Uçeniy İ Gosudarstvenniy Deyatel Kirgızstana, s. 71.

Kırgızların temel ekonomik gelir kaynağı olan tarım ve hayvancılık alanlarına da el konulmuştur. 1930-1931 yılından itibaren “kolhozlaştırma” projesi çerçevesinde kolektif çiftlikler kurulmaya başlamıştır. Devlet çiftçilerin arazilerine el koyarak toprakta özel mülkiyete son vermiştir. Özellikle halkın zengin kesimine siyasi ve ekonomik baskı uygulanmıştır. Ülkede halkın varlıklı kesimi bay-manaplar¹⁸ kulak olarak adlandırılmıştır. Kolhoz çiftliklerinin kuruluşunda bay-manaplar engel olarak görülmüştür. Bu nedenle kulakları ülke dışına sürgün etme kararı alınmıştır.¹⁹ Kulaklar ağırlıklı olarak Rusya ve Ukrayna’ya sürgün edilmiştir. Böylece zenginlerin toplum üzerindeki ekonomik etkilerini engellemek amaçlanmıştır. Ancak bu siyasi projenin uygulanması esnasında aşırılığa kaçılması akabinde halkın yoksul kesimi de sürgüne maruz kalmıştır. Sürgün edilenlerin mal mülkü kolhoz çiftliklerine aktarılmıştır. Kolhozlaştırma projesine karşı çıkan Cusup Abdrahmanov hükümetin hazırlıksız olduğunu ve aceleyle tasarlanmış bir planı yürürlüğe koyduğunu dile getirmiştir. Kolhozlaştırma siyaseti büyük açlığa ve kıtlığa neden olmuştur.²⁰

Yetkililerin totaliter rejimi güçlendirmek için aldığı tek karar kolhozlaştırma ve sürgün siyaseti olmamıştır. Daha da tehlikesi siyasi zulmün eşlik ettiği 1937-1938 yıllarında yaşanan “Büyük Terör”²¹ politikasıdır. Halk arasında “Otuz Yedinci Yıl” olarak bilinen siyasi Repressiya genel olarak halkın aydın kesimine ve devlet adamlarına yönelmiştir. SSCB tarihinin Josef Stalin’in iktidar döneminde yaşanan “Büyük Terör”, “Büyük Temizlik”, “37.yıl”, veya “Repressiya” olarak adlandırılan siyasi katliamları 1937-1938 yıllar arasında zirveye ulaşmıştır. Büyük Temizlik operasyonu Sovyetler Birliği’nin tüm bölgelerinde uygulandığı gibi Kırgızistan’da da uygulanmıştır. Repressiya Kırgızistan için en trajik olaylardan biridir. Halkın milli

¹⁸ Bay Kızgız Türkçesinde zengin demektir. Manap da Kırgız toplumunun zengin ve asilzade kesimine mensup olan Bey zümresi demektir. Kısacak manap’ın tanımını yapmak gerekirse, Sovyet rejimi öncesi Kırgız toplumunda halkın başındaki yönetici sınıfın bir temsilcisi; kabile üyelerini yargılama hakkına sahip olan ve kabile savaşlarında onlara liderlik eden bir kabile lideri demektir. Bkz.: Emil Asanov, **Kırgız Tarihi Boyunça Kısaça Ensiklopediya**, s. 148.

¹⁹ Zuhra Altımişova, **Sovet Biyliğinin Kırgızstandağı Kulaktardı Tap Katarı Cuyu Sayasatının İşke Aşırılışı (1920-30cc.)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İ. Arabayev Kırgızistan Devlet Üniversitesi At Meken Tarihi, Bişkek, 2021, s. 3.

²⁰ H. A. İvniskiy, **Kollektivizasiya İ Roskulaçivanie (Naçalo 30-h Godov)**, Moskova, İnterpraks, 1996, s. 277-279.

²¹ “Büyük Terör” terimini ilk olarak İngiliz tarihçisi Robert Conquest The Great Terror adlı kitabında kullanmıştır. Robert Conquest, **The Great Terror**, y.y., Oxford University Press Yay, 2007.

hakkı, özgürlüğü ve milli menfaati için mücadele eden Kırgızların en önde gelen aydınları bir gecede yok edilmiştir. 137 insanın bir gecede idam edilmesi büyük bir kayıptır. Kırgızistan'ın ilk profesörü Kasım Tınıstanov başta olmak üzere Abdıkadir Orozbekov, Abdikerim Sıdıkov, Cusup Abdrahmanov, İşenaalı Arabayev, İmanalı Aydarbekov ve Törökul Aytmatov gibi önde gelen devlet adamları ve aydınları casus, milliyetçi, devlet haini, pantürkist-turanist ve Türkçü olarak haksız yere suçlanarak idam edilmiştir.²² Milli kadroların yok edilmesi sadece siyasi katliam değildir, aynı zamanda kültür ve bilim katliamıdır. Çünkü yukarıda bahsettiğimiz aydınlar Kırgızların ilk bilim adamları, gazeteci, yazar, şair ve liderleri idi. Kırgızistan'a bağımsızlığını kazandırmaya, bir devlet olarak tanımlanmasına gayret eden 137 aydının gömüldüğü yer 53 sene sonra Bişkek'in güney bölgesinde yer alan Çon-Taş köyündeki bir tuğla fabrikasında bulunmuş ve kimlikleri tespit edilmiştir.²³ İdam edilen aydınların gömülme hadisesine bizzat şahit olan bekçi Abıkan Kıdıralıyev'in²⁴ kızı Bübüyra Kıdıralıyeva'nın²⁵, babasının vasiyeti üzerine, 1991'de dönemin Devlet Güvenlik Komitesinin memuru Bolot Abdrahmanov'un²⁶ öncülüğünde kazı işleri başlatılmış ve sonuca ulaşılmıştır. Yaşanan hadise ülkede büyük bir yankıya yol açmıştır.²⁷ Bu mezarlık dünyaca ünlü yazar Cengiz Aytmatov'un önerisiyle Ata-Beyit mezarlığı olarak adlandırılmıştır. Ata-Beyit mezarlığı eski Sovyet Cumhuriyetlerinde Repressiya'ya dair bulunan ilk kompleks olmuştur.²⁸

²² Regina Helinskaya, **Tayna Çon-Taşa**, Bişkek, İlim, 1994, s. 30-34; Roza Aytmatova, Asan Ahmatov, **Ata-Beyit**, Bişkek, Uлуу Toolor Yay, 2022, s. 10-12; Roza Aytmatova, **Belıye Stranıtsı İstorii: Moi Vospominaniya**, Bişkek, 2019, s. 20-21.

²³ Regina Helinskaya, **Tayna Çon-Taşa**, Bişkek, İlim, 1994, s. 3, 10; Roza Aytmatova, **Tarıhtın Aktay Baraktarı**, Bişkek, Biyiktik Yay, 2007, s. 9.

²⁴ 1932-1940 yılları arasında Çon-Taş çiftliğinde güvenlik olarak çalışan şahıstır. Roza Aytmatova, **Tarıhtın Aktay Baraktarı**, Biyiktik Yay, Bişkek, 2007, s. 9.

²⁵ Bübüyra Kıdıralıyeva Çon-Taş çiftliğinde güvenlik olarak çalışan Abıkan Kıdıralıyev'in kızıdır ve Çon-Taş çiftliğindeki Repressiya kurbanlarının tüm sırlarını açığa çıkaran önemli bir isimdir. İleride bu isim ile ilgili geniş bilgi verilecektir.

²⁶ Bolot Abdrahmanov (KGB) Güvenlik istihbarat subayı (1990-1998) ve kazı işlerinde yönetici olmuştur.

²⁷ Bolot Abdrahmanov, **Kırgızstandağı Sayasıy Repressiyanın Kurmandıktarı (1920-1953)**, C.I, Bişkek, Biyiktik Plyus, 2020, s. 7.

²⁸ Ata-Beyit, Repressiya kurbanlarına adanmış bir anıt kompleksidir. Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'e 25 kilometre uzaklıkta Tanrı Dağların eteklerinde yer almaktadır. Kompleksin mimarı K. Alımkulov'dur. Aynı zamanda babalar mezarlığı olarak da adlandırılmaktadır. Ata-Beyit Anıt Kompleksi, 1938'de "halk düşmanı" oldukları iddiasıyla Stalin'in emriyle vurulan 137 Kırgız aydınların anısına inşa edilmiştir. Anıt Kırgızistan'ın ilk Cumhurbaşkanı Askar Akayev'in girişimiyle

1930’lu yıllarda yaşanan siyasi baskılardan daha az bilinen 1940-1950 yıllar arasında gerçekleşen baskılardır. Bu dönemdeki Repressiya’nın diğerlerinden farkı kültüre, eğitime ve edebiyata yönelmesidir. SSCB genelinde ve Kırgızistan SSC’de yeni bir kitlesel siyasi Repressiya dalgası başlamıştır. Bilim ve kültürün önde gelen isimleri, Kırgızistan’ın ulusal aydınlarının temsilcileri kitlesel baskılara maruz kalmıştır. VKP (b)’nin 1946 yılında “Zvezda”²⁹ ve “Leningrad”³⁰ dergileri hakkında alınan kararlar³¹ tüm SSCB genelinde kültüre yönelik Repressiya’nın başlangıcı olmuştur. Söz konusu olan dergiler Sovyet ideolojisine karşı gelen bilgileri içerdikleri sebebiyle yazarları yetkililer tarafından cezalandırılmıştır. Tüm Sovyet Cumhuriyetlerinde başlatılan kültürel baskı dalgası Kırgızistan’ın edebiyatını ve yazarlarını es geçmemiştir. Edebiyat, sanat, müzik, sinema, tiyatro, resim alanları sıkı kontrolden geçirilerek Sovyet ideolojisine uygun gelmeyen eserler ve çalışmalar ortadan kaldırılmıştır ve yazarları mahkûm edilmiştir. Örneğin Aalı Tokambayev’in³² “Kanduu Cıdar (Kanlı Yıllar)”, Kubanyıçbek Malikov’un³³ “Balbay” adlı eserleri “Pantürkizm” ve “Panislamizm” eylemleri içermekle suçlanarak yasaklanmıştır ve kitapları kütüphane raflarından kaldırılmıştır.³⁴ Yine bu bağlamda Moldo Kılıç³⁵

14 Temmuz 2000 yılında açılmıştır. Bkz: Emil Asanov, **Kırgız Tarihi Boyunça Kısaca Ensiklopediya**, Bışkek, 2003, s. 22.

²⁹ Sovyetler döneminin en önemli dergilerindendir.

³⁰ Aynı şekilde Sovyetler döneminin en önemli dergilerindendir.

³¹ Pravda, “O Jurnalah ‘Zvezda’ i ‘Leningrad’,” **Pravda**, no. 198, 21 Ağustos 1946; T.M. Goryaeva (Ed), “İstoriya Sovetskoy Politiceskoy Senzuri: Dokument i Kommentarii,” **Rossiyskaya Politiceskaya Ensiklopediya (ROSSPEN)**, y.y., 1997, s. 201-202.

³² Ünlü Kırgız şairi ve piyes yazarıdır. Hakkında geniş bilgi için bkz.: Abdıldacan Akmataliev, **Kırgız Adabiyatının Tarihi**, C.6, Bışkek, 2002, s. 104-128; Attokur Capanov, **Aalı Tokombayev Ensiklopediyası**, Kamilla Print, Bışkek, 2022.

³³ Kubanyıçbek Malikov (1911-1978) en önemli Kırgız şairi ve tiyatro yazarıdır. Bkz.: Abdıldacan Akmataliev v.d., **Kırgız Adabiyatının Tarihi**, C.VI, Bışkek, 2002, s. 316-318; K. Asanaliyev v.d., **Kırgız Adabiyatı: Orto Mektepterdin 10-kl Üçün Okuu Kitebi**, 3.bs., Bışkek, Bilim Kutu, 2007, s. 197-210; Nurcan Özgen, **Yirminci Yüzyılın İlk Yarısında Kırgız Edebiyatı Tarihi (1900-1950)**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008, s. 355-362.

³⁴ Camin Akimaliyev, “Tıyu Salıngan Baaluuluktarıbızdı Kalıbına Keltirdik,” **Erkin Too**, no. 81 (3260), 23 Temmuz 2023, s. 4.

³⁵ Moldo Kılıç XIX. yüzyıl ve XX. yüzyılın başında yaşamış Kırgız yazılı edebiyatının ileri gelen şahsiyetlerindendir. Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Melis Abdılđaev, **Muras**, Frunze, Kırgızistan Basması, 1990, s. 41-44; Abdıldacan Akmataliev, **Kırgız Adabiyatının Tarihi**, C.IV, Bışkek, Poligrafbumresursı Basması, 2012, s. 273.

hakkında araştırma yaptığı için Samançin,³⁶ Manas destanını araştırdığı için Ziyaş Bektenov³⁷ ve Taşım Bayciev³⁸ “milliyetçi”, “pantürkist” suçlamalarıyla çalışmaları yasaklanmıştır ve kendileri 10 yıl hapis cezası olarak sürgün edilmiştir.³⁹

Repressiya dalgaları 1953’te Stalin’in ölümünden sonra son bulmaya başlamıştır. Stalin’den sonra iktidara gelen Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Birinci Sekreteri Kruşçev’in⁴⁰ döneminde 13 Ağustos 1990 tarihinde “1920-50’li Yıllardaki Tüm Baskı Kurbanlarının Haklarının ve İtibarlarının Geri İade Edilmesi Üzerine” kararı çerçevesinde ülkenin birçok aydını suçsuz bulunarak aklanmıştır.⁴¹

Repressiya kavramı XX. yüzyılda Kırgızistan’ın bağımsızlığı için büyük çabalar gösteren ve modern Kırgız edebiyatının kurucuları olarak bilinen birçok aydının tek bir gecede “vatan haini suçlamasıyla” kurşuna dizildiği trajik olayı tanımlar. Repressiya politikası, SSCB tarihindeki en trajik olayların başında gelmektedir. Ancak Sovyet döneminde bu konuyla ilgili herhangi bir araştırmanın yapılmasına ve yayımlanmasına açıkça engeller olduğu bilinmektedir.⁴²

Repressiya kelimesi sözlükte “baskı, bastırmak, baskılama, baskı altında tutmak, ceza, zapt etme, zorla cezalandırıcı önlemler, psikolojik baskı” gibi anlamlara

³⁶ Tazabek Samançin (1909-1979) XX. yüzyılın önemli Kırgız edebiyatçısıdır. Bkz.: Svetlana Polskih, “Sovetskiy Kırgızstan: Vzaimootnoşeniya İntelligensii İ Vlasti (Postradavşie Za Epos “Manas” T. Baydciev, Z. Bektenov, T. Samançin),” **Nova Polityka Wschodnia**, S.2/3, 2012, s. 53-61.

³⁷ Ziyaş Bektenov (1911-1994) Kırgızistan’ın seçkin bilim adamlarından biri ve Manas Destanı araştırmacıdır. Svetlana Polskih, **a.e.**, 2012, s. 53-61.

³⁸ Taşım Bayciev (1909-1952) Kırgız halk yazarı, senarist, oyun yazarıdır. Modern dönemin en önde gelen Kırgız yazarı Mar Bayciev’in (1935-2021) babasıdır. Hakkında geniş bilgi için bkz.: B. Abdulhamidova v.d., **Kırgız Adabiyatı Ensiklopediyalık Okuu Kuralı**, Bişkek, Mamlekettik Til Cana Ensiklopediya Borboru, 2004, s. 49-50; Svetlana Polskih, **a.e.**, 2012, s. 53-61; Mar Bayciyev, **Taşım Bayciev: Literaturniy Portret Na Fone Epohi**, CZLK Yay, Bişkek, 2004.

³⁹ Svetlana Polskih, “Sovetskiy Kırgızstan: Vzaimootnoşeniya İntelligensii İ Vlasti (Postradavşie Za Epos “Manas” T. Baydciev, Z. Bektenov, T. Samançin),” **Nova Polityka Wschodnia**, S.2/3, 2012, s. 53-61.

⁴⁰ Nikita Sergeyeviç Kruşçev (1894-1971) Sovyetler Birliği’nin üçüncü lideridir. Hakkında geniş bilgi için bkz.: Lev Aşotoviç Balayan, **Stalin i Hruşev**, Moskova, ESKMO Algoritm, 2009; Hayri Çapraz, “Nikita Sergeyeviç Kruşçev (1894-1971),” **Atatürk Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi), <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/nikita-sergeyevic-kruscev>, 5 Eylül 2022.

⁴¹ Bolot Abdrahmanov, Kırgızstandağı Sayasiy Repressiyanın Kurmandıktarı (1920-1953), C.I, s. 5.

⁴² Bolot Abdrahmanov, Kırgızstandağı Sayasiy Repressiyanın Kurmandıktarı (1920-1953), C.I, s. 5.

gelmektedir.⁴³ Bu kelime Latince “repressio (baskı)” sözcüğünden alınmıştır. Sözcük Latince premere, press “basmak, sıkmak” fiilinden türetilmiştir. Kelimenin kökeni itibariyle Fransızca presse “basınç, baskı, basım, basın, sıkıştırılmış, matbuat ve baskı aleti” sözcüğünden gelmektedir ve presser “basmak, sıkmak, sıkıştırmak” fiilinden türetilmiştir.⁴⁴ Aynı şekilde pres kelimesi Türkçede de kullanılan bir sözcüktür.⁴⁵

Siyasi Repressiya Rusya Federasyonu’nun 18 Ekim 1991 tarihli “Siyasi baskı kurbanlarının rehabilitasyonu hakkında” 1761 sayılı kararının 1. Maddesinde şu şekilde geçmektedir: “Siyasi Repressiya, devlet tarafından siyasi nedenlerle uygulanan, yaşamdan veya özgürlükten yoksun bırakma, psikiyatri kurumlarında zorunlu tedaviye yerleştirme, yurt dışına çıkarma ve vatandaşlıktan yoksun bırakma, nüfus gruplarını ikamet yerlerinden çıkarma, gönderme gibi çeşitli zorlayıcı önlemler, sürgün, tehcir ve özel yerleşim, özgürlüğün kısıtlanması koşulları altında zorla çalıştırmanın yanı sıra sınıf, sosyal, ulusal temelinde devlet veya siyasi sistem için sosyal olarak tehlikeli olduğu kabul edilen kişileri hak ve özgürlüklerinden yoksun bırakma veya kısıtlama uygulamasıdır. Bu ceza uygulamaları, idari yetki verilen yürütme organları tarafından yürütülür.”⁴⁶

Rusça kaynaklarda ise aynı “Repressiya (Репрессия)” sözcüğü kullanılmaktadır.⁴⁷ Ayrıca arşiv belgelerinde ve kanun maddelerinde de geçmektedir. Kırgızca kaynaklarda da “Repressiya” terimi sıklıkla kullanılmakla birlikte, siyasi baskı anlamında “Sayasiy Kuuguntuktoolor”, “Sayasiy Kısım” gibi sözcükler kullanılmaktadır.⁴⁸ Batılı kaynaklarında ise “The Great Terror”, “The Great Purge”,

⁴³ Çınara Aydarbekova, Muratbek Beysembiev, **Yuridika Atalgıları Menen Tüşünüktörünün Orusça-Kırgızca Tüşündürmө Sөzdүgү**, Bişkek, 2005; Çankaya, Selahaddin: **Kırgız Sөzdүgү: Kırgız Sөzlүgү: Kırgızca Türkçө**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2014, s. 458.

⁴⁴ Erkan Kiraz, **Etimolojik Türkçe Sözlük (Kelime-Köken)**, y.y., by., 2006, s. 269; “Pres” **Etimoloji Türkçe**, (Çevirimiçi), <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/pres>, 15 Eylül 2022.

⁴⁵ Ahmet Rasim, **Şehir Mektupları**, Haz: Ahmet Kabaklı, Ankara, Millî Eğitim Bakanlığı, 1989.

⁴⁶ Закон РФ no: 1761-1 “O reabilitatsii certv političeskih repressiy” ot 18 oktyabrya 1991 goda (s izmeneniyami na 28 dekabrya 2022 goda). Закон РФ № 1761-1 «O реабилитации жертв политических репрессий» ot 18 oktyabrya 1991 goda (s izmeneniyami na 28 dekabrya 2022 goda).

⁴⁷ V. N, Uymanov, **Repressii: Kak Eto Bilo**, Tomsk, Tomsk State University, 1995.

⁴⁸ Cumagul Baydildev, **Kırgızstandağı Sayasiy Kuuguntuktoolor (1937-1938)**, Bişkek, Maxprint Yay, 2013; Bolot Abdrahmanov, **Kırgızstandağı Sayasiy Repressiyanın Kurmandıktarı (1920-1953)**, C.I-X, Bişkek, Biyiktik Plyus, 2020.

ve “The Great Fear” gibi isimlendirmelere rastlamaktayız.⁴⁹ Özellikle Repressiya kavramı oldukça geniş bir kavramdır. Repressiya kavramı, tüm siyasi baskıları, suçsuz yere öldürmek, zorla hapiste tutmak, zorunlu göç, sürgün gibi kavramları da kapsamaktadır. Bundan dolayı da araştırmada Repressiya kavramı sıklıkla kullanılmıştır.

Türkçe literatürlerde farklı isimlendirmelere rastlamak mümkündür. Örneğin: “Kızıl Kırğın”, “Kızıl Terör” ve “Siyasi Baskı” gibi adlandırmalar vardır.⁵⁰ Ayrıca Türkoloji alanında yapılan çalışmalarda “Mahvedilmiş Türkoloji”⁵¹ ve “Kurşunlanan Türkoloji”⁵² (Repressirovannaya Turkologiya) gibi adlandırmalar ilgili terime temas etmektedir. Bununla birlikte Türkçe literatürde “Büyük Tasfiye” şeklinde adlandırılan terim de mevcuttur. Özellikle 1937-1938 yılları arasında Repressiya politikası olarak nitelendirilen “Büyük Temizlik”⁵³, “Büyük Terör” ve “Büyük Tasfiye”⁵⁴ döneminde siyasi baskının en zirveye ulaştığı döneme işaret etmektedir.

Repressiya konusu Kırgızistan’da ancak ülkenin bağımsızlığı kazandıktan sonra araştırılmaya ve incelenmeye başlanmıştır. Sovyetler döneminde Repressiya ile ilgili çalışmak ve açıkça söz etmek mümkün değildi. Repressiya hakkında konuşmak büyük bir tehdit oluşturmaktaydı. Nitekim son yıllarda Repressiya ile ilgili çalışmalar

⁴⁹ Robert Conquest, *The Great Terror: Stalin’s Purge Of The Thirties*, Londra, The Bodley Head Ltd, 2018; Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun, *Stalin’s Great Purges And The Penal System: The Case Of The Kazak Intelligentsia*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003.

⁵⁰ Şuayip Karakaş, “Türkistan’da “Kızıl Kırğın” Kurbanları”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S.5, 1998, s. 24-36; Şerbanu Beysenova, *Kızıl Kırğın’ın Kadınları Marguva*, Bengü Yayınları, Ankara, 2019; Ebübekir Güngör, *Repressiya Kırgızistan’da Siyasi Baskı Sürgün ve Yokediliş (1917-1938)*, Bengü Yayınları, Ankara, 2018, s. 11; Emre Teğin, *Azerbaycan’da Sovyet rejiminin kuruluşu ve Kızıl Kırğın (Repressiya)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2017.

⁵¹ Fyodor Dmitriyeviç Aşnin, D. M. Nasilov, V. M. Alpatov, *Mahvedilmiş Türkoloji*, Çev. Gaffar Çakmaklı Mehdiyev, Ed. Sedat Adıgüzel, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2016. Eser, 1980’li yıllarda yazılmaya başlayıp 2002’de Moskova’da “Vostochnaya Literatura” yayınevinden basılmıştır.

⁵² Ahmet Buran, *Kurşunlanan Türkoloji*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2019. Eser aynı isimle toplam üç defa basılmıştır (Manas Yayınları, Elazığ, 2007; Akçağ Yayınları, Ankara, 2010).

⁵³ Rusçada, “Большая чистка- Bolşaya çistka”, “Большой террор – Bolşoy terror” olarak geçmektedir. Bkz: Y. Osipov (ed), *Bolşaya Rossiyskaya Ensiklopediya*, C.4, Moskova, 2004-2007.

⁵⁴ Nurullah Çetin, İlyas Topsakal, “Sovyetler Birliği’nin Kazakistan’da Büyük Tasfiye Dönemi (1937-1938),” *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, C.12, S.1, 2023, s. 1-18; Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun, *Stalin’s Great Purges And The Penal System: The Case Of The Kazak Intelligentsia (Stalin’in Büyük Tasfiyesi ve Ceza Sistemi: Kazak Entellektüelleri Örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Ankara, 2003.

aktif bir şekilde araştırılmaya başlamıştır. Ancak ne var ki, günümüzde de arşiv belgelerine bilinen ve bilinmeyen nedenlerden dolayı ulaşmak neredeyse mümkün değildir. Dolayısıyla bazı konular üstü kapalı kalmaya devam etmektedir.

Repressiya katliamının uzun müddet sürdüğü bir gerçektir. Ancak bu araştırmada konuyu sınırlandırmak amacıyla Repressiya'nın zirveye ulaştığı 1937-1938 yılları ele alınmıştır. Bu çalışmada Repressiya'nın günümüze olan etkileri ve sonuçları da detaylı bir şekilde analiz edilmeye çalışılmıştır. Repressiya'nın günümüz Kırgızistan'ında eğitim, kültür, ekonomi, siyaset ve din üzerindeki etkileri tartışılmıştır.

Çalışmada Kullanılan Yöntemler

Çalışmada ilk etapta Repressiya ile ilgili kapsamlı bir literatür incelemesi ve analizi yapılmıştır. Araştırmada, genel teorik ve tarihsel araştırma metotları kullanılmıştır. Doğal olarak Büyük Tasfiye ile ilgili yapılan bilimsel çalışmalar araştırmamızın temel kaynaklarını oluşturmaktadır. Bunun yanında Büyük Tasfiye 'ye kurban giden aydınların bizzat kaleme aldıkları eserleri de dikkate alınmıştır. Araştırma sırasında öncelikle karşılaştırma, bilimsel tarih analizi gibi araştırma yöntemlerine başvurulmuştur. Hangi kaynak olursa olsun ilk etapta tüm kaynaklara eleştirel bir bakışla yaklaşılmıştır. Bu doğrultuda kaynakların birbirleriyle karşılaştırarak verilerin doğru veya yanlış olduğu imkanlar nispetince tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca olabildiğince objektif bir bakış açısı izlenmeye gayret gösterilmiştir.

Kaynak Kullanımı

Kırgızistan'da Stalin döneminde siyasi baskı üzerinde araştırma yapmak için ilk önce ilgili dönemin çeşitli yönleri ve siyasi baskıya maruz kalan önder şahıslar hakkında yapılmış çeşitli çalışmalara ve arşiv belgelerine ve resmi resimlere temel kaynak niteliğinde başvurulmuştur. Kaynak taraması yapılarak dikkatli bir şekilde okunması yapılmıştır. Özellikle çalışmanın oluşturulmasında, imkân nispetinde temel eserlere müracaat edilmiştir. Bu amaçla Kırgızistan'da yapılan siyasi baskı yani Repressiya ile ilgili temel eserler için, Kırgızistan Cumhuriyeti Milli İlimler Akademisi'nin El Yazmalar Arşivi'ne ve Alıkul Osmonov adındaki Kırgızistan

Cumhuriyetinin Milli Kütüphanesi'ne müracaat edilmiştir. Sovyetler döneminin önemli tarihçilerinin eserleri, Rusya, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Türkiye ve Batı dillerinde yayımlanan konuya ilişkin çalışmalar araştırmamızda başvurduğumuz temel kaynak eserlerden sayılmaktadır. Çarlık ve Sovyetler devrinde Kırgızistan hakkında yayınlanan makaleler, tarihi malzemeler araştırmamızda kullandığımız önemli kaynaklardır. Araştırmamızda özellikle Repressiya ile ilgili çeşitli dergi ve gazetelerde yayınlanan makaleler kullanılmıştır. Dönemin en etkili olan “Pravda”, “İzvestiya”, “Kızıl Kırgızistan” ve “Sovettik Kırgızistan” gibi gazete ve dergilere araştırmamızda sıklıkla başvurulmuştur.

Repressiya ile yakinen ilgilenen Bolot Abdrahmanov'un çalışmalarından büyük ölçüde istifade edilmiştir. Bolot Abdrahmanov kendisi dönemin Kırgızistan Millî Güvenlik İstihbaratında uzun müddet çalıştığı için oradaki arşiv belgelerini bir araştırmacı ekip ile inceleyerek 2020 yılında “Kırgızstandağı Sayasiy Repressiya'nın Kurmandıktarı 1920-1953-cc (Kırgızistan'daki Siyasi Repressiya'nın Kurbanları 1920-1953.yy)”⁵⁵ adlı 10 ciltlik bir eser hazırlamıştır. Söz konusu eserde J. Stalin'in son derece korkunç siyasi baskılarına maruz kalan kişilerin daha önce hiç bilinmeyen isimleri ve haklarında temel bilgiler gün ışığına çıkmıştır. Kırgızistan Ulusal Güvenlik Devlet Komitesi Arşivleri Enstitüsü'nün bir grup çalışanı ilk aşamada üç yıl boyunca, Repressiya'ya maruz kalan 13.500'den fazla vatandaşın verisi toplanmıştır. Daha sonra 2017'den itibaren, İşenaalı Arabayev Kırgız Devlet Üniversitesinin araştırmacılar grubu tarafından çalışmanın ikinci ve en önemli bölümü analiz edilerek tüm verileri Kırgız diline çevrilmiştir. Sonuç olarak 1920'den 1953'e kadar siyasi baskı gören vatandaşların neredeyse tamamı listeye alınmıştır. Eserde Kırgızistan'da siyasi baskıya maruz kalan 17.000'den fazla kurbanın isim ve bilgileri kaydedilmiştir.⁵⁶ Bu güncel çalışma tezimizin temel kaynakları arasında yer almaktadır. 5 Kasım 1938 tarihinde bir gecede yok edilen 138⁵⁷ kişinin öldürülüp

⁵⁵ Bolot Abdrahmanov, **Kırgızstandağı Sayasiy Repressiyanın Kurmandıktarı (1920-1953)**, C.I-X, Bişkek, Biyiktik Plyus, 2020.

⁵⁶ Bolot Abdrahmanov, **Kırgızstandağı Sayasiy Repressiyanın Kurmandıktarı (1920-1953)**, C. I, s. 8.

⁵⁷ Ata-Beyitte toplam 137 veya 138 kişinin kemik parçalarına ulaşıldığı tartışılmaktadır. Ancak 137 kişinin kimlikleri belirlenmiştir. 137 kişinin kimlikleri tespit edildiği için biz de araştırmamızda 137 olarak kullanacağız. Bknz. Regina Helinskaya, **Tayna Çon-Taşa**, Bişkek, İlim, 1994, s. 30-34.

gömülmesine bizzat tanıklık etmiş olan Abıkan Kızıraliev olayı kızı Bübüyra Kızıralieva'ya anlatmıştır. 53 yıl boyunca saklanan sırrı babasından işiten Bübüyra Kızıralieva daha sonra 1990'da ilk kez Güvenlik istihbarat subayı Bolot Abdrahmanov'a detaylı şekilde anlatmış ve kazı çalışmaları başlamıştır. Bolot Abdrahmanov yönetiminde yürütülen çalışmada bulunan kurbanlara ait oldukça önemli deliller, iddianameler tezimizin temel kaynaklarını oluşturmuştur. Ayrıca Çon-Taş'ta bulunan toplu mezar ile ilgili hazırlanan belgesel film ve çeşitli röportajlardan da yararlanılmıştır.

Siyasi kurbanlardan Törökul Aytmатов'un kızı ve Dünyaca ünlü Kırgız edebiyatçı yazar Cengiz Aytmатов'un kız kardeşi Roza Aytmatova'nın "Tarihtin Aktay Baraktarı (Tarihin Beyaz Sayfaları)",⁵⁸ "Atam Cönündö: Eskerüü (Babam Hakkında: Hatıralarım)",⁵⁹ "Ata-Beyit"⁶⁰ ve "Ömür Belesi (Hayatın Dönüm Noktası)"⁶¹ adlı kitapları, Repressiya ile ilgili kayda değer bilgiler ve Törökul Aytmатов'un hayatı, kişiliği, siyasetteki faaliyetleri hakkında pek çok bilgi içermektedir. Özellikle Roza Aytmatova "Tarihtin Aktay Baraktarı (Tarihin Beyaz Sayfaları)" adlı eserinde Repressiya zamanında bizzat kendisinin ve ailesinin yaşadıkları çeşitli zorlukları, uğradıkları haksızlıkları ve babası Törökul Aytmатов'un ölümü ile ilgili dikkat çeken bilgileri aktarmıştır. Söz konusu eser Rusça ve Kırgızca olmak üzere iki dilde neşredilmiştir. Hatıra niteliğinde yazılan diğer bir kitap "Atam Cönündö (Babam Hakkında)" adlı eser de konumuz açısından önemlidir. Bu kitabı yukarıdaki bahsettiğimiz eserin devamı ve tamamlayıcısı niteliğindedir. Eserin başında Törökul Aytmатов'un torunu ve meşhur tarihçi Asan Ormuşev tarafından önsöz yazılmıştır. Önsözde Asan Ormuşev kitabın içeriğinden bahsettikten sonra Törökul Aytmатов'un Sovyetlerin kuruluş devrinde Kırgız halkı için yaptığı faaliyetlerden ve "halk düşmanı", "hain" iftirasıyla siyasi baskıya kurban gitmesinden

⁵⁸ Roza Aytmatova, **Tarihtin Aktay Baraktarı**, Bişkek, Biyiktik Yay, 2007.

⁵⁹ Roza Aytmatova, **Atam Cönündö Eskerüü**, Bişkek, Uluu Toolor Yay, 2022.

⁶⁰ Roza Aytmatova, Asan Ahmatov, **Ata-Beyit**, Bişkek, Uluu Toolor Yay, 2022

⁶¹ Roza Aytmatova, **Ömür Belesi**, Bişkek, Global Print Yay, 2019.

söz etmiştir.⁶² Roza Aytmatova'nın adı geçen eserlerinden bol miktarda istifade edilmiştir.

Anti Stalinist olarak bilinen Kırgızistanlı araştırmacı ve gazeteci Regina Helinskaya'nın “Tayna Çon-Taşa (Çon-Taş Gizemi)”⁶³ adlı kitabı çokça başvurduğumuz kaynaklardandır. Yazar özellikle eserinde Stalin rejiminin 1937-1938 yılları arasındaki “Büyük Tasfiye” dönemini olarak adlandırılan siyasi baskının en zirveye ulaştığı dönemi ve Kırgız aydınların toplu mezarı olan Çon-Taş köyündeki gizemli ölümleri detaylı bir şekilde ele almıştır. Eser 1994 yılında Bişkek'te Rusça olarak yayınlanmıştır. Kitap Stalin rejimini eleştiri niteliğine sahiptir. Yazar, NKVD ve KGB arşivlerinde saklı önemli/gizli belgeleri ve daha önce hiçbir yerde paylaşılmamış fotoğrafları ilk defa yayımlamasıyla oldukça değer kazanmaktadır. Regina Helinskaya'nın kitabı konumuz açısından son derece önemli bilgiler içeren bir başvuru kaynağı niteliğindedir.

1937'de Stalinist baskının kurbanı olan büyük bir devlet adamı Cusup Abdrahmanov Rusça olarak kaleme aldığı “Günlük” kitabı da temel kaynak niteliğindeki eserlerdendir. Cusup Abdrahmanov'un günlüğünden alıntılar ilk kez 1989 yılında yayınlanmıştır. 1991 yılında ise Abdrahmanov'un günlüğü ve başka eserleri Kırgızistan yayınevinde C. Cunuşaliyev ve İ. Semenov tarafından giriş yazılarıyla “1916. Dnevnik. Pisma k Stalinu. (1916. Günlük, Stalin'e Mektuplar)” olarak Rusça kitap halinde neşredilmiştir. 2016 yılında ise Uluu Toolor yayınevi tarafından Kırgızca tercümesiyle basılmıştır.⁶⁴ Abdrahmanov günlüğünü 18 Ağustos 1928 tarihinde Moskova'da iken kaleme almaya başlamıştır.⁶⁵ 1937'de Repressiya kurbanı olan birinin yaşadıklarını ve gördüklerini birebir o dönemi anlatması ve değerlendirmesi araştırmamızın kaynakları açısından önem kazanmaktadır. Aynı şekilde günlük ilgili dönemi aydınlatmak bakımından da ayrı önem taşımaktadır.

⁶² Asan Ormuşev, “Törökul Aytmatov: Kırgız Mamleketin Tüptöögö Zor Salım Koşkon İnsan,” Roza Aytmatova, **Atam Cönündö Eskerüü**, Bişkek, Uluu Toolor Yay, 2022, s. 5-7.

⁶³ Regina Helinskaya, **Tayna Çon-Taşa**, Bişkek, İlim, 1994.

⁶⁴ Cusup Abdrahmanov, **1916 Kündölüktör Stalinge Kat**, Haz. C. Cunuşaliyev ve İ. Semenov, Uluu Toolor, 2016.

⁶⁵ Zuhra Altymyshova, Leila Hasanaeva, “Devlet Adamı C. Abdrahmanov ve Günlüğünün Tarihi Kaynak Olarak Değerlendirilmesi”, **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S.42, 2019, s. 346.

Cusup Abdrahmanov yeri geldiğinde Sovyet yönetiminin uygulamış olduğu kolhozlaştırma politikalarını eleştirmiştir.

Cumagul Baydildev “Kırgızstandağı Sayasiy Kuuguntuktoolor (1937-1938)- (Kırgızistan’da siyasi baskılar 1937-1938)”⁶⁶ adlı eseri Büyük Tasfiye dönemi ile ilgili kıymetli bilgi içerdiğini belirtmekte fayda var. Söz konusu eser çalışmamıza ışık tutmuştur. Cumagul Baydildev Kırgız tarihi ve özellikle Repressiya konusunda en sağlam uzmanlardandır. Kendisinin 20 bilimsel ve belgesel kitabı, 100’den fazla bilimsel makalesi Kırgızca, Rusça, Kazakça, Türkçe gibi pek çok dilde yayımlanmıştır. Ayrıca konuyla ilgili diğer kitap ve makalelerine de müracaat edilmiştir. Bunun yanında Bolotbek Abdrahmanov’un doktora tezi olan “Repressivnie Merı Karatel’nih Organov Kırgızstana 30-E Goda XX Veka: Priçinı İ Posledstviya (XX. Yüzyılın 30’lu Yıllarında Kırgızistan Ceza Yetkilerinin Baskıcı Önlemleri Nedenleri ve Sonuçları)”⁶⁷ Repressiya konusuyla ilgili ayrı bir öneme sahiptir.

Abdumacit Murzayev ve Ayımkan Musaev’in “K. Tınıstanov: Kılımdar Kırında (K. Tınıstanov: Asırlar Sonunda)”⁶⁸ adlı kitabı da istifade edilmeye değer bir çalışmadır. Kitap genel olarak Stalin’in siyasi baskısına maruz kalan Kırgız devlet adamı, Kırgız dilbiliminin kurucusu ve önemli aydını Kasım Tınıstanov hakkındadır. Tınıstanov’un hayatı, kişiliği, faaliyeti ve Büyük Teröre neden maruz kaldığı ve özellikle kimin yüzünden baskı gördüğü hususu anlatılmıştır. Dolayısıyla bu eserden de büyük ölçüde istifade edilmiştir.

Siyaset bilimi, tarih, hukuk ve uluslararası ilişkiler alanlarında uzman Zainidin Kurmanov’un “Pervıy: Posvyaşaetsiya 130-Letıyu Vıdayuşegosya Kırgızskogo Gosudarstvennogo Deyatelya İmanalı Aydarbekova”⁶⁹ adlı kitabı oldukça kıymetli bir bilimsel çalışmadır. Zainidin Kurmanov 45 kitap ve 250 bilimsel makalenin yazarıdır.

⁶⁶ Cumagul Baydildev, **Kırgızstandağı Sayasiy Kuuguntuktoolor (1937-1938)**, Bıшкеk, Maxprint Yay, 2013. Ayrıca yazarın diğer bir çalışmaları da kaynaklık etmiştir. Cumagul Baydildev, **Kayra Cangan Isımdar**, Bıшкеk, 2010.

⁶⁷ Bolotbek Abdrahmanov, **Repressivnie Merı Karatel’nih Organov Kırgızstana 30-E Goda XX Veka: Priçinı İ Posledstviya**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kırgızistan Cumhuriyeti Milli İlimler Akademisi, Bıшкеk, 2021.

⁶⁸ Abdumacit Murzayev ve Ayımkan Musaeva, **K. Tınıstanov: Kılımdar Kırında**, Bıшкеk, Turar Yay, 2011.

⁶⁹ Zaynidin Kurmanov, **Pervıy: Posvyaşaetsiya 130-Letıyu Vıdayuşegosya Gosudarstvennogo Deyatelya Kırgızstana İmanalı Aydarbekova**, Sankt-Peterburg, Nauka Yay, 2014.

Söz konusu eseri ele aldığı arşiv kaynaklarıyla öne çıkmaktadır. Araştırmacı konumuz olan Repressiya ve ilk devlet yöneticisi İmanalı Aydarbekov'un faaliyetleri hakkında detaylı izlenimler sağlamıştır.

Araştırmamızın kaynaklarının yanında, bu konuya dair Türkçe literatürde yapılmış çalışmalardan da bahsetmemiz de uygun olacaktır. Öncelikle konuyla ilgili yakinen çalışma yapan araştırmacı Ebubekir Güngör'dür. Kendisinin "Repressiya: Kırgızistan'da Siyasi Baskı Sürgün ve Yokediliş (1917-1938)"⁷⁰ kitabı konuyla ilgili Türkiye'de en kapsamlı çalışmalardandır. Yazarın "Kırgızistan'da Yeni Eğitim Sistemi Ceditçilik ve İşenaalı Arabayev"⁷¹ adlı doktora tezi Kırgızistan'da cedit okulları ve Kırgız aydınların ileri gelenlerinden İşenaalı Arabayev hakkında önemli analiz ve bilgiler içermektedir. Söz konusu olan çalışmalarından ve diğer makalelerinden de istifade ettik.

Diğer bir araştırmacı Zuhra Altımyşova'nın "Sovet Biyliğinin Kırgızstandağı Kulaktardı Tap Katarı Cuyu Sayasatının İşke Aşırılışı 1920-30cc. (Sovyet İktidarının Kırgızistan'daki Kulakarı Temizleme Politikasının Uygulanması: 1920-30 yıllar)"⁷² adlı doktora tezi de zikre değerlidir. Aynı şekilde onun "Kırgızistan'da Sovyet Repressiya Siyaseti (1917-1953)"⁷³ ve "Kırgızistan'da Basmacı Hareketiyle İlgili Yeni Bilgiler 1925-1934"⁷⁴ gibi ve diğer bilimsel makalelerinden de yararlanılmıştır.

Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun'un "Stalin's Great Purges and the penal system: The case of the Kazak İntelligentsia"⁷⁵ adlı yüksek lisans çalışması Repressiya

⁷⁰ Ebubekir Güngör, Repressiya: Kırgızistan'da Siyasi Baskı Sürgün ve Yokediliş (1917-1938), Bengü Yayınları, Ankara, 2018.

⁷¹ Ebubekir Güngör, **Kırgızistan'da Yeni Eğitim Sistemi Ceditçilik ve İşenaalı Arabayev**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2013.

⁷² Zuhra Altımyshova, **Sovet Biyliğinin Kırgızstandağı Kulaktardı Tap Katarı Cuyu Sayasatının İşke Aşırılışı (1920-30cc.)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İşenaalı Arabayev Kırgızistan Devlet Üniversitesi, Bişkek, 2021.

⁷³ Zuhra Altımyshova, "Kırgızistan'da Sovyet Repressiya Siyaseti (1917-1953)," **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C.17, S.2, 2017.

⁷⁴ Zuhra Altımyshova, "Kırgızistan'da Basmacı Hareketiyle İlgili Yeni Bilgiler 1925-1934," **Bilig**, C. 91, S.82, 2017. Aynı şekilde yazarın diğer bilimsel çalışmalarına da başvurulmuştur. Zuhra Altımyşova, "Uluu Ata Mekendik Soguştığı Kırgızstandıktardın Rolu," **Manas Geziti**, S.78, Nisan 2020, s. 6-7.

⁷⁵ Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun, **Stalin's Great Purges And The Penal System: The Case Of The Kazak İntelligentsia**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003.

kavramı hakkında önemli bilgilerin yanında, Kazakistan’da uygulanan Repressiya ve siyasi baskıya maruz kalan ileri gelen Kazak aydınları ile ilgili değerli bilgiler sunmaktadır.

Damira İbrahim ve Vahit Türk’ün “Kazakistan’da Kızıl Kıtık (1929-1933)”⁷⁶ başlıklı çalışmalarından Kazakistan’daki Repressiya ve özellikle 1929-1933 yıllarda gerçekleşen kıtlık konusunda bilgi edinilmiştir. Bununla birlikte, Emre Teğin’in “SSCB’de Büyük Terör ve Türk Dünyasına Etkileri”⁷⁷ adlı doktora tezinde Türk dünyasındaki Repressiya’nın bütün tezahürünü görmek mümkündür. Ayrıca Teğin’in “Azerbaycan’da Sovyet Rejiminin Kuruluşu ve Kızıl Kırğın (Repressiya)”⁷⁸ adlı yüksek lisans tezi Azerbaycan’da uygulanan Repressiya hakkında bilgilendirmektedir. Bu tezler Stalin döneminde uygulanan Repressiya ile ilgili Türkçe yazılmış önemli çalışmalar arasındadır.

Emil Asanov’un 2003 yılında hazırladığı “Kırgız Tarihi Boyunça Kısaça Ensiklopediya (Kırgız Tarihi ile ilgili Kısaça Ansiklopedi)”⁷⁹ adlı ansiklopedik çalışması, Kırgız tarihindeki önemli olaylar, Kırgız halkının yaşam tarzı, kültürü, tarihi şahsiyetleri vb. çeşitli bilgiler içermektedir. Bahsedilen konular ile ilgili bu çalışmaya büyük ölçüde başvurulmuştur. Bunun yanı sıra, Kıyas Moldokasimov,⁸⁰ Tıncıktbek Çorotegin,⁸¹ Aida Kubatova,⁸² Osmonakun İbragimov⁸³, Vasiliy Barthold⁸⁴,

⁷⁶ Damira İbrahim, Vahit Türk, **Kazakistan’da Kızıl Kıtık-1929-1933**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2016.

⁷⁷ Emre Teğin, **SSCB’de Büyük Terör ve Türk Dünyasına Etkileri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2022.

⁷⁸ Emre Teğin, **Azerbaycan’da Sovyet Rejiminin Kuruluşu ve Kızıl Kırğın (Repressiya)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2017.

⁷⁹ Emil Asanov, **Kırgız Tarihi Boyunça Kısaça Ensiklopediya**, y.y., Bişkek, 2003.

⁸⁰ Kıyas Moldokasimov, **Ulut Lideri Cusup: Tarihy Populyarduu Bayan**, Bişkek, Turar Yay, 2011.

⁸¹ Toktorbek Ömürbekov, Tıncıktbek Çorotegin, **Kırgızdardın Cana Kırgızstandın Canı Doordogu Tarihi: XVII-XX kk. Başı**, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1995.

⁸² Aida Kubatova Esenkulovna, **Kırgızstandağı Cadidçilik Kıymılı**, Bişkek, Maksat, 2012.

⁸³ Osmonakun İbragimov, **İstoriya Kırgızskoy Literaturı XX Veka**, Biyiktik, Bişkek, 2013.

⁸⁴ Vasiliy Viladimiroviç Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan** Çev. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1990.

Abdıldacan Akmataliev⁸⁵, Leyla Derviş,⁸⁶ Nurcan Özgen,⁸⁷ Çabalbek Canıbekov⁸⁸ ve Asıl Bolponova'ların⁸⁹ yaptığı incelemeler de konumuzun değerlendirilmesi açısından istifade ettiğimiz kaynaklardandır.

Son olarak bir konuyu daha hatırlatmakta yarar vardır. Araştırmada bahsedilen Kırgızca kitap isimlerinin Türkçe karşılıkları ilk geçtikleri yerde parantez içerisinde verilmiştir. Aynı şekilde gerekli görülen Kırgız kültürüne özgü bazı terimler ve kısaltma sözlerin dipnotlarda açıklaması yapılmıştır.

⁸⁵ Abdıldacan Akmataliev, **Kırgız Adabiyatının Tarihi**, C.IV, Bişkek, Poligrafbumresursı Basması, 2012.

⁸⁶ Leyla Derviş, “Kırgızistan’da Siyasi Katliam (1937-1938),” **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.23, 2019. s. 169-185.

⁸⁷ Nurcan Özgen, **Yirminci Yüzyılın İlk Yarısında Kırgız Edebiyatı Tarihi (1900-1950)**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.

⁸⁸ Çabalbek Canıbekov, **Kasım Tınıstanov: Jızn ; Tvorçestvo**, Bişkek, Biyiktik Yay, 2003.

⁸⁹ Asıl Bolponova, K. Tınıstanov – Uçenıy İ Gosudarstvennyy Deyatel Kırgızstana, Karakol, İGU, 2011.

BİRİNCİ BÖLÜM

REPRESSİYA POLİTİKASINA HAZIRLIK FAALİYETLERİ

1.1. Kırgızistan’da Siyasi Teşkilatların Oluşumu ve Sosyal Turan Partisi

1917 yılı bahar aylarında Kırgız halkı aktif olarak siyasi hayata dahil olmaya başlamıştır. Mart ayında Sülüktü’de, Nisan-Haziran’da Pişpek’te, Oş ve Kızıl-Kiya’da sosyal demokrat gruplar kurulmuştur. Kırgız Cumhuriyeti Ulusal Güvenlik Devlet Komitesi’nin arşiv materyallerine göre Ekim Devrimi döneminde ve İç Savaş yıllarında Kırgızistan ve Kazakistan’ın aydınları diğer Orta Asya Cumhuriyetleri ile birlikte Sovyetler Birliği’nin kurulmasına karşı şiddetli bir direniş göstermiştir. Ülkenin geleceği için birlikte “Alaş Orda”, “Turan” ve “Milli İttihat” teşkilatlarını kurmuşlardır. “Turan” ve “Milli İttihat” teşkilatlarının liderleri Özbekistan’da idi. Teşkilat başkanları Haziran 1917’de Azerbaycan Türkleri ile iletişime geçerek Pan-Türk Özerk Bölgesini kurmak maksadını belirtmiştir.⁹⁰ Alaş Orda partisi Kazakistan’da (Orenburg şehrinde) kurulmuştur ve partinin başkanlığını Alihan Vukeyhanov ve Ahmet Baytursinov gibi burjuva-demokratik yönelimli Kazak aydınlarının temsilcileri yapıyordu.

1917 yılı yaz aylarında, Abdikerim Sıdıkov’un liderliğinde Pişpek’te Alaş Ulusal Parti’nin yerel bir şubesi kurulmuştur.⁹¹ Bu partide çiftçilerin bir kısmı ve din adamları bir araya gelmişlerdir. Ulusal “Alaş” partisinin temel amacı, Kazak ve Kırgız halklarını içeren bağımsız bir devletin kurulmasıdır. Partinin yerel temsilciliklerinin oluşturulmasında Kırgız aydınlarından Abdikerim Sıdıkov, İşenaalı Arabayev, Kasım Tınıstanov, N. Tulin, D. Sooronbayev, S. Çukin aktif rol oynamışlardır.⁹² Ulusal “Alaş” partisinin temsilcilikleri ağırlıklı olarak Kuzey Kırgızistan’da kurulmuştur.

⁹⁰ Yazarı yok, İz İstorii Organov Gosudarstvennoy Bezopasnosti Turkestanskoy Respubliki: Sbornik Dokumentov i Materialov (1918-1924gg), 3.bs., Moskova, 1970, s. 125.

⁹¹ A. Kanimetova, N. K. Maykadanova, *Ata Mekendin Tarihi: Okuu-Usulduk Kural*, Karakol, İMU, 2016, s. 21.

⁹² Asıl Bolponova, K. Tınıstanov – *Uçenyı İ Gosudarstvennyı Deyatel Kırgızstana*, Karakol, İGU, 2011, s. 31-32.

“Alaş Orda” 1917–1920 yıllar arasında Kazakistan ve Kuzey Kırgızistan’da faaliyet yürüten bir siyasi partidir. Alaş Orda, Ekim Devrimi’nden sonra Kazak aydınlarının oluşturduğu millî bir hareket olarak bilinir.⁹³ İlk önce 1905’te Kazakistan’da Kadet Partisi’nin⁹⁴ bir grubu olarak ortaya çıkmıştır. 21-26 Temmuz 1917’de Orenburg’da “Tüm Kırgız” (Tüm Kazak) Kongresi düzenlenmiştir. Kongrede önemli kararlar alınmıştır. Partinin temsilcileri eğitim açısından önemli adımlar atmışlardır. Kazak ve Kırgız özerk bölgesinin kurulmasında büyük katkıları olmuştur. İşenaalı Arabayev ve Abdikerim Sıdkov, Alaş partisinin aracılığıyla, 1916 yılında “Ürkünde” Doğu Türkistan topraklarına kaçmak zorunda kalan Kırgızların kendi topraklarına dönmesi için büyük çaba göstermişlerdir.⁹⁵ Ne yazık ki, söz konusu parti 1918’de yasaklandı ve ileri gelen temsilcileri Sovyet hükümeti tarafından 1938 yılında kurşuna dizilerek öldürüldü.

Bu sırada Kırgızistan’ın güneyinde, Özbek ve Kırgız zenginleri ile Müslüman din adamları ve aydınların temsilcilerini bir araya getiren ve önemli ölçüde nüfuz kazanan “Şura-i İslam” (İslam Konseyi) partisinin yerel bir teşkilatı Munavvar Karı Abduraşidhanov⁹⁶ liderliğinde 14 Mart 1917 tarihinde Taşkent’te kurulmuştur. Şura-i İslam (İslam Konseyi) Türkistan’da kurulan dini ve siyasi teşkilattır. Ayrıca Mustafa Şokay, İslam Sultan Şoahmedov, Ahmed Zakiy Validiy, A. Kari, A. Temirbekov ve

⁹³ Diliara Usmanova, “Devrimi ve Kazak Alaş Milli Hareket”, Ed. Sancaktar F. M., Askeroğlu Arslan A., Ferhatoğlu F., **Ekim 1917 Sovyet İhtilali’nin Yüzüncü Yılında Türk Dünyası’ndaki Bağımsızlık Fikri ve Siyasi Hareketler Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul Türk Ocağı Yayınları, İstanbul, 2017. s. 102-115.

⁹⁴ Anayasal Demokrat Parti veya Kadetler olarak bilinir. Rusçası: Конституционно-демократическая партия Konstitutsionno-demokraticheskaya partiya. Aslında (1905-1917) Rus İmparatorluğunda liberal bir siyasi partiydi. Geniş bilgi için bkz: Ülkü Çalışkan, **Rusya İmparatorluğunda Anayasal Demokrat Partisi’nin Milliyetler Politikası (Kadet Partisi 1905-1917)**, İstanbul, Kriter Yay, 2019.

⁹⁵ Emil Asanov, **Kırgız Tarihi Boyunca Kısaça Ensiklopediya**, Bışkek, 2003, s. 11. Ayrıca Alaş Orda hakkında geniş bilgi için bkz: Membet Koygeldiyev, **Alaş Kozgalısı**, Almatı, Sanat Yay, 1995; Zaynidin Kurmanov, **Perviy: Posvyashaetsiya 130-Letiye Vıdayu Vıdayuşegoya Gosudarstvennogo Deyatelya Kırgızstana İmanalı Aydarbekova**, Sankt-Peterburg, Nauka Yay, 2014.

⁹⁶ Türkistan bölgesinde siyaset sahnesinde seçkin bir şahsiyet olan Munavvar Karı Abduraşidhanov siyasi baskılara ilk maruz kalanlardandır. 1929’da Stalin’in kitlesel baskılarından çok önce, gizli ‘milliyetçi’ örgüt kurduğu suçuyla tutuklandı ve 1931’de kurşuna dizilerek idam edilmiştir. Yazar ve aydın olan Munavvar Karı (1878-1931), Buhara’daki meşhur Miri Arap medresesinde eğitim gördükten sonra Taşkent’te faaliyetine başlamıştır. Taşkent’te bir ilk olan kendi evinde yeni bir usul ile okutan okul açtı ve 1901’de bu okul için ilk ders kitaplarını kaleme almıştır. Bkz.: Dilorom Alimova, İrada Bagirova, **The History Of Public And Cultural Reformation In The Caucasus And Central Asia (19th- Early 20th Century)**, Samarkand, IICAS, 2013, s. 89.

Toşpolat Norbotabekov gibi önde gelen aydın isimler de üyeler arasında yer almıştır. Şura-i İslam teşkilatının maksadı Türkistan Ulusal-Müslüman özerkliğini kurmaktır. Aynı şekilde Türk-Müslüman halkaların birleşmesi ve halkların manevi- dini değerlere ulaşmasıydı. Partinin Kırgızistan'daki yerel temsilciliğinde Taş Kudaybergenov⁹⁷ başkanlık ediyordu. Şura-i İslam partisi, Hokand Özerk yönetiminin ⁹⁸ yok edilmesinden sonra 1918 yılında ortadan kaldırılmıştır. ⁹⁹ Teşkilatın üyeleri ise “basmacılar” hareketine katılmıştır.¹⁰⁰ Kırgız, Kazak, Özbek milli aydınları Alaş Orda, Şura-i İslam hareketi çerçevesinde özerklik mücadelesi için çabalarken Rus askerlerinin baskılarından kaçamamışlardır.

Kırgızistan topraklarında Sosyal Turan Partisi'nin yerel teşkilatını oluşturma çabaları başlamıştı. Parti bağımsız birleşik bir Türk devletini kurma hedefini desteklemiştir.¹⁰¹ Ne var ki parti, tam olarak örgütlenmeden karşı-devrimci bir örgüt bahanesiyle yasaklanmıştır.

Sosyal Turan Partisi'nin varlığı hakkında araştırmacılar hem fikir değillerdir. Bazı araştırmacılar böyle bir partinin gerçekte olduğunu ileri sürer. Ancak çoğu araştırmacı Sosyal Turan Partisi'ni Kırgız aydın kesimini cezalandırmada bahane olarak kullanılan hayali bir örgüt olarak değerlendirir.¹⁰² Bazı bölgelerde gerçekte olmayan “düşman siyasi partilerin” icat edilerek masum insanların “parti üyeleri veya liderleri” olarak hapsedildiği ve ölüm cezasına çarptırıldığı bir gerçektir. Bunun bariz bir örneği olarak da Kırgızistan'da ceza davalarında genellikle Sosyal-Turan Partisi olarak anılan, ancak aslında hiç kimse tarafından resmi olarak örgütlenmemiş bir partidir. 22 Mart 2017 tarihinde, İşenaalı Arabayev adındaki Kırgızistan Devlet Üniversitesinde “Gelecek İçin Tarihi Hafıza” adlı uluslararası bir bilimsel konferans düzenlenmiştir. Bu konferansta Sosyal-Turan Partisi gerçekte olup olmadığı konusu ciddi manada tartışılmıştır. Konferansa katılan araştırmacılardan Svetlana Vladimirovna Ploskih, “Sosyal-Turan Partisinin gerçekten var olduğuna inanıyorum”

⁹⁷ Şahıs ile ilgili bilgi için bkz.: Asanov, **Kırgız Tarihi Boyunça Kısaça Ensiklopediya**, s. 120.

⁹⁸ Hokand Özerkliği, Türkistan'da burjuva-demokratik bir yönetimdir.

⁹⁹ A. Kanimetova, **N. K. Maykadanova, Ata Mekendin Tarihi**, Karakol, IMU, 2016, s. 21; Lyusian Klimoviç, **İslam V Sarskoy Rossii**, Moskova, Nauka, 1936, s. 74.

¹⁰⁰ Asanov, **Kırgız Tarihi Boyunça Kısaça Ensiklopediya**, s. 274.

¹⁰¹ Ebubekir Güngör, “Kırgızistan'da Sosyalist Turan Düşüncesi ve Bolşeviklerin Sosyal Turan Partisi Suçlamaları,” **Tarih Okulu Dergisi (TOD)**, S.XXXIII, 2018, s. 745.

¹⁰² Asanov, **Kırgız Tarihi Boyunça Kısaça Ensiklopediya**, s. 206.

ifadelerini dile getirmiştir. Araştırmacı Bolot Abdrakhmanov da aynı fikri savunmuştur. Kazakistanlı bilim adamı Mambet Koygeldiev Sosyal-Turan Partisinin gerçekte olmadığını delilleriyle savunarak S. Ploskih'in görüşünü tamamen reddetmiştir. STP'nin haksız cezaları vermek için hayali olarak icat edilmiş bir örgüt olduğunu belirtmiştir. Moskova'dan katılan Rusya Bilimler Akademisi temsilcisi ve tarihçi Gennadiy Kornilov, M. Koygeldiev'in fikrini savunmuştur.¹⁰³

XX. yüzyılın büyük Kırgız aydın ve şairi Aal Tokombayev (1904-1988) de Stalin'in siyasi baskılarına ve zulmüne maruz kalanlardan biriydi. Kendisi 1937'den 1939'a kadar "milliyetçi", "casus" suçlamasıyla hapisane cezasına çarptırılmıştır. Kendisinin hapisanedeki kaderini gözler önüne seren ilk şiir külliyatlarından "Momiya" adlı eseri olmuştur. Serbest bırakıldıktan sonra Aal Tokombayev hapisanede bizzat yaşadıklarını şiirlerinde şu şekilde tasvir etmektedir:

İşmiyan deyt, işmiyni emine?

İşmiyan der, işmiyanı nedir?

STP deyt, STP'si emine?

STP der, STP'si nedir?

Kıynalganda "işmiyanmın" dep koydum, Zorlandığımda "işmiyanım" dedim.

Kılındırıp urgandardın birine.

Boğarak vuranın birine.

Calıngandı bilbey turgan it eken.

Yalvarmayı bilmeyen itmiş.

Tildegenden başka kirbeyt tiline.

*Azarlamak dışında dile almaz.*¹⁰⁴

Bu şiirde de anlaşıldığı üzere, "STP" kelimesi Sosyal Turan Partisidir. Diğer "işmiyan" kelimesi ise Rusçadaki "şpion" sözünü Kırgızca'ya uygulayarak casus anlamında kullanmıştır. Şair Aal Tokombaev bu kelimeyle kendisine işkence eden cahil işkencecilerle âdeta alay etmiştir. Tokombaev hapisanede bile şiir yazmayı hiçbir şekilde bırakmamıştır. O, bazı şiirlerini sigara kağıdına kalemle yazmaya çalışmıştır. Şair Aal Tokombaev açıkça ifade ettiği gibi, "STP der, stp'si nedir?" gerçekte olup olmadığı tartışılan parti adını bahane ederek suçlamışlardır. Parti hakkında hiç bilgisi olmayan binlerce insana ağır siyasi baskı uygulanmıştır.

¹⁰³ Tınçtıkbek Çorotegin, "Babalar Sosial-Turan Partiyasın Tüzüştü Bele?," *Azattık Ünalgısı*, 28 Nisan 2017, (Çevrimiçi), https://www.azattyk.org/a/stalinism_1937_social-turanian-party_ky_blog/28456462.html 20 Ekim 2020.

¹⁰⁴ Aal Tokombaev, *Momiya*, Frunze, 1970.

Sosyal-Turan Partisi'nin liderlerinden sayılan Abdikerim Sıdıkov SSCB'nin federal devlet koşullarında Kırgızistan'ın bağımsızlık haklarını güçlendirmek adına mücadele eden önemli bir şahıstır. Kırgızistan'ın komşu Kazakistan ÖSSC'nin bir parçası olarak kalmaması için mücadele etmiş ve bu nedenle komşu Kazak Cumhuriyeti ve Rusya'dan bağımsız bir birlik cumhuriyeti statüsünü elde etmek için mücadele vermiştir. Aynı şekilde dava arkadaşları Cusup Abdırahmanov, Abdıkadir Orozbekov, Bayalı İsakeev, Törökul Aytmatov, Murat Salihov gibi önder şahıslar kendisini daima desteklemişlerdir.¹⁰⁵

Sosyal Turan Partisi Sovyet Kırgız tarihinde faaliyette bulunmayan ve izine rastlanmamış bir siyasi oluşum olarak sayılmaktadır. Yukarıda da bahsedildiği üzere hiçbir somut faaliyeti olmayan bir partinin hayali olarak kurgulanmasıyla suçsuz insanlara şiddetli bir toplumsal baskı uygulanmıştır. Bu baskı birkaç yıl devam etmiştir.

Siyasi baskılar, insanlarda korku, güvensizlik ve yüksek organlara sorgusuz itaate yol açan bir atmosfer yaratmıştır. Partiden ayrılmaktan korkan liderler, kendi inisiyatifleriyle bağımsız olarak çalışmamışlardır. Bunun sonucu olarak, cumhuriyetçi, yerel parti ve Sovyet örgütleri, yukarıdan gelen emir ve talimatları fazlasıyla yerine getirmek üzere eğitilmişlerdir. 1934 yılına kadar, Sovyet hükümeti "halk düşmanlarını" yalnızca partiden ihraç ve görevden alınma ile cezalandırılıyordu. XVII. Parti Kongresi'nden sonra Josef Stalin, rakiplerini yok etmeye başlamıştır.

1936'nın ağustos ayında SSCB Yüksek Mahkemesi Askeri Kurulu, Anti-Sovyet Merkezi'nin çalışmalarını inceledikten sonra Stalin, eski ortaklarından oluşan grubu yok etmeye başlamıştır. Merkezdeki Stalinist çizgiye muhalif olanların Kırgızistan'da da yok edilmesi gerekiyordu. Bu sırada organlar, 1933'te kapatılan "Sosyal Turan" Partisi'nin davasını yeniden başlatmışlardır. Bazı girişimlerde bulunan, ancak tam olarak oluşmayan bu partiyle bağlantılı iddiasıyla masum insanlar ölüm cezasına çarptırılmıştır.¹⁰⁶ Bunların arasında C. Abdrahmanov, İ. Aydarbekov, T. Aytmatov, B. İsakeev, A. Orozbekov, İ. Arabayev, A. Şabdanov, J. Saadayev, T.

¹⁰⁵ Tıncıtkbek Çorotegin, a.y.

¹⁰⁶ Roza Aytmatova, **Beliye Stranitsı İstorii: Moi Vospominaniya**, Bişkek, 2019, s. 165.

Zoldoşev, A. Ceenbayev, A. Cumagulov, K. Tınıstanov, O. Tinaev vb. Kırgız halkının önder insanları vardı.

Şiddetli tasfiyeler ve kitlesel baskılar sonucunda Kırgızistan'ın parti teşkilatı 1934'ten 1936'ya kadar 14 bin kişiden 7 bin kişiye kadar azalmıştır.¹⁰⁷ Bunların kahir ekseriyeti "halk düşmanı" yaftasıyla ortadan kaldırılmıştır. 1930'lu yıllarda 2 milyon nüfuslu Kırgızistan'dan 40.000 kişi Repressiya kurbanı olmuştur.¹⁰⁸ Kırgızistan'da 1937-1938'de baskı altına alınanların büyük çoğunluğuna yöneltilen suçlama, Sosyal Turan Partisiyle alakalıydı. Bu suçlama basmakalıptı ve neredeyse tüm soruşturma davalarında tekrarlanmıştır.

1.2. Kırgızistan'da Siyasi Repressiya Politikası

Rus Çarlığının uzun yüzyıllar süren hükümlanlığı döneminde demokratik yönetimin olmaması Kırgızistan'da baskı siyasetinin yerleşmesine ve sistemli katliamların yürütölmesine zemin hazırlamıştır. Ekim Devrimi'nin ardından Lenin önderliğindeki Bolşevik Parti muhaliflerini tasfiye etmek ve gücünü arttırmak için tek parti sistemini seçmiştir.¹⁰⁹ Bolşevikler dışındaki tüm partiler yasadışı ilan edilmiştir. Muhalefetin yokluğunda sistem yozlaşmış ve bürokrasi genişlemiştir.¹¹⁰

Otoriter bir siyasal rejimin ve ekonomide merkezi komuta sisteminin ülkenin siyasal istikrarının korunmasına, ekonomik kalkınmasına ve hızla yeniden inşasına hizmet edeceği beklenmektedir. Gelir dağılımının merkezileştirilmesinin bir sonucu olarak, görev, yüksek kârlı endüstrilerin yardımıyla ekonominin geri kalmış sektörlerini madencilik ve ulaşımı geliştirmektir. Sovyet hükümeti, Rus Çarlığındaki yabancı mülkiyeti kaldırmış ve çarlığın Batı sermayesine olan borcunu ödemeyi reddetmiştir. Sonuç olarak, Avrupa ülkeleri Sovyet hükümetine abluka uygulamış ve buradaki yabancı yatırımlar tamamen durma noktasına gelmiştir. Dolayısıyla tarım

¹⁰⁷ S. İmanaliev, "Massalık Repressiyaların Baştağı Cına Anın Kırgız İntelligentsiyasına Tiygizgen Kesepetleri," *İzveziya Vuzov*, no.2, 2010, s. 20.

¹⁰⁸ Cumagul Baydildev, *Kırgızstandağı Sayasiy Kuuguntuktoolor (1937-1938)*, Bişkek, Maxprint Yay, 2013, s. 121.

¹⁰⁹ S. İmanaliev, "Massalık Repressiyaların Baştağı Cına Anın Kırgız İntelligentsiyasına Tiygizgen Kesepetleri," *İzveziya Vuzov*, no.2, 2010, s. 20.

¹¹⁰ Öskön Osmonov, A. Mirzakmatova, *Kırgızstandın Tarıhı*, Bilim Kompyuter Yay, Bişkek, 2012, s. 115.

sektörü sanayi üretiminden ciddi bir şekilde büyük darbe almıştır. Nitekim denetim eksikliği nedeniyle parti ve hükümet yetkilileri ellerindeki yetkilerini kötüye kullanmaya başlamışlardır. Sanayi üzerindeki kontrolü sıkılaştırmak için sınırlı ekonomi getirilmiş ve gelir dağılımı merkezileştirilmiştir.¹¹¹

Bu durumu kontrol altına alabilmek için Lenin son adımı olarak Parti Merkez Komitesinin genişletilmesi, “işçi ve köylüler” müfettişliğinin yeniden örgütlenmesi ve parti ve devlet denetimlerinin güçlendirilmesi adına bir dizi özel öneride bulunmuştur. Ayrıca, Lenin en yakın müttefiklerini tanımlamıştır.

Stalin’in partinin Merkez Komitesi Genel Sekreterliği görevinden alınmasını ve partide ve hükümette kolektif liderliğin kurulmasını şiddetle önermiştir. Partinin birliğini korumak için partinin iç ara bölünmesi ciddi manada yasaklanmış ve kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Neticede partiyi gereksiz unsurlardan toplu olarak temizlemek gerekliliği ortaya çıkmıştır. Devletin kolektif yönetimi üzerine Lenin’in önerileri Stalin ve yakın çevresi tarafından görmezden gelindi ve Lenin’in ölümünden sonra tamamen unutulmuştur. Ancak siyasette, toplumun çok yönlü toplumsal çıkarları ile Bolşeviklerin totaliter yönetimi arasındaki çatışma yoğunlaşmıştır. Sonuç olarak, parti içindeki hizip mücadelesi yoğunlaşmış ve Stalin, Trotskiy, Zinoviyev ve diğerleri arasındaki güç mücadelesi oldukça güç almıştır. Yabancı sermayenin durgunluğu ve yeni ekonomi politikasının zayıflaması, ekonominin tüm sektörlerinin gelişmesini engellemiştir. Parti içinde ekonominin nasıl canlandırılacağına dair mücadele sürmüştür. Bundan sonra iktidarda baskıcı (Repressiya) yöntemler benimsenmeye başlamıştır.¹¹² Bu durum ise yeni ekonomik politikaların geliştirilmesini engellemiştir. Ekonomik krizi aşmak için Bolşevikler, piyasa ekonomisine dayalı yeni ekonomi politikasını terk etmeyi ve planlı bir ekonomiye geçmeyi seçmişlerdir. Toplumun gelişimi genel planlamaya aktarılmış ve ilk beş yıllık plan (1928-1932)

¹¹¹ Öskön Osmonov, A. Mirzakmatova, **Kırgızstandın Tarihi**, s. 115.

¹¹² Öskön Osmonov, A. Mirzakmatova, **Kırgızstandın Tarihi**, s. 116.

geliştirilmiştir. ¹¹³ Ekonomik kriz ve finansal zorluklar bağlamında ülkenin sanayileşmesi, ekonomik yönetimin idari yöntemlere geçişini hızlandırmıştır. ¹¹⁴

Sovyetler Birliği'nin ulusal tarihinin yeniden yorumlanmasının başlamasıyla birlikte 1937-1938 kitlesel baskılar konusu, dönemin en popüler konularından biri olmuştur. Bununla birlikte, 1920'lerin sonlarında meydana gelen süreçleri incelemeyen, bu dönemde baskıların işleyiş mekanizmalarını anlamak mümkün değildir. SSCB'de 1937-1938 yıllarda gerçekleşen toplu Repressiya'nın başlangıç dönemi Stalin'in diktatörlük rejimi XX. yüzyılın ilk yarısına dayanmaktadır. Bazı araştırmacılara göre 1937-1938 dönemindeki Büyük Tasfiye Ekim Devriminden sonra başlayan siyasi sürgünlerin, kıvılcık terörün devamı niteliğindedir. Siyasi baskıların kurbanları sadece Stalin'in siyasi rakipleri değil, aynı zamanda sıradan vatandaşlardır. Suçları ispat edilmeyen binlerce masum insan türlü cezalara mahkûm edilmiştir. ¹¹⁵

Repressiya'nın hızla yoğunlaşması 1929-1932 yıllarda devlet makamlarında çalışan görevlileri "temizlemekle" ilişkilidir. 1 Haziran 1929 tarihinde SSCB Halk Komiserleri Konseyi ve Merkezi Yürütme Kurulu tarafından "Kooperatif Kamu Kurumlarının ve Devlet Organların Temizliği Hakkında" kararı 1929-1932 yıllar arasındaki devlet görevlilerin görevden alınması "Büyük Temizlik" baskı siyasetinin temelidir. ¹¹⁶ Kararın amacı bürokrasiye karşı mücadele ve devlet aygıtının personel sayısını azaltarak, devlet kadrolarının gelişmesini sağlamaktır. Talimatlara göre temizlik üç kategoriye ayrılmıştır. İlk kategori "düzeltmesi imkansız" olarak değerlendirilen insanlardan oluşmuştur. Bu kategoride yer alanlar, Sovyet kurumlarında çalışma hakkından, izin hakkından, işsizlik yardımlardan ve emeklilik maaşlarından mahrum bırakılmıştır. İkinci kategori "düzeltilebilir ancak bu kurumda çalışması tehlikeli" olarak değerlendirilen insanlardan oluşmuştur. Bu kategoride yer alan merkez kurumda çalışanlar ikamet ve çalıştığı yeri değiştirmek zorundadır.

¹¹³ Beş Yıllık Plan, genel olarak şu anlamda kullanılır: Birinci Beş Yıllık Planı, SSCB'nin Josef Stalin iktidar döneminde 1928-1932 yılları arasında gerçekleştirecek olan beş yıllık ekonomik ve sosyal kalkınma planlarıdır. Bkz.: Üsön Asanov v.d., **Kırgızistan: Uluttuk Ensiklopediyasi**, C.2, Bişkek, Mamlekettik Til Cana Ensiklopediya Borboru, 2007.

¹¹⁴ Öskön Osmonov, A. Mirzakmatova, **Kırgızstandın Tarihi**, s. 116.

¹¹⁵ Bolot Abdrahmanov, **Kırgızstandağı Sayasiy Repressiyanın Kurmandıktarı (1920-1953)**, C.I, s. 8; Baydildev, **Kırgızstandağı Sayasiy Kuuguntuktoolor (1937-1938)**, s. 33-32.

¹¹⁶ A. Sokolov, **Ot Vlasti İlyuziy K İlyuzii Vlasti**, Moskova, Nauka, 1992, s. 165-185.

Üçüncü kategori komisyon görüşüne göre “sorumlu pozisyonlarda çalışması uygun olmayanlardan” oluşmuştur. Ancak tecrübeli ve eğitimli başkanlar ihtiyaca göre teknik çalışmalarda stajyerlerle beraber çalıştırılacaktır.¹¹⁷

Bilim adamı A. Sokolov’un araştırmasına göre SSCB genelinde temizlik siyasetine 1.256.253 insan maruz kalmıştır. Bunlardan 138.293’ü görevden alınmış, 44.857 çalışana idari para cezası uygulanmıştır.¹¹⁸ Görüldüğü gibi “temizlik” projesi 1937-1938’e giden Repressiya’ya zemin oluşturmıştır.

Stalinist Repressiya’nın oluşumu bir günde ortaya çıkmadığı malum. Totaliter siyasi rejim tüm SSCB’yi etkisi altına almıştır. Repressiya’nın ortaya çıkış dönemine bakacak olursak tarihçiler arasında çeşitli fikirler vardır. Bazı araştırmacılar Büyük Terörün ortaya çıkışını Stalin’in kişilik kültüyle, onun tüm kişiliğinin bir kült haline getirilmesiyle ilişkilendirmektedir. Repressiya tarihi araştırmacısı Svetlana Ploskih’e göre Stalin’in kişilik kültürünün ilk başlangıç noktası 1929’da 50. yaş günü kutlamasına özel yayınlanan “Stalin ve Kızıl Ordu” makalesidir.¹¹⁹ Ekim Devrimi’nden on iki yıl sonra, Aralık 1929’da Kremlin, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri Stalin’in 50. yaş gününü kutlamıştır. Birinci Mareşal K.E. Voroshilov,¹²⁰ Stalin’e dokunaklı bir hediye vermeye karar vermiş ve “Stalin ve Kızıl Ordu” adlı övgü dolu bir makale hazırlatmıştır. Voroshilov’un önderliğinde yazıcılar ekibi tarafından hazırlanan makalede tarihsel gerçeklerle örtüşmeyen ülkenin gelişimindeki Stalin’in rolün çok abartılı bir şekilde bahsetmiştir. Stalin toplumda Marksizm’i savunan tek teorisyen ve “halkın babası” imajıyla tanıtılmıştır.¹²¹ Böylece kişilik kültüründen etkilenen Stalin ve Merkezi Yönetimin keyfiliği artmıştır. Demir perde arkasında yürütülen faaliyetlerin gizemi 1956 yılında Kruşçev’in iktidara gelmesiyle ortaya

¹¹⁷ Ekaterina Kiseleva, “Çistka Gosudarstvennogo Apparata 1929-1932 Godov,” *Rossiyskaya İstoriya*, no.1, Moskova, Nauka, 2009, s. 97.

¹¹⁸ A. Sokolov, *Ot Vlasti İlyuziy K İlyuzii Vlasti*, Moskova, Nauka, 1992, s. 165-185.

¹¹⁹ Svetlana Ploskih, *Dve Stranitsy: Triumfa İ Tragedii Sovetskaya Kultura*, Bışkek, KRSU, 2009, s. 4.

¹²⁰ Sovyet askeri ve önemli devlet adamıdır. 1881’de Rus İmparatorluğu’nun Dnipro Bölgesinde (bugün Ukrayna’da) yoksul bir ailenin çocuğu olarak doğdu. Sovyetler Birliği Mareşali (1935) ve Komünist Parti yöneticisidir. 1953-60’ta SSCB Yüksek Sovyet’i Başkanlığı’nın Başkanı. Askeri personele yönelik toplu baskılardan sorumludur. Büyük Vatan Savaşı sırasında felakete yol açan korkunç hataları yapmıştır. Bkz.: Üsön Asanov v.d., *Kırgızstan: Uluttuk Ensiklopediyasi*, C.2, Bışkek, Mamlekettik Til Cana Ensiklopediya Borboru, 2007, s. 808.

¹²¹ Svetlana Ploskih, *Dve Stranitsy: Triumfa İ Tragedii Sovetskaya Kultura*, Bışkek, KRSU, 2009, s. 4.

çıkıştır. Özellikle Kruşçev'in "Stalin'in Kişilik Kültü ve Etkileri" raporunda çok şaşırtıcı gerçekler gün yüzüne çıkmıştır. Söz konusu olan raporun özel komisyon tarafından incelenmesinden sonra suçsuz yere işkencelere maruz kalmış parti kadrolarına ilişkin gerçeklere rastlanmıştır. Komisyon NKVD'nın birçok arşiv belgeleriyle tanıştıktan sonra komünistlere yönelik haksızlık, hukuk ihaleleri, asılsız suçlamalar ve iftiralar yapıldığı belli olmuştur. 1937-1938 yıllarda "halk düşmanı", "casus" olarak suçlananlar aslında masum, özverili, samimi insanlar olmuştur. NKVD'nın acımasız işkencelerine dayanamayıp kendilerine yönelik suçlama belgelerini imzalamak zorunda kalmışlardır.¹²²

1 Aralık 1934 tarihinde Leningrad parti örgütü başkanı Sergey Kirov'un öldürülmesinden sonra kitlesel Repressiya başlamıştır.¹²³ 4 Aralık 1934'te SSCB Merkez Yürütme Komitesi Başkanlığı bir karar yayınlamıştır. Karara göre devlet suçlarıyla ilgili davalar hızlı şekilde ele alınmalı, af dilekçeleri kabul edilmemeli, idam cezaları mahkeme kararlarından hemen sonra infaz edilmelidir.¹²⁴

Kitlesel Repressiya 1936 yılın sonlarında hızla yoğunlaşmıştır. Stalin büyük bir tasfiye yapma kararını 25 Eylül 1936'da NKVD başkanı olarak Genrih Yagoda'nın yerine Nikolay Yejov'u görevlendirmesiyle başlamıştır.¹²⁵ Büyük Tasfiye 'ye hazırlıklar on ay sürmüştür. Şubat-Mart 1937'de, VKP(b) Merkez Komitesi'nin bir buçuk hafta süren genel kurulu düzenlenmiştir. Bu kurul toplantısı SSCB tarihinde en uzun süren denilebilecek kadar diğerlerinden farklıydı ve neredeyse tamamen "halk düşmanlarına" karşı mücadeleye adanmıştır. 72 konuşmacıdan 52'si, daha önce Stalin'in çizgisini kayıtsız şartsız desteklemelerine rağmen, kısa süre içinde infaz edilmiştir. 27 Şubat'ta Nikolay Buharin ve Aleksey Rıkov tutuklanmıştır.¹²⁶ 22 Mayıs'ta Mareşal Tuhaçevskiy'nin tutuklanması, orduda kitlesel Repressiya'nın başlangıcı olmuştur.¹²⁷ Ardından Ağustos 1937'den Ekim 1938'e kadar Kırgız Süvari

¹²² Roza Aytmatova, **Atam Cönündö Eskerüü**, Bişkek, Uluu Toolor Yay, 2022, s. 79.

¹²³ Aleksey Pavyukov, **Ejov: Biografiya**, y.y., Zaharov Yay, 2007, s. 56.

¹²⁴ Aleksandr Yakovlev, **Reabilitatsiya: Politiceskiye Protsessi 30-50-h Godov**, Moskva, Politeçeskoy Literaturı, 1991, s. 31.

¹²⁵ Aleksey Pavyukov, **Ejov: Biografiya**, y.y., Zaharov Yay, 2007, s. 94.

¹²⁶ Artem Kreçetnikov, "Slatindik Repressiya: 80 Cıl Murun SSSRde Çon Terror Başalğan," BBC **News Kırgız Kızmatı**, (Çevrimiçi), <https://www.bbc.com/kyrgyz/world-40788808>, 5 Eylül 2021.

¹²⁷ Vyacheslav Lopatin, **Delo Tuhaçevskogo 1936-1937**, Moskova, Kuçkovo Pole, 2021, s. 6.

Alayı'nın 44 askeri gözaltına alınmıştır. Soruşturma sırasında aralarında A. Aliyev, K. Kuzombayev, A. İstambekov'un da bulunduğu 41 kişi tutuklanmıştır. Sosyal Turan Partisinin askeri şubesinin organizasyonları iftirası ile suçlanmışlardır.¹²⁸

Kırgızistan'da Repressiya'nın başlangıcı 1929-1934 yılları arasındaki kolhozlaştırma politikasına dayanmaktadır. Kolhozlaştırma Kazakistan'da kıtlığa yol açmıştır. Kazakistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Filip Goloşekin, Moskova'nın talimatıyla cumhuriyette toplanan tüm mahsulleri yurt dışına göndermiş ve ekmek kıtlığı Kazakistan'ın halkının açlıktan ölmesine neden olmuştur. Kıtlik nedeniyle Kazaklar komşu ülkelere, özellikle Kırgızistan'a göç etmek zorunda kalmıştır. Bu durumdan Kırgızistan da etkilenmiştir. Kolhozlaştırma projesi Kırgızistan'da aceleyle yürürlüğe kondu. VKP (b) Merkez Komitesi Orta Asya Bürosu tahıl üretimi üzerine planlar yaptı. Ancak temel geçim kaynağı hayvancılık olan bir halkın planlanan tahıl miktarını üretmesi mümkün değildi. Kazakların Kırgızistan'a akışı 1932 baharında başlamıştır ve bu durumu dönemin Halk Komiserleri Konseyi Başkanı Cusup Abdrahmanov'un günlüğü de doğrulamaktadır.¹²⁹ Aynı zamanda Kazakistan'da başlayan kıtlık Kırgızistan'da da baş göstermeye başlamış, insanlar Doğu Türkistan'a doğru göç etmeye başlamıştır.¹³⁰ Ancak Cusup Abdrahmanov durumu kontrole alarak Kırgızistan'ın yerel halkını, çiftçileri, çobanları ve Kazakistan'dan gelenleri açlıktan kurtarmıştır. XX. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşen Ürkün felaketindeki kayıplar tekrar yaşanmaması için büyük çaba göstermiştir. Devlet işleme birimlerine gönderilmesi gereken tahıllar Abdrahmanov'un talimatıyla açlıktan zorluk çeken halka ücretsiz olarak dağıtılmıştır.¹³¹ Ülkede aşevleri, yemekhaneler kurularak açlık çekenlere yardım gösterilmiştir. Bu kararlılık sayesinde binlerce insanın hayatı kurtulmuş ve böylece Kırgızistan açlığı daha hafif atlatmıştır.¹³² Akabinde 1932 yılında Kırgızistan, objektif ve sübjektif sebeplerden dolayı tahıl teslim etme planını yerine

¹²⁸ Turdubek Usupbekov, **Darektüü Bayan**, Bişkek, 2000, s. 86.

¹²⁹ Cusup Abdrahmanov, **1916 Kündölüktör Stalinge Kat**, Haz. C. Cunuşaliyev ve İ. Semenov, Bişkek, Uluu Toolor, 2016, s. 66.

¹³⁰ Z. Kurmanov, "Kırgızskie Arhivı Kak İstoçnik Po İstorii Kazakskogo Golodomora V 1931-1933 gg.," **İstoriceskie Nauki**, C.21, S.10, 2021, s. 27.

¹³¹ B. Sarsenbaev, **Kırgızskogo Kazakskoe Vzaimootnoşenie V Sostave SSSR (20-30-e gg XX.v)**, Bişkek, KRSU, 2013, s. 66.

¹³² Z. Kurmanov, "Kırgızskie Arhivı Kak İstoçnik Po İstorii Kazakskogo Golodomora V 1931-1933 gg.," **İstoriceskie Nauki**, C.21, S.10, 2021, s. 25.

getirememiştir.¹³³ Başlıca sebeplerden biri Moskova'dan gelen talimat Kırgızistan'ın imkanını hesaba katmamıştır, ülkenin tarım kapasitesinden fazla talepte bulunmuştur.¹³⁴ Ayrıca ülkenin imkanından fazla talepte bulunmasına rağmen geçen sene Kırgızistan tahıl teslim planını tam olarak uyguladığı için devlet rezervinde tahıl stoku kalmamıştır. Tahıl teslim planını yerine getiremedikleri için Talas ve Narın bölgesindeki çiftçiler çeşitli işkence ve cezalara maruz kalmıştır.¹³⁵ Hayvansal ve tarımsal üretimdeki düşüşlerden ve ülkede yaşanan kaostan Sovyet iktidarı Kırgızistan'daki görevlileri sorumlu tutmuştur. Neticede 14 Ekim 1933 tarihinde Cusup Abdrahmanov başta olmak üzere ülkedeki pek çok yetkili görevden alınmış ve parti üyeliğinden çıkarılmıştır.¹³⁶ Ayrıca 6 Haziran 1933'te İşenaali Arabayev'in "milliyetçilik" suçuyla tutuklanarak Frunze'den Taşkent'e götürülmesi ve ertesi günü hapisanede ölü bulunması¹³⁷ Kırgızistan aydınlarına karşı "temizlik" projesinin başlamasını işaret etmektedir.

Yejev'un 31 Temmuz 1937 tarihli 00447 sayılı "Eski Kulakları, Suçluları ve Diğer Sovyet Karştı Unsurları Bastırma Operasyonu Hakkında" emri üzerine eski "kulakları", "Sovyet karşıtı partilerin üyelerini", "isyancı, faşist, casusluk oluşumlarının üyelerini", "Troçkistleri", "kilise adamlarını" tasfiyenin hedef grubu olarak belirlenmiştir. Sovyetler Birliği'nin tüm bölgelerinde tutukluların ve "birinci kategorideki hükümlülerin" sayısı için emirler verilmiştir. SSCB genelinde ilk toplu infazlar Ağustos 1937'de Leningrad yakınlarındaki Levašovskiy eğitim sahasında ve 8 Ağustos'ta Moskova bölgesindeki Butovo eğitim sahasında gerçekleşmiştir. Sadece bu iki yerde sırasıyla 45.000 ve 20.000 kişi öldürülmüştür.¹³⁸ Başlangıçta ülke genelinde 76.000 kişinin vurulması ve 200.000 kişinin GULAG'a¹³⁹ gönderilmesi

¹³³ Cusup Abdrahmanov, **1916 Kündölüktör Stalinge Kat**, Haz. C. Cunuşaliyev ve İ. Semenov, Bişkek, Uluu Toolor, 2016, s. 62-63.

¹³⁴ Abdrahmanov, **1916 Kündölüktör Stalinge Kat**, s. 68.

¹³⁵ Dj. Djunuşaliyev, **Vremya Sozidaniya İ Tragediy 20-30 Godı XX v**, Bişkek, İlim, 2003, s. 164.

¹³⁶ Abdrahmanov, **1916 Kündölüktör Stalinge Kat**, s. 64.

¹³⁷ Cumagul, Baydildev, **Kırgızstandaı Sayasiy Kuuguntuktoolor (1937-1938)**, s. 98; Ebubekir Güngör, **Kırgızistan'da Yeni Eğitim Sistemi Ceditçilik ve İşenaali Arabayev**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2013, 158-159.

¹³⁸ Artem Kreçetnikov, "Slatindik Repressiya: 80 Cıl Murun SSSRde Çon Terror Baştalğan," **BBC News Kırgız Kızmatı**, (Çevrimiçi), <https://www.bbc.com/kyrgyz/world-40788808>, 5 Eylül 2021.

¹³⁹ GULAG Türkçe: Çalışma Kampları Yönetimi Baş İdâresi demektir. (Rusça: Glavnoye upravleniye ispravitel'no-trudovih lagerey i koloniy / Главное управление исправительно-трудовых лагерей

planlanmıştır, ancak bölge komitelerinin sekreterlerinden ve NKVD daire başkanlarından “sınırı artırma” talepleri yağmıştır. Bu talepleri Stalin memnuniyetle onaylamıştır. SSCB genelinde NKVD, Ağustos 1937’den Kasım 1938’e kadar toplamda 1.548.366 kişiyi tutuklamıştır, bunlardan 1.344.923’ü hapis cezasına çarptırılmıştır ve 681.692 kişi kurşuna dizilmiştir. Günde ortalama 1500 kişi idam edilmiştir. Vurulan 680.000 kişiye ek olarak, yaklaşık 115.000 kişi “soruşturma sırasında” yani işkence altında ölmüştür.¹⁴⁰ İşkence 1937’de resmi bir soruşturma yürütme yöntemi olarak benimsenmiştir.

Yejev’un 00447 sayılı talimatı Büyük Terörün başlangıç ve temel belgesi olmuştur. Talimat 7 maddeden oluşmaktadır ve suçlular iki kategoriye ayırt edilmiştir. Birinci kategoridekiler en tehlikeli olarak bilinen düşmanca unsurlara sahip olanlar, idari işlemleri sırasında troykalar¹⁴¹ tarafından infaz edilecektir. İkinci kategoride yer alanlar daha az aktif düşmanca unsurlara sahip olanlar troykaların talimatıyla kamplara 8-10 seneye sürgün edilecektir. Bunlardan sosyal tehlike oluşturanlar troykaların belirlediği cezaevlerinde aynı sürelerle hapis cezası alacaktır. Kırgızistan’dan birinci kategoriye tabi 250 kişi, ikinci kategoride 500 kişi olmak üzere toplam 750 kişinin aleyhine emir verilmiştir.¹⁴²

Talimatın 3. Maddesine göre operasyon 5 Ağustos 1937’den itibaren başlatılmıştır ve dört ay süre içinde tamamlanmıştır. Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan’da operasyon 10 Ağustos’tan itibaren başlatılmıştır.¹⁴³

Başta SSCB olmak üzere farklı ülkelerde gazeteler ve büyük yayınların kaynakları kamuoyu oluşturmak ve propaganda amacına araç olarak kullanılmıştır. Sovyetler Birliği’nin en etkili gazetelerinden biri olan Pravda gazetesi de Kırgız aydınların trajik kaderlerine sebep olmuştur.

и колоний). GULAG kampları genel olarak, modern cezalandırma sistemlerinde çeşitli fiziksel ve psikolojik baskılarla insanların dönüştürüldüğü yerlerdir. Konuyla ilgili geniş bilgi için Bkz.: A. Kokurin, N. Petrov, **GULAG: Glavnoe Upravlenie Lagerey 1917-1960**, Moskova, MFD, 2000.

¹⁴⁰ Artem Kreçetnikov, “Slatindik Repressiya: 80 Cıl Murun SSSRde Çon Terror Baştalğan,” BBC **News Kırgız Kızmatı**, (Çevrimiçi), <https://www.bbc.com/kyrgyz/world-40788808>, 5 Eylül 2021.

¹⁴¹ Üçlü hâkim anlamına gelen mahkeme dışı organlar.

¹⁴² Trud, “Rasstrel Po Raznaryadke: İli Kak Eto Delali Bolşeviki,” **Trud**, no.88, 4 Haziran 1992, s. 4; R, Şamsuddinov v.d., **Repressiya 1937-1937 Godı Dokamenti i Materialı**, C.3, Taşkent, Şark Yay, 2005, s. 35.

¹⁴³ Şamsuddinov v.d., **Repressiya 1937-1937 Godı Dokamenti i Materialı**, s. 41.

25-27 Mart 1937 tarihinde Kırgızistan'da Şubat-Mart aylarının faaliyetleri sonucu genel kurul toplantısı gerçekleştirilmiştir. Toplantı sonrası alınan kararlara göre İçişleri Komiseri Lotsmanov¹⁴⁴ halkın düşmanlarına karşı liberal bir tavırla suçlanan ülkenin en üst düzey yetkililerini tutuklamaya başlamıştır.¹⁴⁵ Tutuklamalar yalnızca ülkenin en üst düzey yöneticileri için değil, aynı zamanda bilim insanları, yazarlar, şairler gibi aydınları da kapsamıştır. Tüm bu eylemlere rağmen, Moskova liderliği, komünistlerin saflarını temizleme sürecinden duyduğu memnuniyetsizliği belirtmiştir. Bu hoşnutsuzlukla ilgili dönemin bilinen gazetelerinden biri olan Pravda gazetesinde iki makale yayımlanmıştır. 30 Ağustos 1937'de Pravda'nın Kırgızistan özel muhabiri V. Ovcharov "Burjuva Milliyetçileri" başlıklı bir makale yayınlamıştır. Makalede Kırgızistan'ın önde gelen Aydaraliev, Ayılçinov, Abdrahmanov, Esenamanov, İsakeev gibi parti liderleri "milliyetçilik" ile suçlanmıştır.¹⁴⁶ Makalede Sovyet hükümeti her sene Kırgızistan Sovyet Cumhuriyeti'ne çok büyük yardımlarda bulunduğunu yazmıştır. Ayrıca binlerce kilometrelik yeni karayolunun inşa edildiği, Kırgızistan'ın birçok bölgesinde yeni çiftlik köyler, yeni okullar, yeni kültür kurumları yapıldığını ve sadece bir yılda Sovyet hükümetinin Kırgızistan'a okullar ve kültür kurumları inşa etmek için 100 milyon ruble ayırdığını vurgulamıştır.¹⁴⁷

Makalede yer alan bilgilere göre bu sene Kırgızistan'da tahıl bitkilerin ve şeker pancarının en zengin hasadı toplanacağı beklenmektedir. Cumhuriyetin aldığı yardımlara, büyük yer altı zenginliklerine ve ulusal kadroların genişlemesine rağmen ekonomik ve kültürel inşa alındaki çalışmalar kötü gitmektedir. Kolektif çiftliklere on milyonlarca ruble tahsis edilmiş ve gerekli tüm malzeme temin edilmiştir. Ancak büyükbaş hayvan barınaklarının, meskenlerin, kiremit fabrikalarının ve kuyuların yapımının "birileri" tarafından aksatmış olduğu ileri sürülmüştür. İnşaatin aksaması ancak düşmanların arazi yetkililerine sızması, çiftlikleri güçlendirmelerini kasten engellemesiyle açıklanabilmektedir.

¹⁴⁴ İvan Petroviç Lotsmanov SSCB döneminde önemli albaylarından. O, Kırgız Sovyet İçişleri Halk Komiserliği Başkanlık görevini yapmıştır (1937-1939). Lotsmanov kendi başına acımasızca siyasi politika uyguladığı için kendisi de 1940'ta Stalin'in talimatıyla infaz edilmiştir. Bkz.: Erlan Satibekov, Kubatbek Djumabaev, "Sudba Palaça," **Griması İstori**, 7 Kasım 2002.

¹⁴⁵ Roza Aytmatova, **Belye Stranitsı İstori: Moi Vospominaniya**, Bişkek, 2019, s. 11.

¹⁴⁶ V. Ovcharov, "Burjuaznie Nasionalisti," **Pravda**, no. 240 (7206), 31 Ağustos 1937, s. 2.

¹⁴⁷ V. Ovcharov, "Burjuaznie Nasionalisti," **Pravda**, s. 2.

Ayrıca makalede muhabir Abdrahmanov, Esenamanov, İbragimov ve İsakeev hakkında ciddi eleştirilerde bulunmuştur. Eleştiriler şu yöndedir: “*Dönemin Kırgızistan Halk Tarım Komiserliği başkanı Esenamanov, kendisi bir zamanlar işçi olmuş burjuva milliyetçisi casus Abduramanov’un en aktif yandaşlarından biridir. Kolektif çiftliklerinde, ilçelerde sermaye inşasının aksamaması, Esenamanov’un tamamen dikkatsizliğinin, kayıtsızlığının sonucudur. Beş ay içinde Esenamanov ve onun yardımcısı imzalaması gereken hazır inşaat projelerini sürekli ertelemişlerdir. Dolayısıyla inşaat projeleri aksamıştır*”.¹⁴⁸

Kırgızistan’ın parti organlarında Esanamnov ciddi uyarılar almıştır. Frunze’de gerçekleşen parti üyeleri toplantısında birçok komünist Kırgızistan Halk Tarım Başkanlığı’nın işini eleştirmiştir. Eleştirilere rağmen Esenamanov başkanlık görevini sürdürmüştür. Bunun sebebi İsakeev’in¹⁴⁹ Esenamanov’u aktif olarak desteklemesidir.

Ayrıca makalede İsakeev hala “burjuva milliyetçi” suçuyla parti üyeliğinden çıkarılan kendisi Abdrahmanov’un sağ kolu olarak bilinen İbragimov ile irtibat halinde olduğunu, ikisi de zamanında anti Sovyet ayaklanmasını yönettiklerini, İbragimov’a İsakeev partiye tekrar üye olması için referansta bulunduğunu yazmıştır. İsakeev görev ve yetkisini kötüye kullanarak milliyetçilere maddi destekte bulunmakla da suçlanmıştır. Onun inisiyatifiyle milliyetçi Aydarbekov’a özel bireysel ekmeklik maaşı çıkartıldığını, İsakeev siyasi-parti görüşleri şüpheli olan arkadaşlarını devlet görevlisi olarak işe aldığını vurgulamıştır.¹⁵⁰

Pravda’da yer alan eleştirilere yanıt olarak, 5 Eylül 1937’de Kırgızistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Bürosu, pek çok üst düzey yetkiliyi görevden almıştır. Ardından, 13 Eylül’de aynı gazetede V. Hodakov’un “Kırgızistan Komünist Partisi Merkez Komitesinin Çürümüş Politikası” başlıklı makalesi yayınlanmıştır. Bu makaleye göre cumhuriyet liderleri arasına sızan “halk düşmanları” ve “burjuva milliyetçileri” ülkenin gelişmesini engellemektedir.

¹⁴⁸ V. Ovçarov, “Burjuaznie Nasionalisti,” **Pravda**, s. 2.

¹⁴⁹ Bayalı İsakeev Kırgızistan ÖSSC Halk Komiserleri Konseyi Başkanı 1933-1937. Bkz.: Asanov, **Kırgız Tarihi Boyunça Kısaça Ensiklopediya**, s. 85.

¹⁵⁰ V. Ovçarov, *Burjuaznie Nasionalisti*, **Pravda**, no: 240 (7206), 31 Ağustos 1937, s. 2.

Kırgızistan Merkez Komitesi Pravda gazetesinde yayınlanan “Burjuva Milliyetçileri” haberine sekiz günde tepki göstermiştir. Bu sessizliğin ardından Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Kırgızistan Halk Tarım Komiserliği başkanı Esanamanov’u ve Kırgızistan Halk Komiseri Konsey başkanı B. İsakeev’i görevden almıştır.¹⁵¹ Pravda birçok “suçun” perdesini açmıştır. Makaledeki eleştirel yazılara göre milliyetçiler küstahlıkla birbirini desteklemektedir: *“Merkez Seçim Kurulunu çiftliğe dönüştüren Ayılçinov’u bile üç kere parti başkanlığına getirmeye çalışmışlardır. İki kere parti üyeliğine adaylığını göstermiş, ardından VKP(b) Merkez Komitesi üyesi olmaya çalışmıştır. Parti kurulu üç kere adaylığını reddetmesine rağmen gözlemci üye olmayı başarmıştır. Bu şekilde burjuva milliyetçiler kendi adamlarını Komünist Parti Merkez kadrosuna yerleştirmeye çalışmışlardır. Örneğin Aytmatov kendisi Oş bölgesi sorumlusu olarak görevde bulunduğu dönemde, merkezden görevden alınmış milliyetçileri etrafına toplamıştır. Ammosov’un¹⁵² toplantıda Aytmatov’u savunması tesadüf değildir”*.¹⁵³

Artık Pravda’nın yayınları Kremlin’in talimatlarına eşdeğer kabul ediliyordu. Bu nedenle, en yüksek rütbeli ülkenin komitesi veya parti liderleri, bu gazetede yayınlanan herhangi birinin eleştirisi görevden atılma veya tutuklanacak anlamına geliyordu. Bu makalenin yayınlanmasından sonra 7 Kasım 1937’de Kırgızistan Komünist Partisinin Birinci Sekreteri Maksim Ammosov tutuklanmıştır. Ardından çok geçmeden Kırgızistan Halk Komiseri Konsey başkanı Bayalı İsakeev, Kırgızistan

¹⁵¹ A. Kuntubaeva, “Bayalı İsakeevdin Kırgız Sovet Ökmötünün Kalıptanuu Mezgilindegi İşmerdüülüğü (1920-1933-Cıldar),” **İzvestiya Vuzov Kirgıztana**, no.5, 2021, s. 195.

¹⁵² Yakut asıllı Maksim Kiroviç Ammosov (1897-1938) önemli devleti adamıdır. Ammosov, 10 Aralık 1897’de Çarlık Rusya’nın Saha bölgesinin Nam ulusunun Hatırık yerleşim yerinde doğmuştur. Saha Revkom’un başkanıydı, 1922’den itibaren RKP (b)’nin Saha bölge sekreteri olarak görevde bulunmuştur ve 1923’ten itibaren Moskova’daki Saha temsilciliğinin başkanı olarak çalışmıştır. Nisan 1922’de Platon Oyunsky ve İsidor Barahov ile birlikte Saha ASS’nin kurulmasında önemli bir rol oynamıştır. 1928–30 partinin Batı Kazakistan bölge komitesinin sekreteri olarak çalışmıştır. 1934-36’da Bolşevik Partisi’nin Karaganda ve Kuzey Kazakistan bölge komitelerine başkanlık etmiştir. Kazakçayı çok iyi biliyordu. 1937’de Kırgızistan KP Merkez Komitesi Birinci Sekreteri olarak çalışmıştır. Aynı yılın son aylarında siyasi baskıya maruz kalarak tutuklanır ve “hain” suçlaması ile 28 Temmuz 1938’de Moskova’da kurşuna dizilerek idam edilmiştir. 28 Nisan 1956 tarihinde SSCB Yüksek Mahkemesi kararı ile suçsuz olarak aklanmıştır. Bkz: Emil Asanov, **Kırgız Tarihi Boyunça Kısaça Ensiklopediya**, Bişkek, 2003, s.15; Oleg Sidorov, Maksim Ammosov: **Jizn Zameçatelnih Lyudey**, Molodaya Gvardiya, Moskova, 2017; Aytmatova, **Atam Cönüdü: Eskerüü**, s.70.

¹⁵³ V. Hodakov, “Gnilaya Politika SK KP (b) Kirgizii,” **Pravda**, no. 253 (7219), 13 Eylül 1937, s. 2.

Merkez Yürütme Komite başkanı Abdıkadir Orozbekov, Kırgızistan Halk Tarım başkanı Erkinbek Esenamanov, Törökul Aytmatov, Cusup Abdrahmanov gibi birçok Kırgızların önde gelen devlet adamları hakkında soruşturma başlatılmıştır. Abdrahmanov'un yandaşları, Sosyal Turan Partisinin üyeler, milliyetçi, casus ve bunun gibi çeşitli suçlamalar ile görevlerinden alınmıştır ve tutuklanmıştır. Frunze hapishanesi kısa süre içinde mahkûmlarla dolmuştur. Tutuklanan insanların çoğu görevlerinden atılan cumhuriyet liderleri, politikacılar, bilim adamları, yazarlar, şairler ve sanatçılardı. Onlar bir yıldan fazla korkunç işkencelere maruz kalmışlardır ve suçları zorla itiraf ettirmişlerdir. İşkence soruşturma yürütme yöntemi olarak kabul edilmiştir.

1938 Kasım'ın başında Moskova'dan Alekseev, Zaitsev ve Batner'den oluşan "troyka" özel bir askeri hâkim grubu, SSCB Yüksek Mahkemesi Askeri Kurulu'nun mobil oturumunun kapalı oturumunu yapmak için Moskova'dan Frunze'ye gelmiştir. 5-8 Kasım 1938'de bu özel ekip tarafından mahkumların idam kararı verilmiştir.¹⁵⁴ Moskova'nın hoşnutsuzluğunu yatıştırmak için, mahkumlarla ilgili sorunu derhal çözmek önemliydi. Ancak öte yandan, aynı anda o kadar çok ülkenin önde gelen aydınlarının öldürülmesi gizli tutulması gerekiyordu. Bunun için Frunze'den 20 km uzaklıkta bulunan Çon-Taş köyündeki tuğla fabrikasının yeri mezar olarak kullanılmıştır ve çukura infaz edilen Kırgızların önde gelen aydınları başta olmak üzere 138 kişinin kabaca gömüldüğü 53 sene sonra ortaya çıkmıştır.¹⁵⁵

Delilsiz suçlamalar neticesinde 1938 yılında Kırgızistan komünistlerin sayısı 6638'den 609'a kadar azalmıştır, yani 6029 kişi "temizlik" baskısına kurban gitmiştir.¹⁵⁶ 1937-1938 yılındaki Repressiya halkın korku hissini arttırmıştır. İnsanlar birbiriyle konuşmaktan sakınacak hale gelmişlerdir. Yapılan suçlamaların çoğu mantıksız ve uydurulmuş suçlardı. Örneğin sıradan bir vatandaş milli kıyafet giydiği için "milliyetçi" olarak suçlanmıştır.¹⁵⁷ Stalinist baskıya 12 yaştaki çocuklar bile maruz kalmıştır. Narın bölgesindeki okulların birinde 12 yaşındaki öğrenciler "Küçük

¹⁵⁴ Aytmatova, *Beliye Stranitsı İstorii: Moi Vospominaniya*, s. 13

¹⁵⁵ Aytmatova, *a.g.e.*, s. 17.

¹⁵⁶ Baydildev, *Kırgızstandaı Sayasıı Kuuguntuktoolor (1937-1938)*, s.108

¹⁵⁷ Baydildev, *a.g.e.*, s.108

Buharinciler” iftirasıyla okuldan ve komsomol ¹⁵⁸ üyeliğinden çıkartılmıştır. ¹⁵⁹ Mahkumların yakınlarını ve akrabalarını sürgün etmek artık sıradan bir eylem haline gelmiştir. Örneğin Cusup Abdrahmanov’un kardeşi olduğu için Toko Abdrahmanov “halk düşmanının” kardeşi olarak 14 Ocak 1938 tarihinde infaz edilmiştir. ¹⁶⁰ Aynı kaderi yazar Cengiz Aytmatov’un amcası, Törökul Aytmatov’un kardeşi Rıskulbek Aytmatov da yaşamıştır. Kendisi anti Sovyet eylemleri yürüttüğü iftirasıyla 1937 yılın Ekim-Kasım aylarında 10 seneye hapis cezasına çarptırılmış ve 17 Şubat 1956 tarihinde aklandığı yıllar sonra ortaya çıkmıştır. ¹⁶¹

Arşiv verilerine göre, Kırgızistan’daki baskıya maruz kalan insanların sayısı 40.000’e ulaşmıştır. Bunların içinden 13.000 kişi aklanmıştır. O zamanlar Kırgızistan nüfus sayısı 2.000.000 olduğunu ¹⁶² düşünürsek bu rakamlar Kırgızistan için büyük bir kayıptır.

1.3. Repressiya’nın Etapları

Yapılan araştırmalara göre, Repressiya dönemi dört kategoriye ayrılmıştır. SSCB’de 1920-1953 yıllar arasında yaşanan baskı politikaları ayrı ayrı dönemlerde gerçekleşmiştir.

Birinci kategori, 1920-1929 yıllar arasındaki dönem Repressiya’nın ilk kurbanları olarak sayılır. 1918’de bölgede Sovyet iktidarının kurulmasıyla aktif almamakla birlikte çeşitli baskılar yürütülmüştür. Pek çok araştırmacı, Sovyet devletinin baskıcı politikasının kökeni devrimden sonraki ilk dönemle ilişkilendirmektedir. Ekim olaylarının hemen ardından SSCB genelinde uzun süre iç savaş başlamıştır. Hükümetin bir diktatörlük biçiminde oluşması ülkede kitlesel baskıların yayılmasına zemin olmuştur. Sovyet İktidarı kurulduktan sonra ilk olarak siyasi ve ekonomik Repressiya’ya ağırlık vermiştir. Lenin liderliğindeki komünistler

¹⁵⁸ Komsomol, Genç Komünistler Birliği’nin kısaltmasıdır. Tam adı Leninist Genç Komünistler Birliği’dir (VLKSM). SSCB’nin Komünist Partisi’nin en etkili gençlik yapılanmasıdır. Bkz.: Üsön Asanov v.d., **Kırgızstan: Uluttuk Ensiklopediyasi**, VLKSM mds., C.2, Bişkek, 2007.

¹⁵⁹ Baydildev, **Kırgızstandağı Sayasiy Kuuguntuktoolor (1937-1938)**, s.108-109.

¹⁶⁰ KR SD BMA F.56 op.271, sb 24, 9-10-b.

¹⁶¹ Abdrahmanov, **Kırgızstandağı Sayasiy Repressiyanın Kurmandıktarı (1920-1953)**, C.1, s. 166

¹⁶² Bolotbek D, **Deyatelnost Organov Gosudarstvennoy Bezopasnosti Kırgızstana V 1918-1953gg.**, Bişkek, 2012, s. 118.

her şeyden önce tarım sektörüne el atmıştır. Kırgızistan'a yerleştirilmiş Rus nüfusunun temelini oluşturan köylülerin talepleri doğrultusunda toprakların devletin kontrolüne alınması politikası yürütülmüştür. Bu bağlamda Sovyet hükümetinin toprak kararnamesi¹⁶³ kabul edilmiştir ve karara istinaden tüm topraklar devletin olarak ilan edilmiştir. Ardından ülkedeki sanayiler, kömür madenleri, pamuk üretim merkezleri devletleştirilmeye başlamıştır ve Sovyet birliğine aktarılmıştır. Yerel halkın Sovyet yönetimine boyun eğme siyaseti ekonomik baskılar yoluyla da gerçekleşmiştir. Stalin'in iktidara gelmesiyle Lenin tarafından oluşturulan Yeni Ekonomik Politikası (NEP) kaldırılmıştır ve yerine tarım kolektifleştirme projesi uygulanmıştır. Bu proje çerçevesinde Kolhoz olarak adlandırılan çiftlikler oluşturulmuştur, halkın sahip olduğu özel mülkiyetleri devlete aktarılmıştır. Sovyet iktidarı halkın özel mülkiyetin devletleştirilmesi kolektif çiftliklerin kurulması ve geliştirilmesinin ayrılmaz bir parçası olarak kabul etmiştir. Kolektif çiftliklerinde çalışanlar tarım üretmekle görevliydi. Belirli süre içinde belirli miktarda ürün üretmek gerekiyordu. Zamanında ve yeterli miktarda teslimat yapılmaması durumunda devlet tarafından çeşitli cezalar uygulanmıştır. Kolhoz için mal mülkünü vermek istemeyenler büyükbaş ve küçükbaş hayvanlarını kesmiştir. Neticede hayvanlar ciddi derecede azalmıştır ve et yetersizliği sorunu ortaya çıkmıştır. Kolektifleştirme politikasına karşı çıkanlar devlet organları tarafından cezalandırılmıştır ve kulak olarak adlandırılmıştır. Kulaklar ülke dışında sürgün edilmiştir ve tutuklanarak hapis cezasına mahkûm edilmiştir. Ayrıca bu dönemde ülkede sosyo-kültürel baskılar da yaşanmıştır. Rus okullarının açılışı, alfabe değişimi ve eğitim alanındaki reformlar hakkında tezimizin üçüncü bölümünde yer alan “Eğitimsel-Kültürel Repressiya ve Yarattığı Etkileri” konusunda detaylı olarak bilgi verilmiştir.

İkinci kategori 1930-1933 yıllarda sürgüne maruz kalan baskı dönemini kapsamaktadır. Esas itibarıyla 1930-1933 yılları arasında “Kulakları yok etme”¹⁶⁴

¹⁶³ Yeni Ekonomi Politikası (Novaya Ekonomičeskaya Politika NEP), Rus ekonomisini çöküşten kurtarmak maksadıyla V. Lenin'in girişimiyle ortaya konan ekonomik politikadır. Geniş bilgi için bkz.: İ. N. Lozbenov, “Novaya Ekonomičeskaya Politika Kak Obekt İstoričeskogo İssledovaniya,” **Rossiyskie İ Slavyanskije İssledovaniya**, S.7, Minsk, 2012, s. 280-284.

¹⁶⁴ Leonid Zaharovskiy, **Politika Likvidasii Kulacstva Kak Klassa İ ee Peovedenie V Upalskoy Oblasti 1929-1913g.g.**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uralskogo Gosudarstvennogo Universiteta İm. A.M. Gorkogo, Ekaterinburg, 2022.

kampanyası yürütülmüştür. İnsanlar ikamet ettikleri yerlerden zorunlu olarak sürgün edilmişlerdir. Bu dönemde birçok insan köylerini terk etmek zorunda kalmışlardır, karşı çıkanlar tutuklanmıştır, bazıları kurşuna dizilmeye veya hapse atılmaya mahkûm edilmiştir. Binlerce insan yurtlarından edilerek, Ural, Sibiryâ, Ukrayna ve Kazakistan'ın hiç kimse yaşamayan bölgelerine sürgün edilmiştir. Geri kalanları ev mülklerinden mahrum bırakılmış ve bölgelerinin sınırlarına yerleştirilmiştir. Sürgün edilen vatandaşların özel mülkiyeti kolhozlara aktarılmıştır. Ayrıca Stalin'in tarım politikasının neden olduğu kitlesel açlıktan, kolektifleştirmeden ve Sovyet yönetimin aşırı baskılarından dolayı köylü Kırgızlar Doğu Türkistan'a kaçmak zorunda kalmışlardır. Bu olay literatürde “Kiçi Ürkün” olarak da adlandırılmıştır.¹⁶⁵

Kırgızistan'da “sınıf olarak kulakları tasfiye etme” politikasına ilişkin sadece birkaç bilimsel çalışmalar mevcuttur. Konuyla ilgili arşiv belgelerini kapsamlı bir şekilde analiz ederek araştırılması gerektiği kanaatindeyiz. 1930-1933 yılında gerçekleşen siyasi baskı hakkında çalışmamızın “Sürgün ve Zorunlu Göç” bölümünde detaylı olarak bahsedilmiştir. Ayrıca sürgün edilenlerin isimleri ve önemli belgeler de yer almaktadır.

Üçüncü kategori, 1937-1938'de geniş çaplı siyasi baskıya maruz kalan insanlar oluşturmaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz üzere bu yıllardaki siyasi baskı “Büyük Temizlik” veya “Büyük Tasfiye” dönemi olarak anılır. Belirtilen bu dönemde siyasi baskının en aktif aşaması olarak kaydedilmiştir. Baskıcı eylemlerin kurbanları genellikle belirli sosyal ve politik kriterlere göre seçilmiştir. Sınıf statüsü, siyasi ve sosyal faaliyetler gibi faktörler tutuklanmada belirleyici bir rol oynamıştır. Aynı zamanda bu dönem, “milliyetçiliğe” karşı mücadelenin yoğunlaşmasıyla karakterize edildi ve ulusal azınlık arasındaki baskının yoğunlaştığını görmek mümkündür. Örneğin: Polonyalıları, Almanları, Uygurları, Korelileri, İranlıları, Çinlileri, Dunganları ve Türkleri yok etmeye çalışılmıştır. Özellikle “Sosyal Turan Partisinin”

¹⁶⁵ Yukarıda da “Ürkün” kelimesin açıklamaya çalıştığımız gibi “ürkmek ve bir şeyden korkarak topluca kaçmak” demektir. “Kiçi Ürkün” (Küçük Ürkün) olayı 1928-1938 yılları arasında ayrı ayrı dönemlerde gerçekleşmiştir. Kırgız halkı Stalin'in kitlesel baskıcı cezalandırma kampanyasından dolayı Doğu Türkistan topraklarına sığınmak zorunda kalmışlardır. Buraya kaçmalarının sebebi de daha önce 1916'da gelen Kırgızların yardımların umarak gelmişlerdir bkz: Tölöbek Abdrahmanov, Gülzada Abdaliev, **Tendik Egemendüülük Küçtörü Cana Ürkündör**, C.1, Bişkek, Saribaev Basmakanası, 2016; Murat Köylü, “Ürkün: Bir Katliam Öyküsü”, **Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)**, C.11, S. 2, 2016, s. 117-141.

üyesi olarak suçlananların çoğu Kırgızlardan oluşmaktaydı. Ayrıca bu süreçte 1916'da Ulusal Kurtuluş Ayaklanması sonucunda “Ürkün” olayında Doğu Türkistan topraklarına kaçanlar ve daha sonra vatanlarına geri dönenler de ilk safhada cezalandırılmıştır. Konuyla ilişkili detaylı çalışmalar, analizler, belgeler ve Repressiya'nın üçüncü kategorisinde yer alan 137 aydınların kimlikleri ve faaliyetleri hakkında çalışmanın ikinci bölümünde anlatılmıştır.

Dördüncü kategori: Siyasi baskı kurbanlarının dördüncü kategorisini ikiye ayırmak mümkündür. Birincisi İkinci Dünya Savaşı (1941-1945) sırasında siyasi baskıya maruz kalan insanlar oluşturmaktadır. Burada daha çok Kırgızistan'a sürgün edilen diğer (Kırgız olmayan) milletlerden oluşturmaktadır. Bu sürgün daha çok 1941-1945 yıllardaki savaş sırasında geniş çaplıydı. Bu sırada Kırım Tatarları, Kafkasya halkları Almanlarla iş birliği yapmakla suçlanmışlardır.¹⁶⁶

İkinci olarak, İkinci Dünya Savaşından sonra Stalin'in ölümüne kadarki süreç içerisinde siyasi baskıya maruz kalanlar oluşturdıklarını söylemek mümkündür. Bunlar daha çok Kırgız aydın ve devlet adamları ile ilgili ilk araştırma yapan bilim adamları olmuştur. Bunlar farklı coğrafyalara sürgün edilmişlerdir.

İkinci Dünya Savaşından sonraki Repressiya'nın son dalgalarına maruz kalanlardan XX. yüzyılın önemli Kırgız edebiyatçısı Tazabek Samançin, 1946 yılında ileri gelen Kırgız zamancı¹⁶⁷ şairlerinden Moldo Kılıç (1868-1917) ve eserleri hakkında “Kılıç Cazuuçu Akın (Kılıç Kalem Şairidir)” başlıklı doktora tezini Muhtar Avezov'un¹⁶⁸ (1897-1961) danışmanlığında hazırlamıştır, bu çalışması 1948 yılında

¹⁶⁶ Abdrahmanov, **Kırgızstandağı Sayasiy Repressiyanın Kurmandıktarı (1920-1953)**, C. I, s. 9-11.

¹⁶⁷ XIX. yüzyıldan başlayarak XX. yüzyılın ortalarına kadar geçen süreçte Rus Çarlığı (sonrasında ise Sovyet) işgali ve rejimine karşı direnen Kırgızistan'daki birtakım bölgelerde yaşayan dinî, felsefî ve siyasî fikirlere sahip aydın, düşünürler tarafından oluşturulan hareketi ifade eder. Zamancılar'ın ileri gelen temsilcileri arasında Kalıgul Bay uulu, Arstanbek Buylaş uulu, Moldo Niyaz, Nurmoldo Narkul uulu, Moldo Kılıç gibi Kırgız şair ve düşünürler gelir. Zamancıların temsilcileri eserlerinde çoğunlukla zamanla ilgili düşüncelerini, âhir zaman ve kıyamet gününü anlatmaları, özellikle de yaşadıkları dönemin problemlerini ve türlü eziyetleri dile getirmeleri ve bu yönüyle de zaman kavramını eserlerinin başlıklarında sıkça kullanmaları nedeniyle kendilerine zamancılar adı verilmiş ve tarihte hem literatürde Zamancılar olarak isimlendirilmişlerdir, geniş bilgi için bkz.: Kursanbek Duishonkul Uulu, **Kırgızistan'da Zamancıların Dinî ve İtikadî Görüşleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2018, s. 7-15.

¹⁶⁸ Muhtar Avezov Kazak yazarı, devlet adamıdır. Çağdaş Kazak edebiyat ve kültürünün önde gelen temsilcilerinden sayılmaktadır. Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Nazargül Samalikova, **Avezov**

yayımlanmıştır.¹⁶⁹ Samançin bu çalışmasıyla Kırgız edebiyatçıları arasında ve filoloji alanında doktora unvanını alan ilk bilim adamıydı. Ancak bu tezini hazırlamasıyla “milliyetçi” ve “kozmpolit” olmakla suçlanarak 1950’de hapis cezası almıştır. Ayrıca Kazakistan SSC’nin Jezkazgan şehrinde ağır şartlar altında hapishanede ceza görmüştür. 12 yıl hapis cezasına çarptırılmasına rağmen defalarca temyize gitti ve nihayet Stalin’in ölümünden sonra 1954’te beraat etmiştir. Elinde beraat belgesi olmasına rağmen kendisini işe almada yöneticiler korkuyorlardı ve birçok yerde işe başvurularında reddedilmiştir. Aynı şekilde Tazabek Samançin ile birlikte Kırgızistan’ın seçkin bilim adamlarından biri, dilbilimci ve Manas Destanı araştırmacısı Ziyaş Bektenov ve edebiyatçı Taşım Bayciev tutuklanarak hapis cezası almışlardır.¹⁷⁰ Kültüre ve eğitime yönelik baskı hakkında çalışmamızın “Eğitimsel-Kültürel Repressiya ve Yarattığı Etkileri” konusunda detaylı olarak bilgilere yer verilmiştir.

1.4. Sürgün ve Zorunlu Göç

Stalin’in Repressiya politikasının bir parçası olarak bilinen sürgün ve zorunlu göç projesi önemli unsurlardan biridir. Tarihten bu yana sürgün olayı devam edegelen bir ceza veya güvenlik önlemleri olarak bilinmektedir. Bir kişinin veya bir topluluğun isteği dışında ikamet ettiği yerden diğer bir yere bellik bir süre ya da ömür boyu kalmak üzere gönderilip orada ikamet etmeye mecbur tutulmasıdır.¹⁷¹ Sürgün kelimesinin kökeni itibarıyla Türkçe sözlükte sürmek fiilinden türetilen bir isim olduğu bilinmektedir. Sürgün, ceza olarak belli bir yerin dışında veya belli bir yerde oturtulan kimse demektir.¹⁷² Aynı şekilde herhangi bir yerden kovmak, uzaklaştırmak anlamında da kullanılmaktadır. Bir başka tanımlamada sürgün kelimesi “kendi yaşadığı vatanından, mal ve mülkünden, kültüründen, sosyal yaşantısından, ailesinden ve mensup olduğu toplumdan koparılması” şeklinde tanımlanmıştır.¹⁷³

Alemi: Bibliyografyalık Körsetkiş, Atırâu Kalalık Ortalık Kitaphanası, Atırâu, 2022; Paltore Yktyar, “Avezov Muhtar”, **DİA**, C. EK-1, Ankara, 2020, s. 140-142.

¹⁶⁹ Tazabek Samançin, **Kılıç Cazuuçu Akın**, Frunze, Kırgızmambas Basmakanası, 1948.

¹⁷⁰ Svetlana Polskih, “Sovetskiy Kırgızstan: Vzaimootnoşeniya İntelligensii İ Vlasti (Postradavşie Za Epos “Manas” T. Baydciev, Z. Bektenov, T. Samançin), **Nova Polityka Wschodnia**, S. 2 (3), 2012, s. 53-61.

¹⁷¹ Talip Türcan, “Sürgün”, **DİA**, C. 38, Ankara, 2010, s.164.

¹⁷² TDK, Çevrimiçi Türkçe Sözlük.

¹⁷³ Sefa Yürükel, **Batı Tarihinde İnsanlık Suçları**, Avcıol Basım Yayın, İstanbul, 2004, s. 11

Bilindiği üzere zorunlu göç, ya da yerinden edilme en genel anlamıyla, kişilerin veya grupların istekleri dışında yaşadıkları yerlerden ayrılmak zorunda bırakmalarını ifade eder. Kırgızistan'daki zorunlu göç süreçleri Stalin iktidarı döneminde gerçekleşmiştir. Repressiya politikaları kapsamında Kırgızistan'dan özellikle birçok toplumun ileri gelenleri sürgüne gönderilmiştir. İlk sırada Kırgızistan'dan sürgüne Ukrayna, Rusya ve Kazakistan toprakları tercih edilmiştir. Tarihte birçok devlet veya İmparatorluklarda olduğu gibi Rus Çarlığı (daha sonrası Sovyet hükümeti) tarafından da halkların/bireyin daimî yaşadıkları yerlerden ve öz vatanlarından zorunlu olarak başka topraklara sürgün ettiği birçok vakıalara rastlanılmıştır.

XX. yüzyılda Kırgız tarihinin en büyük trajik olaylarından ve zorunlu göç diyebileceğimiz “Ürkün” hadisesi 1916 yılında yaşanmıştır. 1916'da Rus Çarlığı'nın sömürge politikasına karşı Kırgızların ulusal kurtuluş mücadelesi/ayaklanması Rus askerleri tarafından vahşice bastırılmıştır ve çok sayıda Kırgız halkı Doğu Türkistan topraklarına kaçmak zorunda kalmıştır. Rus Çarlığı'nın Türkistan topraklarında bir sömürge politikası izlediği açıkça bilinmektedir.¹⁷⁴ Bu trajik olayların biri “Ürkün” soykırımıdır. Ürkün kelimesi Kırgızcada “bir şeyden korkarak toplu halde kaçma” anlamına gelmektedir.¹⁷⁵

Ayaklanmanın temel nedenlerinden biri, çarın sömürge politikası, Rus yönetiminin uyguladığı baskı, artan ulusal ve toplumsal eşitsizlik olmuştur. Yerli halkın hoşnutsuzluğunu yoğunlaştıran sömürge politikasının diğer temel nedenlerinden biri, Rus Çarlığı'nın toprak politikası olmuştur. Kırgızistan'ın kuzeyindeki en iyi ve verimli topraklara Rus çiftçiler getirilip yerleştirilmeye başlamıştır. Sömürge hükümeti onlara her konuda destek vermiştir. Kırgızların suyu bol, tarıma en uygun toprakları ellerinden zorla alınarak Rus çiftçilerine verilmiştir. Örneğin: 1868-1892 yılları arasında özellikle Türkistan'ın verimli toprakları seçilerek 100'den fazla Rus köyü kurulmuştur.¹⁷⁶ Bu şekilde her geçen gün Kırgız topraklarına yerleşen Rus çiftçilerin sayısı daha da artmıştır. Perişan halk hem yerli zenginler hem

¹⁷⁴ Asanov, **Kırgız Tarihi Boyunça Kısaça Ensiklopediya**, s. 242.

¹⁷⁵ Konstantin Kuzmiç Yudahin, **Kirgizsko Russkiy Slovar**, C. II, Moskova, 1985, s. 325.

¹⁷⁶ Kıyas Moldokasimov, “1916-Cıl. Erkindik Üçün Küröştün Baraktarı cana Sabakatı”, 1916-Cıl. Azattık Kötörülüşü, **Biyiktik Yayınları**, Bişkek, 2012, s. 56

de Rus zenginleri tarafından eziyetler görmüş ve onların her türlü işlerini de yapmak zorunda kalmıştır.¹⁷⁷ Kırgızlar ellerindeki en iyi vadilerden ve verimli yerlerinden ayrılması, onların ulusal bilinçlerinde derin bir etki yaratmıştır. Özellikle I. Dünya Savaşı sırasında Kırgızların durumu çok zorlaştı ve halkın öfkesi gün geçtikçe daha da artmıştır. Savaş yıllarında daha az ürün ekildiği için hasat yarı yarıya düşmüştür. Rus hükümeti tarafından vergiler arttırılmıştır. Rus Çarlığı savaş bahanesiyle yerel halktan çok sayıda büyük baş hayvan, giysi ve çadırları toplamıştır. Bu Kırgızların durumunu daha da sarsmıştır. Rus yetkilileri ve bazı Rus çiftçileri tarafından yerel halkın kültürüne, geleneklerine, namuslarına, dinine ve diline yönelik aşağılayıcı hareketleri halkın ayaklanmasına sebebiyet vermiştir. Çar'ın 25 Haziran 1916'da Türkistan halkından askerlik çağındaki 19'dan 43 yaşına kadar erkekleri askeri savunma işleri için askere alma kararı,¹⁷⁸ Ruslardan gelen baskılara, hakaretlere ve toprak kayıplarına zor tahammül eden halkı daha da kıskırtmıştır. 4 Temmuz 1916 tarihinde Hocent'te başlayan protesto Türkistan'ın diğer bölgelerinde de yayılmaya başlamıştır. Oş vilayetinde ayaklanma başlamış ve protestolar aktif olarak devam etmiştir. Ayaklanmada toplanan halk, "Savaşa gitmeyeceğiz! Çocuklarımızı göndermeyeceğiz!" diye açıkça karşılık göstermiştir. Rus yetkilileri ceza ordusu yardımıyla isyancılar zorla dağıtılmıştır. Protestonun organizatörleri ve başlatıcıları tutuklanmıştır. Ayaklanmaya Kırgızlar, Kazaklar, Uygurlar, Özbekler, Tatarlar ve Dunganlar katılmıştır. Ayaklanmayı bastırmak için iyi silahlanmış Rus askerleri tarafından yönetilmiştir.¹⁷⁹ Silahsız halk elinde bulundurduğu orak, balta ve ağaçtan yapılmış mızrak gibi çiftçilik aletleri ile karşılık vermişlerdir. Rusların ellerinde her türlü tüfekler ve toplar bulunmaktaydı. Savaş tecrübesinde de önde gelen Rus askerlerine karşı savaştan halk ağır kayıplar vermiştir. Rus ordusunun acımasız

¹⁷⁷ Mayramgül Dıykanbayeva, "1916 Yılındaki Kırgız Millî Mücadelesi: Ürkün", **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, Sayı: 3/3, 2014, s. 114.

¹⁷⁸ Aleksandr Pilev, "Tema Sredneaziatskogo Vosstaniya İ Nasionalnıh Dvijeniy Tyurkskih Narodov V Vospominaniyah Zeki Velidi Togana," Ed. Gulnara Aytpaeva, **Mejdunarodnoe Nauçnoe Soveşanie Pereosmoslenie Vosstaniya 1916 Goda V Sentralnoy Azii / Sbornik Statey**, Neo Print, Bişkek, 2017, s. 55.

¹⁷⁹ İlyas Topsakal, "1917 Rus Devriminin Kırgızlara ve Türk Dünyasına Etkileri," Sancaktar F. M., Askeroğlu Arslan A., Ferhatoğlu F. (Editörler): **Ekim 1917 Sovyet İhtilali'nin Yüzüncü Yılında Türk Dünyası'ndaki Bağımsızlık Fikri ve Siyasi Hareketler Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul Türk Ocağı Yayınları, İstanbul, 2017, s. 423- 434.

baskısına dayanamayacaklarına ikna olan halk, yaşadığı toprakları terk etmek zorunda kalmıştır. Böylece sonbaharın sonlarında “Ürkün” faciası başlamıştır ve halk derinden korkuya kapılmıştır. Doğu Türkistan’a doğru kaçan toplam kişinin sayısı 160.000’i aştı ve bunun 130.000’i Kırgızlardı.¹⁸⁰ Yolda açlıktan ve soğuktan halkın çoğu Doğu Türkistan’a varmadan vefat etmiştir. Ayrıca gittikleri yerde de çeşitli zorluklara maruz kalmışlardır. Çok sayıda kayıplar veren Kırgızlar günümüzde demografik etkilerini görmektedir.

Ürkün olayı Kırgız edebiyatına da büyük ölçüde yansıdığını görmek mümkündür. Örneğin Yazar Mukay Elebayev’in “Uzak Col” adlı roman eseri bilhassa Ürkün olayı anlatılmaktadır.¹⁸¹ Yazar akrabalarıyla beraber Doğu Türkistan topraklarına kaçmak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla Ürkün olayının zorlukların bizzat yaşayarak şahit olan yazarlardandır. Zamancı şairlerin ileri gelen temsilcilerinden Aldaş Moldo’nun¹⁸² eserlerinden biri “Ürkün” adlı eseri mevcuttur. Onun bu eserine konu olan 1916 yılındaki Kırgızların kaygı ve kederini şifahi olarak şiirleriyle ve yaşadıkları zorlukları gözler önüne sermektedir.¹⁸³ Ayrıca geleceğin önemli devlet adamları Cusup Abdrahmanov, Bayalı İsakeev ve yazar Aalı Tokombayev, doktor İsa Ahunbayev gibi Kırgız halkının önde gelen kanaat önderleri de Kırgızistan’ın bağımsızlık mücadelesi sürecinde Ürkün hadisesin yaşayarak Doğu Türkistan’a kaçmak/göçmek zorunda kalmışlardır. Bu kaçış sürecinde oldukça büyük zorluklar yaşamışlardır. Nitekim onlar bizzat yaşadıkları vakıaları eserlerine yansıtmışlardır.

Malum olduğu üzere Sovyetler döneminde birçok milletler sürgün ve zorunlu göçü yaşamışlardır. Sovyet hükümeti özellikle hâkim olduğu farklı bölgelere sürgün etmiştir. Bunun içerisinde Kırgız topraklarına da sürgün ederek birçok milletleri

¹⁸⁰ Asanov, **Kırgız Tarihi Boyunça Kısaça Ensiklopediya**, s. 242-243. Ayrıca konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Keneş Jusupov (ed), **Ürkün**, Ala Too, Bişkek, 1993; Gülzada Stanaliev, **1916-Cıl Kırgız Prozasında**, Bişkek, Turar Basması, 2016.

¹⁸¹ Mukay Elebayev, **Uzak Col**, Çev. Mayramgül Dıykanbayeva; **Uzun Yol**, Bengü Yayınları, Ankara, 2015.

¹⁸² Hakkında bkz: Sadık Alahan, **Beş Moldo: Moldo Niyaz, Nurmoldo, Moldo Kılıç, Aldaş Moldo, Moldo Bağış**, İrbis Yay, Bişkek, 2004, s. 91-95; Duishonkul uulu, **a.e.**, s. 53-57.

¹⁸³ Onun şiirleri için bkz: Aldaş Moldo, **Ürkün**, Haz: Abdıldacan Akmataliyev, **Zalkar Akındar Seriyası**, C. VI, Biyiktik Plus Yay, Bişkek, 2015, s. 259-283.

zorunlu olarak yerleştirmiştir. Bunlardan en acılı kaderi yaşayanlardan ve Sovyet hükümetinin yine temizleme operasyonunun bir parçası Ahıska Türkleri olmuştur.

Ahıska Türkleri  zellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında Josef Stalin'in talimatıyla Gürcistan'dan Orta Asya'ya ülkelerine sürgün edilmiştir. Onun içinde Kırgızistan'a da birçok Ahıska Türkleri sürgün edilerek yerleştirilmiştir.¹⁸⁴ 1944 yılında Devlet Güvenlik Komitesi kararı doğrultusunda sınır güvenliğinin sağlanması argümanı/bahanesi ile, Ahıska bölgesindeki 209 köyden toplanan 100.000-120.000 kişi bir vagonda 8-10 aile halinde y k vagonlarına yüklenerek s r lm ştur. Ahıska Türklerinin gençleri İkinci Dünya Savaşına katılmak için cepheye gitmiştir. Zorunlu sürgünü kadınlar, çocuklar ve yaşlılar oluşturmaktaydı. Ne yazık ki, yolda ilk ayda açlıktan, soğuktan ve çeşitli hastalıklardan dolayı yüzlerce insan hayatlarını yitirmiştir. Özellikle kış mevsiminde kapalı tren vagonların doldurularak sürgün edilmesi, Ural dağlarının soğuk havası ayrı zorlukları ve büyük  l de kayıplara neden olmuştur. Yolda Ural dağlarının soğuk havası nedeniyle çok sayıda insan öldü. Bir buçuk aylık sürgün yolculuğın sonunda Ahıska Türkleri gidecekleri yere ulaşmadan %30'u azalmıştır.¹⁸⁵ Bu sırada Azerbaycan hükümeti, Ahıska Türklerini Azerbaycan'a yerleştirmek arzusunu dile getirmişlerdir. Ancak Stalin'in kararı kesin olarak verildiği için Azerbaycan hükümetinin çabaları sonuç vermemiştir. Ahıska Türkleri 45 gün süren yolculuk sonunda Kırgızistan, Özbekistan ve Kazakistan'a dağıtılmışlardır. Stalin'in ölümünden sonra 1956'da Ahıska Türklerine yönelik baskı politikası yatışmış ve Özbekistan'da yaşayan bu halkın büyük bir kısmı anavatanlarına daha yakın yaşamak için Azerbaycan'a ve Rusya'nın Kafkasya bölgelerine taşınmıştır. Nitekim Ahıska Türklerinin çok sayıda ailesi Kazakistan ve Kırgızistan'da yerleşmişlerdir. Ahıska Türkleri Kırgızistan'da ağırlıklı olarak Bişkek yakınlarında, Isık-Ata İlçesinde ve Oş şhrinde yaşamaktadır. Sovyet rejimi altında sürgüne gönderilen Ahıska Türkleri zor yaşam koşullarında yaşam mücadelesi vermiştir. Onlar

¹⁸⁴ Yunus Zeyrek, **Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri**, Pozitif Matbaacılık, Ankara, 2001, s. 44-45; İbrahim Ağara, **Ahıska Türkleri (Sürgününün 60. Yılı Anısına) İnsanlık Dramı**, İzmir Ahıska Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği, Karaca Matbaası Yayınları, İzmir, 2004; R. Seferov, A. Akış, "Sovyet Döneminden Günümüze Ahıska Türklerinin Yaşadıkları Coğrafyaya G  lerle Birlikte Genel Bir Bakış", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 24, Konya, 2008, s. 393-411.

¹⁸⁵ Selver  z zen Kahraman, Aydın İbrahimov, "Kafkaslar'dan Sürgün Bir Toplumun Bitmeyen G  i:  anakkale'de Ahıska Türkleri", **Ege Coğrafya Dergisi**, C. 22, S. 2, İzmir, 2013, S. 81.

bilhassa millî örf ve adetlerini zulme ve adaletsizliğe rağmen korumayı başarmışlardır.¹⁸⁶

Ayrıca aynı acılı kaderi paylaşarak pek çok etnik grup, Sovyet hükümeti tarafından İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanlarla iş birliği yapmak suçlamasıyla Çeçenler, İnguşlar, Karaçaylar, Kumuklar, Balkarlar, Almanlar, Polonyalılar Nogaylar, Kırım Tatarları ve başka birçok uyruktan insanlar Kırgızistan topraklarına sürülüp yaşadıkları yurtlardan kopartılmıştır.¹⁸⁷

1.5. Ukrayna'ya Sürgün Edilen ve İdam Edilen Kırgızlar 1932-1938

1920'lerin sonlarında SSCB'de yürütülen tarımın kolektifleştirilmesi projesi ciddi sonuçlara neden olmuştur. Bunlardan birisi “kulak projesi” adı altında zenginler üzerine politik ve ekonomik baskılar uygulanmaya başlanmıştır. Zenginlerin mal mülküne el koyularak, vatandaşlık haklarından maruz bırakarak ülkeden sürgün edilmeye başlamıştır. Tüm Birlik Komünist Partisi (b) 20 Haziran 1931 tarihinde “Kulakların Orta Asya'dan Sürgün Edilmesi” alınan kararına göre toplam 6000 kulak sürgün edilmiştir. Sürgünlerin 3000'i Ukrayna'ya, 3000'i Güney Kafkasya'ya gönderilmiştir. Sürgün edilenlerin arasında 700 kişi Kırgızistan'dan oluşturulmuştur.¹⁸⁸ “Kulakların Orta Asya'dan Sürgün Edilmesi” 48 sayılı kararnamesine göre kulaklar 3 kategoriye ayrılmıştır:

1. Kategoride Kontrevulasyon¹⁸⁹ zihniyetine sahip olan bay-manaplar (zenginler) ve kulaklar, dönemin karşı-devrimci örgütlerin üyeleri ve grupları kapsamıştır.

¹⁸⁶ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Barış Çağırkan, **Ahıska Türklerinin Sürgünü, Zorunlu Göç Süreçleri ve Türkiye'ye Dönüşleri: Ahlat Örneği**, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara, 2020; Adem Sağır, **Sosyal Ve Tarihsel Bağlamda OŞ/Kırgızistana Sürgün Edilen Batumlu Türklerin Sosyal Yapısı**, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2010.

¹⁸⁷ Zuhra Altımyşova, “Kırgızistan'da Sovyet Repressiya Siyaseti (1917-1953)”, **XVIII. Türk Tarih Kongresi**, Haz: Semiha Nurdan – Muhammed Özler, C. X, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2018, s. 898.

¹⁸⁸ Zuhra Altımyşova, **Sovet Biyliğinin Kırgızstandağı Kulaktardı Tap Katarı Coyu Sayasatının İşke Aşırılışı (1920-30cc.)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İ. Arabayev Kırgızistan Devlet Üniversitesi At Meken Tarihi, Bişkek, 2021, s. 122.

¹⁸⁹ Kontrevulasyon karşı ihtilalci demektir.

2. Kategoride Ekonomik olarak güçlü zenginler ve kulaklar, yerel yetkililer, zenginler, memurlar, aşiret yöneticileri ve önde gelen anti Sovyet propaganda din adamlarının temsilcileri yer almıştır.

3. Kategoride birinci ve ikinci kategoriye dahil olmayan baylar ve kulaklardan oluşturulmuştur.

Birinci kategoridekiler toplama kamplarına veya sürgüne gönderilmişlerdir. Birinci ve ikinci kategoridekilerin aile üyeleri ülkenin kuzey bölgelerine gönderilmiştir. İkinci kategoride yer alan Sovyet hükümetine karşı aktif olarak isyan edenlerin yarısı sınır dışı edilmiştir, kalanları kendileri için hazırlanmış olan özel yerlere yerleştirilmiştir. Son kategoride yer alan sakinler ikamet ettiği yerlerinde kalmışlardır, ancak kolhoz çiftlikleri dışına yerleştirilmiştir. 65 yaş üstü yaşlılar, hamileler, engelliler, Sovyet hükümetine hizmet edenler ve onların yakınları, askerde görev yapanların aileleri, fabrikada, ray hatlarında, imalatda çalışanlar sürgünden muaf olmuşlardır. Ancak kendi istekleriyle sürgün edilenlere dahil olmak isteyenler dilekçe yazarak gidebilmişlerdir.

Yerleştirme süreci hasat zamanı başlamadan Ağustos-Eylül aylarına kadar tamamlanması gerekiyordu. Kulaklar ağırlıklı olarak Ukrayna'nın güney bölgelerine ve Kuzey Kafkasya'ya pamuk toplamak için gönderilmiştir. SSCB Merkez Yürütme Komitesi'nin kararına göre, Sovyet mevzuatına tam uyum sağlayanlar ve adil çalışanlar tüm vatandaşlık haklarını beş yıl içinde geri kazanabilirlerdi.

1931-1933'te Kırgızistan'dan sürgün edilenleri ağırlıklı olarak Ukrayna Herson, Odesa bölgelerine, Kuzey Kafkasya Stavropol bölgesine pamuk ekimi için çiftliklere ve bir kısmı Kuzey Kazakistan'a buğday yetiştirme çiftliklerine ve üretim tesislerine yerleştirilmiştir. Kırgızistan'dan sınır dışı edilen vatandaşlar "işçi göçmen" ve "özel yerleşimciler" statüsünde olmuştur. Genel olarak Kırgızlar Ukrayna'nın Skadov bölgesindeki Çalbası (Vinogradovo) köyüne yerleştirilmiştir. Çalbası'da sürgün edilenlere tahıl ve hayvancılık yapmak için "Novıy Put" (Yeni Yol) kolektif çiftliği kurulmuştur. Çiftliğin yöneticileri ağırlıklı olarak Ukraynalılardan oluşmuştur, Kırgızistanlılardan yönetici olarak Cangaraçev Satarkul, Sagimbaev Kutu, Zaynidinov

İliyas ve muhasebeci olarak Ayılçiev Cumak, Tügötov Asanke seçilmiştir¹⁹⁰. Çalbasıda çocuklar için yetimhane ve Kırgız okulları açılmıştır. Çocukları anne babalarından zorla alınarak onları yetimhanede Sovyet üslûlerine göre eğitim verilmiştir. Çocuklar anne babaları hayattayken böylece yetim kalmışlardır.¹⁹¹ Okulda dersler Kırgızca ve Rusça yürütülmüştür. Kırgızistan'dan ve Kazakistan'dan çocuklara özel gönüllü öğretmenler getirilmiştir. Örneğin matematikten Kazakistanlı Djantlesov, tarih dersinden Kırgızistanlı akademik Begimalı Camgırçinov¹⁹² ders vermiştir. Öğrenciler okulda 8.sınıfa kadar eğitim görmüşlerdir. Kırgızlar Ukrayna'da yaşadığı sürece genelde Kırgızca konuşmuşlardır ve milli geleneklerini sürdürmeye çalışmıştır. Ancak bu özellikler Kırgızların halinden memnun olduğu anlamına gelmiyordu. Sürgün edilenlerin çoğu yeni iklim özelliklerine uyum sağlamakta oldukça zorluk çekmişlerdir. Sürgünü gerçekleştirmek için Sovyet yetkilileri yük vagonlarını kullanmıştır. Vagonun içi yazın çok sıcak, kışın çok soğuktur. Sosyal mesafe söz konusu bile değildi, içerisi havasız olduğundan birçok insan nefes yetersizliğinden hayatını kaybetmiştir. Çalışma kapasitesine sahip olmayan fiziki yönden zayıf olanları, yolda hastalananları askerler vurarak öldürmüşler ve cesetlerini vagondan rastgele atmışlardır. Böylece “kulakların” yarısı Ukrayna'ya varmadan yolda ölmüşlerdir. Bir yandan doğduğu topraklara hasretinden, bir yandan gıda yetersizliğinden dolayı hayatlarını yitirmişlerdir. Ölüm oranı özellikle küçük çocuklar arasında yüksek olmuştur. Ukrayna'nın Kharkiv bölgesinin gizli-politik departmanı başkanı Osin'in 10 Haziran 1933 tarihli beyanında bölgenin 61. ilçesinde gıda yetersizliğinden ciddi sorunlar ortaya çıkmaya başladığından bahsetmiştir. Örneğin açlıktan ölenleri yiyecek olarak kullanıldığı vakalar ortaya çıkmıştır. Bölgenin 21.ilçesinde 1-10 Haziran tarihler arasında 33, bölgenin 41.ilçesinde 245 vaka yaşanmıştır. Aynı durum Kazakistan'da da yaşanmıştır.¹⁹³ Birleşik Devlet Siyasi Yönetimi OGPU

¹⁹⁰ Sabır Arstanov, “1937-38-Cıldarı Ukrainada Repressiyalangan Kırgıztandıktar”, **Kulakka Tartuu**, ed: Gülzat Alagöz kızı, Esimde, Bişkek, 2021, s. 79.

¹⁹¹ Ulukbek Çinaliev, **Gorst Zemlyu Berut Dorogi Lyudi**, Litagent Rosmen, 2019, s. 10.

¹⁹² Begimalı Camgırçinov (1914-1982) Sovyet döneminde Kırgız halkının seçkin bir tarihçisi, Kırgız Bilimler Akademisi'nin ilk akademisyenidir. Bkz.: Asanov, **Kırgız Tarihi Boyunça Kıskaca Ensiklopediya**, s. 64.

¹⁹³ Damira İbrahim, Vahit Türk, **Kazakistan'da Kızıl Kıtık-1929-1933**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2016.

(Obyedinennoye Gosudarstvennoye Politicheskoye Upravleniye) Karaganda Bölgesi temsilcisi Sidrov'un 3 Eylül 1933 tarihindeki "Karaganda Kamplarındaki Sürgün Edilenlerin Gıda Yetersizliği" raporunda sadece haziran ayında açlıktan 722 kişi öldüğünü, yılın başından itibaren toplamda yaklaşık 7000 kişinin kıtlıktan öldüğü ve 2210 kişinin de karınları şişerek ölmek üzere olduğunu yazmıştır.¹⁹⁴

1937-1938'deki korkunç Repressiya Ukrayna'ya sürgün edilen Kırgızları da es geçmemiştir. SSCB İç İşler Halk Komiseri Nikolay İvanoviç Yejev'un 30 Temmuz 1937 tarihindeki No: 00447 sayılı "Eski kulakları, suçluları ve diğer anti-Sovyet unsurlara yönelik Repressiya operasyonu başlatılması hakkında" adlı kararı çıkmıştır. Bu karar aynı zamanda tarih sayfalarında "Büyük Terör" olarak da bilinmektedir. Belgede kaç kişi ne kadar zaman içerisinde hapsedilip, hangi suçlar üzerinde cezalandırılacağına dair detaylı bilgiler yazılmıştır. Operasyon esnasında 1937-1938 yıllarda "anti-Sovyet faaliyetleri düzenledi ve destekte bulundu" iftirasıyla toplamda 1.548.366 kişi tutuklanmıştır. Bu sadece suçlamanın bir türüyle tutuklananların sayısıdır. Tutuklanarlardan 800.000'den fazla kişi kamplara sürgün edilmiştir, 681.692 kişi ise ölüm cezası almıştır.¹⁹⁵

1937'de şubat-mart aylarında Cangaraçev Satarkul, Kudaybergenov Akmat, Baybpsunov Kocogul, ve Baybosunov Arun bunlar "halk düşmanı" olarak tutuklanmışlardır, ardından Canuzakov İsrail, Canuzakov İsak, Bakdöölötoev Kıştoobay, Koşoev Mambetaalı, Karaçoroev Tülökabil, Camankulov Sadık, Bekbaşev Akmat, Sagınbaev Kutu gibi kırktan fazla vatandaşları Herson hapishanesine hapsedmişlerdir. Tutuklananlar arasında Canuzakov İsrail ve Baybosunov Arun 10 senelik hapis cezası almışlardır ve Sibirya'ya sürgün edilmişlerdir.¹⁹⁶ 1938'de sadece 9 ay içinde (şubattan ekime kadar) toplam 63 Kırgızistan vatandaşı tutuklanmıştır. Bunların içinden 61 kişi kurşuna dizilerek idam edilmiştir.¹⁹⁷

¹⁹⁴ Sabır Arstanov, "1937-38-Cıldarı Ukrainada Repressiyalangan Kırgızlandıktar", **Kulakka Tartuu**, ed. Gülzat Alagöz kızı, Esimde, Bişkek, 2021, s. 60-61.

¹⁹⁵ Amirbek Usmanov, "Küyöölörün Hersondo Cogotkon Ayaldardın Armanı," **Kulakka Tartuu**, Bişkek, Esimde, 2021, s. 56.

¹⁹⁶ Manas Alimbaev, "Kulaktın Uulu Asankul Osmonaalı Uulunun: Tagdırı," **Kulakka Tartuu**, Bişkek, Esimde, 2021, s. 79.

¹⁹⁷ Amirbek Usmanov, "Küyöölörün Hersondo Cogotkon Ayaldardın Armanı," **Kulakka Tartuu**, Bişkek, Esimde, 2021, s. 56.

3 Nisan 1938’de NKVD’nın Nikolayev vilayet üçlüsü (troyka) kararıyla “Sovyet Hükümetine Karşı Faaliyetleri Düzenlemekle” suçlanarak 9 Kırgız vurularak idam edilmiştir. Bunlar:

1. Ashirov Niyazalı, 52 yaşında;
2. Baibosunov Kocogul, 37 yaşında;
3. Baktıgulov Beyşe, 49 yaşında;
4. Cangaraçev Satarkul, 50 yaşında;
5. Canuzakov Isak, 32 yaşında;
6. Kondubaev (Kondulaev) Sagın, 42 yaşında;
7. Kadırbaev Abdulaziz, 35 yaşında;
8. Sataev Bapay, 41 yaşında;
9. Sultanov Japar (Japanya), 41 yaşında idi.¹⁹⁸

NKDV üçlüsü (troyka) 6 ay sonra “Kontrevulasyon (karşı ihtilalci, devrimci) ulusal isyan hareketinin aktif üyesi” suçlamasıyla 61 kişiyi idam cezasına mahkûm etmiştir. Bunların arasında “Kırgızistan ulusal isyan hareketinin kurucuları” olarak suçlanmakta olan 12 Kırgız vatandaşları da vardı:

1. Asanov İsa 59 yaşında
2. Atambaev Mambet 63 yaşında
3. Badyagin Semen 38 yaşında
4. Baltobaev Irzahmat 37 yaşında
5. Bayzakov Şabdanalı 63 yaşında
6. Bedenbaev Abdula 38 yaşında
7. Bolotov Sultanalı 45 yaşında
8. Hudaybergenov Ahmat 62 yaşında
9. İsakov Abdusamat 55 yaşında
10. Sadırov İbragimbek 47 yaşında

¹⁹⁸ Usmanov, **Küyöölörün Hersondo Cogotkon Ayaldardın Armanı**, s. 56.

11. Suranov Kıştoobay 42 yaşında
12. Umurzakov Bayalı 35 yaşında.¹⁹⁹

Baskıya maruz kalanların birçoğunun okuma yazması yok çiftçi, çoban olarak hayatını sürdüren sıradan bir vatandaşlardı. Ukrayna'daki Kırgızlara yönelik siyasi baskılar hakkında sözlü bilgilerle birlikte Herson bölgesinin Ukrayna Devlet Arşivinde kapsamlı deliller bulunmaktadır. 2021 yılın Ekim aylarında Kırgızistan'dan "Esimde" araştırma platformu Odessa, Herson ve Kiyiv bölgelerinde Ukrayna Devlet Arşivinde konu üzerinde araştırma yaparak çok önemli belgelere ulaşmışlardır. Araştırmanın neticesinde 1938'de Ukrayna'ya sürgün edilen ve "Basmacılar ile iş birliğinde bulundu", "İzinsiz Çin sınırına geçti", "Kaçakçılık yaptı" iftiralarıyla 3 Nisan 1938 tarihinde kurşuna dizilerek idam edilen Moltoev Ahmat'a ait belgeler bulunmuştur. Araştırmanın kapsamında Moltoev Ahmat'ın oğlu Akmatov Daken ile iletişime geçilerek röportaj yapma imkânında bulunmuşlardır. Akmatov Daken 90 yaşında ve Isık-Göl iline bağlı Temir köyünde yaşamaktadır. Daken Akmatov babası Ahmat Moltoev'in 1938'de öldürüldüğünü bilmiyordu. Babasının hayatta olduğu umuduyla 1960'ta dönemin Yüksek Sovyet Prezidyumu Başkanı Kliment Yefremoviç Voroşilov'o dilekçe (mektup) yazmıştır: "*Babam Ahmat Moltoev, "Yeni Yol" kolektif çiftliğinde (kolhoz) çiftçi olarak çalışıyordu. 1937 geces, Ukrayna'nın Herson iline bağlı Çalbası köyünde tutuklandı. Neden ve hangi suçtan dolayı tutuklandıkları bilinmemektedir. O zamanlar ben sadece beş yaşındaydım ve babama dair hiçbir hatıram yoktur. Babamı sadece okuma yazması olmayan yaşlı annemin sözlerinden ve anılarından tanıyorum. Babam ile ilgili bilgi verilmesini arz ederim. Mektubumu reddetmemenizi rica ederim. Tarih, 20 Ocak 1960.*"²⁰⁰

Mektuba verilen yanıt şu şekilde olmuştur: "*Sizden Kulundu köyünün sakini Akmatov Daken'i çağırmanızı ve kendisine 1938'de babası Moltoev Ahmat'ın bir çalışma kampında 10 yıl hapis cezasına mahkûm kaldığını ve cezasını çekerken 30 Eylül 1944'te kalp krizinden öldüğünü söylemenizi istiyorum.*"²⁰¹

¹⁹⁹ Usmanov, **Küyöölörün Hersondo Cogotkon Ayaldardın Armanı**, s. 56-57.

²⁰⁰ Esimde, "Bir Kattın Tagdırı," **Esimde**, (Çevirimiçi), <https://esimde.org/archives/1915>, 20 Haziran 2022.

²⁰¹ Sabırbek Börübay, "Ukrayna Devlet Arşivleri'nde Kırgızlar," **QHA Ankara**, (Çevirimiçi), <https://www.qha.com.tr/turkce/ukrayna-devlet-arsivleri-nde-kirgizlar-350501>, 13. Aralık 2021

Mektuba gelen yanıtı bakarsak idam edilenler ile ilgili bilgiler ailelerinden gizli tutulduğu anlaşılmaktadır. Akmatov Daken babasının kalp krizinden değil troyka tarafından öldürüldüğü arşivde bulunan babasının ölüm belgesi bulunduktan sonra belli olmuştur. Moltoev Ahmat'tan başka birçok kişinin verileri bulunmuştur. Bunlardan biri:

Onkobaev Bekbolot, 1872 yılında Isık-Göl iline bağlı, Karakol ilçesinin Kaynar köyünde doğmuştur. Uyuğu Kırgız, sosyal statüsü okuma yazma görmüş, eğitilmiş manaptır. 1916-1921 yılları arasında Çin'in Turpan şehrinde yaşamıştır. 1921 yılında Turpan'dan tekrar kendi topraklarına dönmüştür ve Kaynar köyünde hayatını sürdürmüştür. 1921-1926 yıllarda fikir arkadaşlarıyla beraber SSCB sınırından izinsiz geçerek kaçakçılık işleri yapmışlardır. Basmacı hareketlerinin mensuplarıyla irtibatla bulunarak, onlarla gıda ve silah yardımlarında bulunmuştur. Doğu Türkistan'ı yaşayan akrabalarıyla sürekli iletişimde olup, onları SSCB'de yürütülen işlerden ve halkın hoşnutsuzluğundan haberdar etmiştir. Kolektifleştirme politikasına aktif olarak karşı durmuştur ve kendi mal-mülkünü, hayvanlarını yok ederek kolektif kolhozuna vermemek için direnmiştir ve başkalarını da aynısını yapmaya teşvik etmiştir. 1931'de ailesiyle birlikte Ukrayna'ya sürgün edilmiştir. Nikolayev iline bağlı Skadovsk ilçesinin Çalbası köyüne yerleştirilmiştir. Sürgün edilenlerle birlikte Yeni Yol (Noviy Put) çiftliğinde çalışmıştır. Ömrünün sonuna kadar namaz kılmıştır ve başkalarını da inanmaya davet etmiştir. 12 Şubat 1938 tarihinde NKVD görevlileri tarafından SSCB Ceza Kanun'un 10. ve 54. Maddeleriyle suçlanarak tutuklanmıştır. Nikolayev bölgesi NKVD "troyka" sekreteri Şeynberg tarafından imzalanan 13 Nisan 1938 tarihli 36 No'lu Protokol temelinde Bolot Onkobaev ayrıca en yüksek ceza olan ateş edilerek idam cezasına çarptırılmıştır. Ancak karar bilinmeyen sebeplerden dolayı uygulanmamıştır. 18 Mayıs 1938'de Nikolaev hapishanesinde ölmüştür. Onkobaev Bekbolot SSCB Yüksek Kurumunun "Repressiya kurbanlarının rehabilitasyonu" 1989 tarihli kararnameye dayanarak aklanmıştır.

Rahimberdiev Nurmuhamed 1892 yılında Isık-Göl iline bağlı Çelpek köyünde doğmuştur. Sosyal statüsü okuma yazması olamayan eğitilmiş büyük bay manap olmuştur. Uyuğu Kalmaktır, ailesiyle birlikte Ukrayna'ya sürgün edilmiştir ve Yeni Yol çiftliğinde çalışmıştır. 1938 Şubat'ta Skadovsk bölgesi NKVD tarafından

tutuklanarak Herson hapisanesine getirilmiştir. Nikolyev bölgesi NKVD “troyka” 36 No’lu Protokol temelinde ölüm cezasına çarptırılmıştır. İfade sırasında “Çin’e uyuşturucu kaçaklığı yaptığını”, “Tuhaçevskiy’in fikir taraftarı olduğunu ve Stalinist anayasayı eleştirdiğini” itiraf etmiştir diye suçlanmıştır.

1 Ağustos 1939 tarihinde Rahimberdiev Nurmuhamedin eşi Halima Rahimberdieva SSCB savcısı Vışinskiy Andrey Yanuareviç’e dilekçe (mektup) yazmıştır: “... Biz 22 Ağustos’ta diğer vatandaşlarla birlikte Ukrayna’ya sürgün edildik. 1931 Eylül’den itibaren kocam “Çaplinsk” et çiftliğinde çalışmaya başladı. 1934 yılından itibaren Skadovsk ilçesine bağlı Çalbası köyünde “Noviy Put” (Yeni Yol) kolhozunda 1938’e kadar çalışmıştır. Çiftlikte dört sene çalıştığı için birkaç kez ödüller almıştır ve çiftlik tarafından bize ev verilmiştir. Bu başarıları kıskananlar 1938 Nisan’da eşime iftira atarak onu tutuklattılar. Kendisi hakkında Herson hapsine götürdüklerinden başka hiçbir bilginiz yok. Sizden Rahimberdiev’in davasına bakmanızı, kendisini serbest bırakmanızı, iftiracıları adalete teslim etmenizi ve şimdi nerede olduğunu bana bildirmenizi rica ediyorum”.²⁰² Görüldüğü üzere Rahimberdiev’in eğitimsiz olduğundan faydalanarak kendisine atılan iftiraları zorla itiraf ettirdiği ortadadır. Okuma yazma bilmeyen, hayatı boyunca çiftçi olarak çalışan birisi Tuhaçevskiy’in fikrini nasıl savunabilir ki, onun kim olduğunu da bilmiyordur.

Toktorov Bargıbay, 1911 yılında Özgen ilçesine bağlı Boor köyünde doğmuştur. Uyuğu Kırgız, sosyal statüsü çiftçidir, 1933’te 10 yıl sürgün cezasına çarptırılmıştır. Cezasını SSCB NKVD’nin Dmitrievsk kampında geçirmiştir. Voljskiy bölgesindeki 2 Nolu Kampta genel çalışmalara dahil edilmiştir. 1938 Nisan ayında Dmitrievsk kampından tutuklanarak, karşı-devrimci ve Sovyet hükümet aleyhine propaganda yapmakla suçlanmıştır. “Milliyetçilik ve terörist görüşlerini dile getirdi, kolektif çiftlik yapısını eleştirdi” iftiralarıyla 5 Haziran 1938 tarihinde mahallî işleri dairesi kararı ile en yüksek cezaya (kurşuna dizilmiştir) mahkûm edilmiştir. Butovo mezarlığına gömülmüştür. 5 Şubat 1990’da suçsuz olduğu ispatlanmıştır.²⁰³

²⁰² S. Arstanov, “1937-38-Cıldarı Ukrainada Repressiyalangan Kırgızstandıktar **Kulakka Tartuu**, Bişkek, Esimde, 2021, s. 65.

²⁰³ R. Şamsuddinov, B. Rasulov, Tragediya Sredneaziatskogo Kışlaka: Kollektivizasiya Kakulaçivanie Ssılka 1929-1955gg Dokumtı i Materialı, C.3, Ed. D. Alimova, Taşkent, Şark, 2006, s. 94.

Ocak-Mart 1960'ta Odessa askeri savcılık ve Herson KGB Devlet Güvenlik Komitesi tarafından Ukrayna'da tutuklanan tüm Kırgızların tutuklamaların ve suçlamaların geçerliliğini belirlemek için soruşturma-araştırma eylemleri yapılmıştır. Araştırma neticesinde tutuklananlar ve idam edilenlerin suçsuz olduğuna dair deliller Kırgızistan SSC, Türkmenistan SSC ve Özbekistan SSC Devlet Arşivlerinde bulunan belgeler de ispatlamaktadır. Araştırma esnasında Skadovsk bölgesindeki herhangi bir karşı-devrimci örgütün üyeleri olmadıkları ve hatta böyle bir örgütün varlığında dair hiçbir kanıt bulunmamıştır. Ukrayna'da kulaklara yönelik baskı üzerine yapılan araştırmalar sırasında toplanan sözlü materyaller Ukrayna Herson Bölgesi Devlet Arşivi verileriyle örtüşmektedir. 1941-1945 yıllar savaş esnasında Kırgızların yaşadığı Çalbası köyü Alman işgali altında kalmıştır. Kırgızlar 1945'e kadar memleketlerine dönmüşlerdir. 2014'te Kırgızistan Büyükelçiliği tarafından Ukrayna'daki Kırgız köylerine ve Kırgız mezarlıklarına anıt taşları dikilmiştir.²⁰⁴

“Esimde” araştırma platformu Kırgızistan'dan Ukrayna'ya sürgün edilen vatandaşlara ait (1927-1944) “Açık Arşiv” veri tabanı oluşturmuştur. 1930'larda binlerce Kırgız vatandaşları “kulak” ve “Sovyet ideolojisine yabancı unsurlar” ilan edilerek Ukrayna'ya gönderilen insanların listelerini, arşiv belgelerini ve kişisel tarihlerini toplama projesi başlatmıştır. Bu veri tabanı siyasi baskının unutulmuş kurbanları olan gizli tarihi keşfetmeye yardımcı olacaktır. Bu veri tabanı üzerinden Ukrayna'ya sürgün edilen Kırgız vatandaşlarının listesine buradan ulaşabilirsiniz.²⁰⁵

²⁰⁴ Ulukbek Çinaliev, **Gorst Zemli Berut v Dorogu Lyudi: Pamyaty o Dome Dorojai**, y.y., 2019, s. 17.

²⁰⁵ Esimde, “Açık Arhiv, **Esimde**, (Çevrimiçi), <https://esimde.org/archives/open-list>, 22 Eylül, 2022.

İKİNCİ BÖLÜM

REPRESSİYA KURBANLARI VE ÖNEMLİ ŞAHSİYETLER

2.1. Repressiya Politikasını Oluşturan Temel Belgeler

Bolşeviklerin Tüm Birlik Komünist Partisi Merkez Komitesi Politbüro toplantısının 51 numaralı protokolünde, 2 Haziran 1937 tarihindeki “94. Anti Sovyet Unsurlar Hakkında” adlı kararında Stalin tüm bölge komitelerine, ilçe komitelerine ve Ulusal Komünist Parti Merkez Komitesi sekreterlerine bir telgraf göndermiştir. Telgrafta aynı dönemde farklı bölgelerden kuzey bölgelere ve Sibiry’a sürgün edilen eski kulak ve suçluların sürgün döneminin bitiminden sonra kendi bölgelerine geri dönenleri kolektif çiftliklerinde, transport ve bazı endüstrilerde çeşitli anti Sovyet ve sabotaj fikirlerini yaydıklarından bahseder. Stalin’in emiri üzerine sürgünden dönen kulakların ve suçluların hepsini kayıt altına alınmıştır, aralarından en düşmanca olanları derhal tutuklanarak kurşuna dizilecektir. Tüm idari işler troyka tarafından yürütülmüştür. Geri kalan daha az aktif ama yine de anti Sovyet düşünceli olanlarına yeniden karar verilecektir ve NKVD talimatıyla belirlenen bölgelere gönderilecektir. VKP(b) Merkez Komitesine, troyka üyelerin, vurulacak ve gönderilecek olanların sayısı beş gün içinde sunulması gerekmektedir.²⁰⁶

Karar Nikolay Yejev ve NKVD başkanları tarafından uygulanmıştır. İçişler Halk Komiserliği kararıyla vatan hainleri olarak suçlananların, casusların ve Troçkistlerin eşleri kamplarda 5-8 yıl hapis cezası almıştır.²⁰⁷ Bunun için Kazakistan’ın bölgelerinde özel kamplar hazırlanmıştır. Anne babaları mahkûm edilmiş, 15 yaşın altında olan yetim çocuklar devletin himayesi altında olmuştur. 15 yaş üstü olan yetim çocukların kararı ise bireysel olarak verilmiştir.²⁰⁸ Tüm çocuklar Moskova, Kiev, Tiflis ve Minsk dışındaki şehirlere, kasabalara, kırsal bölgelerdeki yetimhanelere ve yatılı kapalı okullara yerleştirilmiştir.²⁰⁹

²⁰⁶ Trud, “Rasstrel Po Raznaryadke: İli Kak Eto Delali Bolşeviki,” **Trud**, no.88, 4 Haziran 1992, s. 1-4.

²⁰⁷ SA FSB RF, F.3, OP.4, D.16, L.1.

²⁰⁸ R. Şamsuddinov v.d., **Repressiya 1937-1937 Godı Dokumntı i Materialı**, C.3, Taşkent, Şark Yay, 2005, s. 47-50.

²⁰⁹ R. Şamsuddinov v.d., **Repressiya 1937-1937 Godı Dokumntı i Materialı**, s. 29.

SSCB İçişler Halk Komiseri No 00447 “Eski Kulakların, Suçluların ve Diğer Anti-Sovyet Unsurların Baskı Üzerine Operasyonu Hakkında”

Anti Sovyet yapıların faaliyetlerine ilişkin soruşturma materyalleri, daha önce baskılara maruz kalan, baskılardan kaçan, kamplardan, sürgün ve işçi yerleşimlerinden kaçan çok sayıda eski kulakların köye yerleştikleri bilinmektedir. Sovyet karşıtı silahlı ayaklanmaların eski katılımcıları, daha önce baskıya uğrayan kilise ve dini grup adamları hepsi bir yere yerleşmişlerdir. Bazı köylerde gözden kaçmış olan önemli personel, siyasi parti üyeleri, çete ayaklanmalarının aktif katılımcıları bile vardır. Bunların birçoğu kırsal bölgelerden kentsel bölgelere taşınmış ve ulaşım endüstrilerine, inşaatlara sızmışlardır. Ayrıca önemli sayıda suçlu, mal hırsız, sabıka hırsız, soyguncu, gözaltı yerlerinden kaçanlar ve baskıdan saklananlar köylerde yuva yapmışlardır. Bunlarla başa çıkmanın yetersizliği onlar için suç faaliyetlerine elverişli cezasızlık koşulları yaratmıştır. Tüm bu anti Sovyet unsurların hem kolektif çiftliklerde hem de devlet çiftliklerinde ve ulaşım endüstri bölgelerinde her türlü anti Sovyet fikirlerini yaymaya devam etmiştir.

Çalışkan Sovyet halkın onların etkisinden korumak için, Sovyet devletinin temellerine karşı yaptıkları aşağılık yıkıcı çalışmalarına son vermek için tüm bu anti Sovyet çetelerin en acımasız şekilde yok etmek görevi Devlet Güvenlik Teşkilatına düşmüştür. Buna ilişkin 5 Ağustos 1937’den itibaren tüm SSCB’de eski kulakları, suçluları ve anti Sovyet unsurları bastırmak için operasyon başlatılması talimatı verilmiştir. Özbekistan SSC’de, Türkmenistan SSC’de, Tacikistan SSC’de ve Kırgızistan SSC’de operasyon 10 Ağustos’tan itibaren başlatılmıştır. Uzak Doğu ve Krasnoyarsk Bölgeleri ve Doğu Sibirya Bölgesi’nde 15 Ağustos’tan itibaren başlatılmıştır”.²¹⁰

Yejev’un 00447 no’lu talimatı büyük terörün başlangıç ve temel belgesi olmuştur. Bu karar 7 temel maddeden oluşmaktadır:

1. Madde Repressiy’aya Maruz Kalacak İnsanlar (kontingentler):

1. Eski kulaklar, cezası süresi bittikten sonra geri gelenler ve aktif olarak anti Sovyet faaliyetlerini yürütmeye devam edenler;

²¹⁰ RGASPI, F, 558, 558, OP, 11, D. 65, L. 51.

2. Eski kulaklar, kamplarından veya çalışma yerleşim yerinden kaçanlar ve sürgünden kaçan anti Sovyet faaliyetleri yürüten kulaklar;

3. Asi ve faşist, terörist ve haydut oluşumların üyesi olan, cezalarını çeken, baskılardan saklanan veya gözaltı yerlerinden kaçan ve Sovyet karşıtı suç faaliyetlerine yeniden başlayan eski kulaklar ve sosyal açıdan tehlikeli unsurlar;

4. Sovyet karşıtı partilerin üyeleri, jandarmalar, memurlar, cezalandırıcılar, eşkıyalar, çete ortakları, baskılardan saklanan gemiciler, yeni göçmenler, gözaltı yerlerinden kaçan ve aktif anti Sovyet faaliyeti sürdüren liderler;

5. En saldırgan ve aktif Kazak-Beyaz Muhafız isyancı örgütleri, faşist, terörist, casusluk ve sabotaj oluşumlarının üyeleri. Halihazırda tutuklu bulunan, soruşturması tamamlanmış ancak davaları adli makamlarca henüz görüşülmemiş bu kategorideki unsurlar da baskıya tabidir;

6. Eski kulakların en aktif unsurları, cezalandırıcılar, haydutlar, beyazlar, dini örgütlerin aktivistleri, kilise adamları ve şu anda hapishanelerde, kamplarda, işçi yerleşim yerlerinde ve kolonilerde tutulan ve orada aktif anti Sovyet yıkıcı çalışmalarını yürütmeye devam edenler;

7. Suç faaliyetlerinde bulunan suçlular (haydutlar, soyguncular, sabıkalı hırsızlar, profesyonel kaçaklar, sabıkalı dolandırıcılar, hayvan hırsızları) ve suç ortamıyla ilişkili olanlar. Halen gözaltında olan, davaları hakkında soruşturması tamamlanmış ancak davaları adli makamlarca henüz değerlendirilmemiş olanlar unsurlar Repressiya'ya tabidir;

8. Çalışma kamplarında bulunan suç unsurları ve işçi yerleşimlerinde suç faaliyetinde bulunanlar;

9. Şu anda köylerde bulunan kolektif çiftliklerinde, devlet çiftliklerinde, tarım işletmelerinde, şehirlerde endüstriyel ve ticari işletmelerde, ulaşım endüstriyelinde, Sovyet kurumlarında, inşaatta çalışanlar Repressiya'ya tabidir.

2. Madde Repressiya'ya Maruz Kalanların Sayısı ve Cezalarıyla İlgili:

1. Tüm Repressiya'ya uğrayan kulaklar, suçlular ve diğer anti Sovyet unsurlar iki kategoriye ayrılır:

a) İlk kategori, yukarıda listelenen unsurların en düşmanca olanlarını içermiştir. Onlar derhal tutuklanacaktır ve davaları tamamlandıktan sonra troykalar tarafından vurularak idam edilecektir.

b) İkinci kategori, diğer tüm düşmanca fikrinde olan unsurları içermiştir. Bunlar 8-10 yıl süreyle kamplarda tutuklanıp hapsedilmeye tabi tutulur ve en kötü niyetli ve sosyal açıdan tehlikeli onlar troyka tarafından belirlenen cezaevlerinde aynı sürelerle hapis cezası uygulanacaktır.

2. Cumhuriyet NKVD Halk Komiserleri ve bölge başkanları tarafından sağlanan kimlik bilgilerine göre NKVD'nin bölgesel departmanları Repressiya'ya tabi olanların sayısını onaylamıştır:²¹¹

Bölgeler	Birinci Kategori	İkinci Kategori	Toplam
Azerbaycan SSC	1500	3750	5250
Kazakistan SSC	2500	5000	7500
Kırgızistan SSC	250	500	750
Türkmenistan SSC	500	1500	2000
Özbekistan SSC	750	4000	4750

3. Onaylanan rakamlar gösterge niteliğindedir. Ancak, cumhuriyet NKVD'nin Halk Komiserleri ve NKVD'nin Bölge Komiserleri ve Bölgesel Departmanlarının başkanlarının sayıları kendi başına aşma hakkı yoktur. Her ne olursa olsun sayıların yetkisiz artışına izin verilmeyecektir. Birinci kategoride yer alan kişilerin ikinci kategoriye aktarılmasının yanı sıra sayıların azaltılmasına izin verilmiştir.

4. Birinci ve ikinci kategoride hüküm giyenlerin aileleri baskı altına alınmıyor. Aşağıdakiler istisnadır:

a) Anti-Sovyet eylemlerde bulunan aktif aile üyeleri. Böyle bir ailenin üyeleri, troykanın özel kararıyla kamplara veya iş yerlerine yerleştirilmeye tabidir;

²¹¹ Trud, "Rasstrel Po Raznaryadke: İli Kak Eto Delali Bolşeviki," **Trud**, no.88, 4 Haziran 1992, s. 4.

b) Birinci kategori altında baskıya uğrayan kişilerin sınır bölgesinde yaşayan aileleri, cumhuriyetler, iller ve ilçeler içinde sınır şeridinin dışında yeniden yerleştirilecektir;

c) Birinci kategori altındaki kişilerin Moskova, Leningrad, Kiev, Tiflis, Rostov-na-Donu, Taganrog, Soçi, Gagra ve Sumuhi bölgelerinde yaşayan aileleri bu noktalardan sınır bölgeler hariç kendi seçtikleri yere veya başka bir yere tahliye edilmiştir;

5. Birinci ve ikinci kategori ile baskı altına alınan kişilerin tüm aileleri kayıt altına alınmıştır ve peşlerine gözlemci ayarlanmıştır.

3. Madde Operasyon Prosedürü (sırası)

1. Operasyon 5 Ağustos 1937'den itibaren başlatılmıştır ve dört ay içinde tamamlanmıştır.

Türkmenistan SSC'de, Tacikistan SSC'de, Özbekistan SSC'de, ve Kırgızistan SSC'de operasyon 10 Ağustos'tan itibaren başlamıştır, Uzak Doğu ve Krasnoyarsk Bölgeleri ve Doğu Sibirya Bölgesi'nde 15 Ağustos'tan itibaren başlatılmıştır.

2. Öncelikle birinci kategoriye ait olanlar baskıya tabi tutulmuştur. İkinci kategoriye ait olanlar bir sonraki emire kadar baskı altına alınmamıştır. Cumhuriyet NKVD Halk Komiseri de dahil olmak üzere, NKVD'nin daire başkanı birinci kategoridekiler için prosedürü tamamladıktan sonra, ikinci kategoridekiler için operasyona devam etmiştir. Sonraki adıma geçmeden önce izin alınmıştır, talep onaylandıktan sonra sıradaki operasyona geçilmiştir. Tutuklu yargılanan herkesle ilgili kaç kişi hangi hapisaneye ne kadar süreye hapsedildiğine ve hangi kampa ne kadar süreye sürgün edildiğine dair detaylı olarak bilgilendirilmiştir.

3. Duruma ve yerel koşullara uygun olarak operasyonel sektörler cumhuriyet bölgesi, iller ve ilçeler olarak ayrıştırılmıştır. Her biri için operasyonları organize etmek ve yürütmek için her sektörün Cumhuriyet NKVD'nin, Bölge NKVD'nin veya Bölgesel Departmanının yönetiminin sorumlu görevlisinden oluşan grup oluşturulmuştur. Operasyon gruplarının başkanları olarak en deneyimli ve yetenekli ilçe ve şehir daire başkanları atanmıştır.

4. Operasyon grup başkanları operasyon işçilerine gerekli olan araç ve iletişim ihtiyaçlarını vermekle yükümlü olmuştur. Acil durumun gerekliliklerine göre gruplara askeri veya polis birimleri sağlanmıştır.

5. Acil durum gruplarının başkanlarına, baskı kurbanlarını kaydetme ve teşhis etme, soruşturmayı yönetme, iddianameleri onaylama ve “troykaların” hükümlerini sunma talimatı verilmiştir. Operasyon gruplarının başkanları kendine ait sektördeki ve bölgedeki operasyonları organize etmek ve yürütmekle sorumlu olmuştur.

6. Repressiya'ya uğrayan her kişi için ayrıntılı kimlik verileri ve uzlaşmacı materyaller toplanmıştır. Buna göre tutuklama için listeler derlenmiştir ve iki nüsha halinde görev başkanı tarafından imzalanarak inceleme için Halkın İçişleri Komiseri, Daire Başkanı veya NKVD'nin Bölge Daire Başkanlığı'na gönderilmiştir ve onlar tarafından onaylanmıştır. İçişleri Halk Komiseri, Daire Başkanı veya NKVD'nin bölge şubesi listeyi incelemiştir ve listede adı geçen kişilerin tutuklanması için talimat vermiştir.

7. Onaylanan listeye göre operasyon grubu başkanı bir tutanak hazırlamıştır. Her tutuklama sırasında suçlu dikkatli bir şekilde aranmıştır. Zorunlu olarak el konulması gerekenler: silahlar, mühimmat, askeri teçhizat, patlayıcı maddeler, zehirli maddeler, kitap, madeni para, külçe, değerli metaller, döviz, kopyalar ve yazışmalardır. Ele geçirilen her şey arama protokolüne kaydedilmiştir.

8. Tutuklananlar, İçişleri Halk Komiserlerinin, Daire Başkanlarının veya NKVD'nin Bölge Dairelerinin talimatlarına göre belirlenen noktalarda toplanmıştır.

9. Tutuklananlar sıkı bir şekilde korunmuştur, herhangi bir kaçma ve hareket faaliyetlerine karşı önlemler alınmıştır.

4. Madde Soruşturmanın Yürütülmesi

1. Tutuklanan her kişi veya tutuklanan bir grup için soruşturma dosyası açılmıştır. Soruşturma hızlandırılmış ve basitleştirilmiş şekilde yürütülmelidir. Soruşturma sırasında, tutuklanan kişinin tüm suç bağlantıları ortaya çıkartılmıştır.

2. Soruşturmanın sonunda dosya değerlendirilmek üzere troyka grubuna gönderilmiştir. Dosya ekleri: tutuklama emri, arama protokolü, aramada ele

geçirilen materyaller, kişisel belgeler, tutuklanan kişinin anketi, istihbarat ve muhasebe materyalleri, sorgulama protokolü ve kısa bir iddianamelerdir.

5. Madde Troykaların Organizasyonu ve Çalışmaları

1. Cumhuriyet, bölge ve bölgesel troykalar aşağıdaki gibidir:²¹²

Ülke	Başkanı	Üyeleri
Azerbaycan SSC	Sumbatov	Teimurkuliev ve Cangir Ahund Zade
Kazakistan SSC	Almatı Bölgesi başkanı Şabanbekov	Sadvakasov ve Kujanov
Kırgızistan SSC	Çetvertakov	Djinbaev ve Gutsev
Türkmenistan SSC	Nodev	Anna Muhamedov ve Taşlı Anna Muradov
Özbekistan SSC	Zagvozdin	İkramov ve Baltabaev

2. Troykaların toplantılarına cumhuriyet savcısı, bölge veya bölgesel savcılar (bulunduğu bölgenin troyka üyesi olmayanlar) katılabilir.

3. Troyka çalışmalarını NKVD'nin ve Bölgesel NKVD'nin veya NKVD Daire Başkanlığı bulunduğu noktalarda veya operasyonel sektörlere ayrılan özel yerlerde yürütmüştür.

4. Troykalar kendilerine sunulan her bir tutuklananlar ve onların sürgün edilen aileleri ile ilgili bilgileri ayrı ayrı incelemiştir ve değerlendirmiştir. Elde edilen bilgilerin değerlendirmesine bağlı olarak ve tutuklanan kişinin sosyal tehlike derecesine göre birinci kategoride ise ikinci kategoriye veya ikinci kategoride ise birinci kategoriye değiştirilmiştir.

5. Troykalar protokol toplantısı düzenlemiştir ve toplantıda her hükümlü hakkında verdikleri cezaları kaydetmiştir. Troyka toplantı tutanakları cezalıların infaz edilmesi için operasyonel grupların başkanlarına göndermiştir. Dava dosyasına her hükümlü ile ilgili protokol kararı ek olarak eklenmiştir.

6. Madde Cezaların İnfaz Prosedürü

²¹² Aleksandra Yakovleva, “Stalinskiy Plan Po Uniçtojeniyu Naroda: Podgotovka i Realizasiya Prikaza NKVD № 00447: Ob Operatsii Po Repressirovaniyu Bıvşih Kulakov Ugolovnikov i Drugih Antisovetskih Elementov,” **Almanah: Rossiya XX Vek**, (Çevrimiçi), <https://www.alexanderyakovlev.org/almanah/inside/almanah-doc/1007240>, 20 Eylül, 2022; V. Cumalieva, “Cusup Abdrahmanov - Jertva Politiceskih Repressiy: Deyatelnost Cusupa Abdrahmanova V Samare İ orenburge,” **Evraziyskoe Nauçnoe Obedinenie ENO**, no.81, 2011, s. 3.

1. Cezalar troyka başkanların temsilcilerinin, yani Cumhuriyet NKVD, NKVD Halk Komiserleri veya NKVD Bölge ve Daire Başkanlarının talimatlarına göre yürütülmüştür.

2. Birinci kategorideki cezalar, NKVD Halk İşleri Komiserleri, Daire Başkanları ve Bölge Daireleri Başkanlığı tarafından ayarlanan yerde ve onlar düzenleyen şekilde yapılmıştır, cezanın infazının zaman ve yerinin gizliliği zorunludur. Cezanın infazına ilişkin belgeler zarfa koyularak her hükümlünün dosyasına eklenmiştir. İkinci kategori ile suçlananların kamplara gönderilme kararı SSCB NKVD GULAG'ının talimatı ile yürütülmüştür.

7. Madde Operasyon yönetiminin organizasyonu ve raporlama

1. Operasyonların yürütülmesinin genel yönetimini Devlet Güvenlik Başkanı, komutan yoldaş Frinovsky'ye yüklenmiştir. Yönetimle ilgili işleri yürütme operasyonu için, özel bir grup oluşturulmuştur.

2. Troykaların cezaların infazına ilişkin protokolleri derhal SSCB NKVD'nin GUGB²¹³ 8. dairesi başkanına 1 numaralı formdaki kayıt kartlarının uygulanması ile gönderilmelidir. Birinci kategorideki hükümlüler için protokol ve sicil kartları ile, aynı zamanda soruşturma dosyalarının da gönderilmesi gerekmektedir.

3. Harekatın gidişatını ve sonuçlarını beşer günlük raporlar halinde her ayın 1'i, 5'i, 10'u, 15'i, 20'si ve 25'i şeklinde telgrafla veya ayrıntılı olarak posta ile bildirilmiştir.

4. Yürütme sürecindeki tüm haberler, operasyon oluşumları, aşırılıkların meydana gelmesi, kordon üzerinden kaçışlar, eşkıya ve soyguncu gruplarının oluşumu ve diğer acil durumlarda hemen telgraf çekilmiştir. Operasyonu organize ederken ve yürütürken, aşağıdakileri önlemek için kapsamlı önlemler alınmıştır. Yasadışı pozisyon için cezalanan, ikamet ettiği yerden kaçmaya çalışan, özellikle kordonlardan kaçan haydut ve yağmacı grupların oluşumu zamanında tespit

²¹³ Devlet Güvenlik Ana Müdürlüğü (GUGB), 10 Temmuz 1934'te oluşturulan SSCB NKVD'nin yapısal bir alt bölümüdür. (Rusçası: Glavnoe upravlenie gosudarstvennoy bezopasnosti, Главное управление государственной безопасности, ГУГБ, GUGB). Bkz.: Larecki, Jan, **Wielki Leksykon Służb Specjalnych Swiata**, y.y., Książka i Wiedza, 2007.

edilmiştir ve herhangi bir aktif kontrrevulasyon hareketleri hızlı bir şekilde durdurulmuştur.

Yejev'un bu talimatıyla 5 Ağustos 1937'den Kasım 1938'e kadar çok sayıda kişiler cezalandırılmıştır. 30 Eylül 1937 tarihinde Yejev'o verilen 11 No'lu Rapora göre toplam 248 244 kişi tutuklanmıştır. Tutuklananlardan 108 060 kişi eski kulaklar, adli sayısı 72 755, diğer kontrrevulasyon unsurlarıyla 52 518 kişi ve çeşitli suçlar ile suçlananlar sayısı 14 891'dir.

30 Eylül 1937 tarihinde Yejev'o sunulan 11 No'lu Rapor'a göre Kırgızistan SSC'den:

a) Birinci kategoride 250, ikinci kategoride 500 kişi olmak üzere toplam 750 kişi cezalandırılmak üzere onaylanmıştır. 30 Eylül'de karar verilenler sayısı 547'e inmiştir.

b) Tutuklu yargılanalar toplam 286 kişidir, bunlardan eski kulaklar sayısı 284 kişi, adli olarak 123 kişi, diğer kontrrevulasyon unsurlarıyla 140 kişi olmuştur.

c) Mahkûm edilenler; birinci kategori ile 202 kişi, ikinci kategori ile 84 kişi, eski kulaklardan 1604 kişi, adliler 549 kişi, diğer farklı suç çeşitleriyle 95 kişi mahkûm edilmiştir.

Bölgesel makamlar olarak Kırgızistan SSC'den:

a) Birinci kategoride 750 kişi, ikinci kategoride 1500 kişi, toplam 2250 kişi cezalandırılmak üzere onaylanmıştır. 30 Eylül'de karar verilenler sayısı 2250 kişidir.

b) Tutuklu yargılanalar; toplam 2250 kişi olmak üzere, birinci kategori ile 746 kişi, ikinci kategori ile 1504 kişi, eski kulaklardan 1125 kişi, adliler 407 kişi, diğer kontrrevulasyon unsurlarıyla 718 kişiye tutuklu yargılama kararı alınmıştır.

c) Mahkûm edilenler; birinci kategori ile 746 kişi, bunlardan eski kulaklar sayısı 381 kişi, adliler 139 kişi, diğer kontrrevulasyon unsurlarıyla 226 kişi

olmuştur. İkinci kategori ile 1504 kişi, bunlardan eski kulaklar sayısı 746 kişi, adliler 268 kişi, diğer kontrevulasyon unsurlarıyla 492 kişi olmuştur.²¹⁴

1 Ekim 1937 tarihli SSCB NKVD İTL’inde²¹⁵ bulunan mahkumların ulusal bileşimi rapora göre:

Bölüm 1²¹⁶

Uyruk	Bamlag	Dmitlag	Volgolag	Belbaltlag	Uhtpeçlag	Temlag	Dallag	Siblag	Sazlag
Kazaklar	2605	400	335	261	170	49	2550	614	452
Kırgızlar	297	-	69	49	-	99		253	430
Tacikler	139	-	82	56	-	16	20	72	930
Türkmenler	565	-	470	49	-	94	753	131	734
Özbekler	1759	1923	1531	474	618	293	2151	596	8959

Bölüm 2²¹⁷

İkinci kategoriye tabi olan mahkumlar 8-10 seneliğine çalışma kamplarına sürgün edilmiştir. Aşağıdaki tabloda gösterilen çalışma kaplarında bulunan Kırgızların sayısı gösterilmiştir.

No	Kırgızlar	
1	Karlag	120
2	Norilag	8
3	Vyazemlag	500
4	Kalluglag	11

²¹⁴ Bkz.: Trud, “Rasstrel Po Raznaryadke: İli Kak Eto Delali Bolşeviki,” **Trud**, no.88, 4 Haziran 1992, s. 1-4; Aleksandra Yakovleva, “Stalinskiy Plan Po Uniçtojeniyu Naroda: Podgotovka i Realizasiya Prikaza NKVD № 00447: Ob Operatsii Po Repressirovaniyu Bıvşih Kulakov Ugolovnikov i Drugih Antisovetskih Elementov,” **Almanah: Rossiya XX Vek**, (Çevrimiçi), <https://www.alexanderyakovlev.org/almanah/inside/almanah-doc/1007240>, 20 Eylül, 2022.

²¹⁵ İslah çalışma kampıdır. Bir tür ceza ve infaz kurumudur. Rusçası: İspravitelno-Trudovoy Lager - Исправительно-трудовой лагерь (İTL-ИТЛ). Çeşitli adlar ve mülkiyet biçimleri altında ıslah amaçlı çalışma kampları dünyanın hemen her yerinde mevcuttur; bunun nedeni, kendi kendine yeterlilik ve ceza infaz kurumlarının bağımsız ekonomik kuruluşlara dönüştürülmesi yoluyla ceza infaz sisteminin maliyetinin düşürülmesi ihtiyacıdır. Ancak bu türden “düzeltici çalışma kampı” adı verilen kurumlar yalnızca SSCB’de mevcuttu. Geniş bilgi için bkz.: İvan Soloneviç, **Rossiya v Konslagere**, Haz. K. Çistyakov, y.y., RİMİS, 2005.

²¹⁶ Şamsuddinov v.d., Repressiya 1937-1937 Godı Dokumėntı i Materialı, C.1, s. 56.

²¹⁷ Şamsuddinov v.d., Repressiya 1937-1937 Godı Dokumėntı i Materialı, C.1, s. 56.

5	Stalinskaya Stansiya	20
6	Yugo-Vostoç. Gavan	10
7	Podolskiy Aerodrom	2
8	Samarlag	8
9	Sevostolag	174

Bölüm 3²¹⁸

No	Uyruk	Toplam sayı
1	Kazaklar	10492
2	Kırgızlar	20503
3	Tacikler	1633
4	Türkmenler	3519
5	Özbekler	21579

Tüm SSCB’den Islah Çalışma Kamplarına hapsedilenlerin toplam sayısı 1 Ekim 1938’de 1.255.434’e ulaşmıştır.

2 Kasım 1937 tarihinde VKP(b) Merkez Komitesi Özel Troykaların Liderlerin Onayı Üzerine Politbüro Kararnamesi çıkmıştır. Karara göre Kırgızistan SSC Halk İçişleri Komiseri olarak Çetvertakov’un yerine Lotsmanov göreve atanmıştır.²¹⁹ Kırgızistan tarihinin kara sayfalarında yer alan önemli isimlerden biri albay İvan Lotsmanov kendisi Yejev’un referansıyla Kırgızistan SSC NKVD Halk Komiseri olarak göreve atanmasıyla Kırgızistan’daki siyasi Repressiya daha da yoğunlaşmıştır. Kendisi Kırgızistan NKVD troykaların talimatıyla infaz edilecek olan ancak davası incelenmek için hakimlere aktarılması gereken 1500 kişinin ölüm fermanını vermiştir. Neticede suçları delilenmeden hapisanedeki 1500 masum kişi kurşuna dizilmiştir.²²⁰ Bunun gibi başına buyruk eylemleri sebebiyle 1940 yılında kendisi de Stalin’in kurşunundan kaçamamıştır.²²¹

²¹⁸ Şamsuddinov v.d., **a.g.e.**, s. 56.

²¹⁹ Şamsuddinov v.d., Repressiya 1937-1937 Godı Dokumntı i Materialı, C.3, 2005, s. 59.

²²⁰ Ernis Tursunov, **El Duşmanı**, Bişkek, 2010, s. 329.

²²¹ “Palaç Rasstrelyavşiy 137 Çelovek v Çon-Taşe Zakoncçil Svoyu Jizn v podvalah Lubyanki,” **KP kg**, [https://www.kp.kg/daily/25786.5/2770028/\(Çevvrimiçi\)](https://www.kp.kg/daily/25786.5/2770028/(Çevvrimiçi)), 13

31 Ocak 1938 tarihinde VKP(b) Merkez Komitesi “Sovyet Karşıtı Unsurlar” Üzerine Politbüro Kararnamesi çıkmıştır. Karara istinaden SSCB NKVD’nin baskıya tabi ek sayıda eski kulaklar, suçlular ve aktif anti Sovyet unsurların onayına ilişkin Kırgızistan’dan birinci kategori ile 500 kişi mahkûm edilmiştir. Kırgızistan ve diğer tüm bölgelerde troykaların çalışmaları en geç 15 Mart 1938’e kadar tamamlanmıştır ve belirlenen sınırlar içinde değerlendirilmiştir.

SSCB Birliği Kırgızistan SSC Yüksek Askeri Kurul Mahkemesi 19 Nisan 1938 tarihinde Stalin, Molotov²²² ve Jdanov²²³ tarafından imzalanan raporda infaz listeler aşağıdaki gibidir:

Liste 19.04.1938

Kırgızistan SSC

1.Kategori

- 1.ABDRAHMANOV Yusup
2. AYDARBEOV İmanlı
3. AYTMATOV Tyuryakul
4. ALİEV Osmankul
5. BABAHANOV Dyushenalı
6. DJİENBAEV Hassan
7. ZUDFİBAEV Doli Murza
8. KAMBAROV Kurman
9. KULNAZAROV Nurkul

Ekim 2022; Erlan Satıbekov, Kubatbek Djumabaev, “Sudba Palaça,” **Griması İstorii**, 7 Kasım 2002.

²²² Vyacheslav Molotov (1890-1986) siyasetçi ve SSCB dışişleri bakanıdır (1953-1956) ve II. Dünya Savaşı’nın stratejik önemli figürlerindendi. Hakkında geniş bilgi için bkz.: Vyacheslav Nikonov, **Molotov: Naşe Delo Pravoe**, C. I-II, Moskova, Molodaya Gvardiya, 2016.

²²³ Andrey Jdanov (1896-1948) önemli Sovyet politikacıdır. II. Dünya Savaşı’nda Jdanov, Leningrad’ın savunmasından sorumluydu. Savaşın ardından 1946 senesinde SSCB’nin Kültür bakanlığına Stalin tarafından getirilmiştir. Bkz.: “Biografiya: Jdanov Andrey Aleksandroviç Praviteli Rossii i Sovetskogo Soyuz,” **Web Archive**, (Çevrimiçi), <https://web.archive.org/web/20110716163737/http://www.praviteli.org/rsfsr/rsfsr1/zhdanov.php>, 3 Eylül, 2022.

10. MULDOGAZİEV Akimhan
11. MURATALİN Sadık
12. MIKTİBEKOV Ahun
13. SERKİBEKOV Nurdin
14. TAUKIN Musabek İbragimoviç
15. TEMİRBEKOV Bolotalı
16. TINISTANOV Kasım
17. HUTORETSKAYA Olga Borisovna
18. ÇONBASHEV Sadık
19. ŞORUKOV Hodjalan
20. ESSENEMANOV Erkimbek
21. YULDAŞEV Karimdjan²²⁴

Birinci kategride yer alan isimlerin 15'i Ata-Beyit mezarında bulunan 137 kişinin²²⁵ arasında yer almaktadır.

Liste 12.09.1938

	1.Kategori	2.Kategori	3.Toplam
Sayı	31	6	37

Kırgızistan SSC

1.Kategori

1. ABDRAİMOV Abdukadır
2. ABDRAHMANOV Abdray
3. ABDRAHMANOV Kasım
4. ABDULLAEV Garif

²²⁴ RGASPI, F.17, Op:171, d. 416, s. 101.

²²⁵ İsimleri karşılaştırmak için bkz.: Regina Helinskaya, **Tayna Çon-Taşa**, s. 30-34.

5. ALİMOV Azis Akhmetcanoviç
6. ASİMOV Davut
7. BULATOV Abdrahman
8. BULATOV Yusup İshakoviç
9. DJAMANSARIEV Asanbay
10. DJUMAEV Omar
11. DOSTAEV Toktosun
12. İLMURADOV Usman
13. İMANBAEV Mukaş
14. İMANALIEV Kalı
15. İSAKEEV Bayalı Dikambaeviç
16. İSMAİLOV Sakmambet
17. KENEBAEV Kerim
18. MUKAŞEV Bulat
19. NOGAYBAEV Dyuşe
20. Omurkulov D.
21. SAGİMBAEV Kasım
22. SALİHOV Murat
23. SULEYMANOV Çokuş
24. SULTANBEKOV Eşbay
25. TURKEEV Toktosun
26. TYULEGENOV Başhi
27. USUPBEKOV Turdıbek
28. ÇALOV Samak
29. ŞABDAMBEKOV Umaralı

30. ŞAMURZİN Sultankul

31. Şafikov Şakir Galimoviç.²²⁶

12 Eylül 1938’de birinci kategoriye göre infaz kararı verilenlerin listesinde yer alan isimlerin 22’i Ata-Beyit mezarında bulunan 137 kişinin ²²⁷ arasında yer almaktadır. Stalin’in ölüm emrini verdiği evrakta iki kategori şeklinde ayrı ayrı liste hazırlanmıştır. Bu listede sadece Kırgızistan SSC vatandaşı 37 kişinin isimleri yer almaktadır. Listedeki kişilerin 10’nu Uygur, 3 Tatar ve 15 Kırgız asıllı şahıslardır.

Liste 12.09.1938

Kırgızistan SSC

2.Kategori

1. BAİZAKOV Abdırasul
2. BULATOV MAMBETALI
- 3.ESENALİEV DJUSUBEK
4. KUZEMBAEV HODJABEK
5. MARKOBAEV Djumaş
6. SABAYEV Salı²²⁸

Yukarıda yazılan tüm isimler arşiv belgelerindeki orijinal haliyle verilmiştir. İkinci kategoriye göre listedeki kişiler 10-12 seneliğine çalışma kamplarına sürgün edilmiştir.²²⁹

2.2. Ata-Beyit Mezarlığının bulunması ve Bübüyra Kızıralieva

Bilindiği gibi Sovyet Döneminde Repressiya hakkında serbest fikir söylemek yasaktı. Kırgızistan’da Repressiya döneminde öldürülen insanların cesetleri nereye gömüldüğü ile ilgili net bir bilgi yoktu, sadece tahminler vardı. Toplu mezarın

²²⁶ RGASPI, F.17, Op:171, d. 419, s. 16-17.

²²⁷ İsimleri karşılaştırmak için bkz.: Regina Helinskaya, **Tayna Çon-Taşa**, s. 30-34.

²²⁸ RGASPI, F.17, Op:171, d. 419, s. 17.

²²⁹ Listedeki kişilerin bilgilerine bkz.: Bolot Abdrahmanov (ed), **Kırgızstandağı Sayasiy Repressiyanın Kurmandıktarı (1920-1953)**, C. I-X, Biyiktik Plyus, Bişkek, 2020.

bulunmasına sebep olan köy sakini Bübäyra Kızıraliev'a'nın babasının vasiyeti üzerine 1938 yılındaki yaşanan olayı anlatmasıyla yıllardır üstü örtülü kalan tarihi olay ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Sovyet Döneminde, Frunze şehri yakınlarında “Çon-Taş” adında bir spor ve kayak merkezi vardı. Kasaba halkı tarafından sevilen popüler bir dinlenme yeriydi. Kışın sporcular burada antrenman yapıyor, hafta sonları ise kayak tutkunları kış tatili için buraya geliyorlardı. 1930 yıllarında burada NKVD'nin dinlenme evi veya kulübesi olduğunu birçoğu bilmiyordu. 1890'larda Çon-Taş tepelerinden birinde iki katlı küçük bir tuğla fabrikası inşa edilmiştir. Bu fabrikadan hazırlanan tuğlalar ile NKDV başkanlığı için ayrı personeller için ayrı ve ek binalar olarak kulübe yapılmıştır.²³⁰

1937-1938'de Kırgızistan SSC İçişleri Komiseri olarak Albay İvan Petroviç Lotsmanov atanmıştır. Kendisi yeme içmesine ciddi özen gösteren birisiydi ve bu nedenle mutfak personellerini de dikkatle seçmiştir. Mutfağında çoğunlukla İranlı aşçılar çalışıyordu. Ancak kımız hazırlamayı iyi bildiği için Kırgızlardan sadece Abıkan Kızıraliev'i seçmiştir. Abıkan Kızıraliev kımız hazırlamakla beraber çiftlikteki bazı işleri ve bekçilik de yapardı. Abıkan Kızıraliev, 1932'den 1939'a kadar NKVD'nin kulübesinde bekçi olarak çalışmıştır ve ailesiyle beraber küçük evlerin birinde yaşamışlardır. Çocukların en büyüğü Bübüyra çok sosyal ve aktif çocuktur, hafta sonları kulübeye gelen çocuklarla oynamayı çok severdi. Çocuklar özellikle saklambaç oynamayı çok severlerdi, Bübäyra kulübenin her köşesini iyi bildiği için diğer çocuklar onu saklandığı yerden bulmakta zorlanırlardı.²³¹

1938 yılının Kasım ayında Abıkan Kızıraliev ailesine bir haftalığına kulübeyi terk etmelerinin emredildiğini söyler. Çon-Taş köyüne yakın Kaşka-Suu köyünde bir arkadaşının evinde kalmaya karar verirler ve 4 Kasım 1938 sabahı erken saatlerde Kızıraliev ailesi Kaşka-Suu köyüne gitmek için yola çıkmıştır.

²³⁰ Aytmatova, Belye Stranitsı İstorii: Moi Vospominaniya, s. 9-10.

²³¹ Aytmatova, **a.g.e.**, s. 10-11.

Bilindiği gibi Stalinist Repressiya'nın doruk noktası 1937-1938 yılları kapsamaktadır. Lotsmanov'un göreve gelmesiyle²³² toplu tutuklamalar başlamıştır ve Frunze'nin hapishaneleri mahkumlara dolmuştur.²³³ SSCB Merkez İcra Komitesi Kararının 58. Maddesine göre mahkumlar derhal infaz edilmiştir²³⁴ ve öldürülenlerin cesetleri 8 Kasım 1938'de üstü kapalı kamyonlara yüklenerek Çon-Taşa doğru yola çıkmıştır. "Gizli yük" taşıyan kamyonları kimse görmemesi için önceden önlemler alınmıştır. Bübüyra Kıdıralieva'nın anlattığına göre orda yaşayanları evlerini bir haftalığına terk etmelerini emredilmiş, gidecek yeri olmayanlara da dışarıya kimse çıkmayacak, perdeler kapalı olacak, köpekler bile avlamayacak diye sıkı emir verilmiştir. Fakat köy sakinlerinden bazıları evlerinin çatısından izleyenler, başucunda tüfekli 2 askerin olduğu üstü branda çadırla kapalı kamyonların 5-6 kez geçtiğine şahit olmuşlardır.²³⁵

Abıkan Kıdıraliev 2-3 günde bir kulübeye gider, hayvanlarla ilgilenir, çiftlikteki bazı işleri yapıp geri dönerdi. Yaklaşık bir ay zaman geçtikten sonra Çon-Taş'a geri dönme zamanı gelmiştir. Dönmeden önce Abıkan ailesine sıkı tembihte bulunmuştur. Kulübenin etrafında herhangi bir değişiklik fark ederlerse görmezden gelmelerini, kimseden soru sormamalarını ve eskisi gibi hayatlarına devam etmelerini söylemiştir. Döndüklerinde kulübenin girişinde Bübayra, tuğla fabrikasının yerinde bir tepenin oluştuğunu ve binanın kendisinin kaybolduğunu fark etmiştir. Eskiden saklambaç oynadığı yerin kaybolması çocuğun merakını arttırmıştır ve babasına sormuştur. Ancak babasından doğru düzgün cevap alamamıştır. Gün geçtikçe geceleri köpekler tepede toplanıp ulumaya başlamıştır ve mehtaplı gecelerde tepenin üzerinde parlak bir parıltı (fosfor) görünüyordu. Böyle durumlarda Abıkan Kıdıraliev meraklı gözlerden saklanarak her gece terk edilmiş sobanın bulunduğu yere gider, dualar okur, ağlayarak geri dönerdi ve bunu kimseye söylememesi gerektiğini ailesine sürekli

²³² Regina Helimskaya, **Tayna Çon-Taşa**, s. 16.

²³³ Aytmatova, Asan Ahmatov, **Ata-Beyit**, Bişkek, Uлуу Toolor Yay, 2022, s. 123; Abdumacit Murzayev ve Ayımkın Musaeva, **K. Tınıstanov: Kılımdar Kırında**, Bişkek, Turar Yay, 2011, s. 30; Zaynidin Kurmanov, **Perviy: Posvyaşetsiya 130-Letiya Vıdayu Vıdayuşegoya Gosudarstvennogo Deyatelya Kırgızstana İmanalı Aydarbekova**, Sankt-Peterburg, Nauka Yay, 2014, 152.

²³⁴ İlgili madde hakkında geniş bilgi için bkz.: Abdrahmanov, **Kırgızstandağı Sayasiy Repressiyanın Kurmandıktarı (1920-1953)**, C.1, s. 20-24.

²³⁵ Aytmatova, Ahmatov, **Ata-Beyit**, 141.

uyarıda bulunmuştur. Baharın gelmesiyle tepeden kötü kokular gelmeye başlamıştır. Evin tüm çevresinde bir çürüme kokusu vardı. Rüzgâr daha önce tuğlaların yapıldığı terk edilmiş bir fırın yönünden esiyordu.²³⁶

1973 yılında Abıkan Kıdıraliev ölüm döşeğindeyken kızına bir vasiyette bulunmuştur. Kendisi Stalinist Repressiya'nın kurbanlarının nerede gömüldüğünü bildiğini ancak bunca zaman korktuğu için susmak zorunda kaldığını ve artık bu sırı kızıyla paylaşmanın zamanı geldiğini söylemiştir. Uygun bir zamanda bu durumu yetkililere anlatmasını istemiştir.

Kıdıraliev ailesi bu konuyu 53 sene boyunca saklamak zorunda kalmıştır. Bübayra Kıdıralieva babasını vasiyetini yerine getirmek ancak Gorbaçov'un "Perestroyka" döneminde mümkün olmuştur. Bübayra Kıdıralieva görevini yerine getirmek için birçok kapıları çalmıştır, mezarı araştırarak birini aramaya devam etmiştir, kimse onu ciddiye almamıştır. Ancak KGB subayı (Devlet Güvenlik Komitesi) Bolot Abdrahmanov ile tanışma fırsatı bulmuş ve babasından duyduklarını anlatmıştır.²³⁷

1990 yılının Nisan aylarında Bübüyra Kıdıralieva ile Bolot Abdrahmanov olay yerine gitmiştir. İlk başta sıradan bir yer gibi görünen köyde, hiçbir ize rastlanmamıştır. Bübüyra Kıdıralievan'ın eskiden yaşadıkları evi, kulübeyi yol olarak topraklar arasında küçük bir tuğla parçasını bulmuşlardır. İncelemeler sonrasında tuğlanın 1937 senesine ait olduğu ispatlanmıştır. Küçük ipucunun ardından yola çıkarak sonraki seferde olay yerine arkeolog Mihail Moskalev İvanoviç ve onun ekibi, kameramanlar ile hazırlıklı gelmişlerdir.²³⁸ Mihail Moskalev kendi işinde çok yetenekli bir profesyoneldi.²³⁹ İlk gün, sekiz ya da dokuz ceset çıkarılmıştır. Cesetler kat kat olarak önce 10-15 kişinin cesetleri sonra toprak, ardından yine 10-15 kişinin cesetleri olarak 4-5 kat yığın şekilde gömülmüştür. Arkeolog Moskalev'un fikrine göre muhtemelen önce hapishanede öldürerek sonra arabadan direkt çukura atmışlardır, çünkü cesetlerin birisinin ayağı diğerinin kafasında, birisi oturmuş halde düzensiz,

²³⁶ Roza Abdikulova, "Çontaştığı Elüü Tört Cıl Katılğan Kaygılıu Sırdın Bayanı," **Sosyal Bilimler Dergisi**, S.21, 2009s. 4-5.

²³⁷ Regina Helinskaya, **Tayna Çon-Taşa**, s. 8.

²³⁸ Aytmatova, Ahmatov, **Ata-Beyit**, s. 253.

²³⁹ Aytmatova, Ahmatov, **a.g.e.**, s. 253.

dağınık şekilde bulunmuştur. Çukurda bulunan kafatasların sayısı 138 idi ve hepsinde kurşun delikleri vardı. Ancak bir cesedin kimliği belirsiz olarak kalmıştır, cesetin sadece bir kadına ait olduğu bilinmiştir. Muhtemelen olaya tesadüfen şahitlik eden, yanlış zamanda yanlış yerde bulunan şahsı susturmak için vurmuş olabilir fikrini ifade etmekte. Çukurun derinliği yaklaşık 3-3, 5 metre civarındaydı. Kazı esnasında gözlük camları, madeni para, giyim parçaları ve giyimlerinin ceplerinden ölüm kararı belgeleri bulunmuştur.²⁴⁰ Bunlardan biri yazar Cengiz Aytmatov'un babası Törökul Aytmatov'un ceketinin sol cebinden bulunan iddianamesi idi.²⁴¹ Olaydan 53 sene geçse de bu kağıtlar tamamen çürümemiştir. Ancak yıllarca toprak altında kalan belge gün ışığına çıkınca parçalanarak dökülmüştür. Kazı sırasında çekilen belgenin tek fotoğrafı günümüzde Ata Beyit müzesinde bulunmaktadır.²⁴² Törökul Aytmatov'a ait suçlama belgesinde Sosyal Turan Partisinin kurucusudur ve casusluk yapmıştır diye yazılmaktadır. Bunun yanı sıra en önemli kanıtlardan birisi de Cusup Abriahmanov, Abdray Abdrahmanov ve Bulatov Yusup'a ait iddianamelerdi. Fakat Cusup Abdrahmanov'un iddianamesi yırtılmış durumdaydı. Bu belgelere dayanarak, KGB arşivlerinde belgelerin kopyaları bulunmuştur ve incelemeler neticesinde 137 cesedin kimlikleri tespit edilmiştir.²⁴³ 1938 yılında infaz edilen ve 53 sene sonra Çon-Taş mezarında bulunan Stalinist Repressiya'nın kurbanları:

1. Abdraimov Abdukadır
2. Abdrahmanov Abdray
3. Abdrahmanov Yusup (Cusup)
4. Abdulayev Garif
5. Aydarbekov İmanalı
6. Aytmatov Törökul
7. Azizov Ahmet

²⁴⁰ Regina Helimskaya, **Tayna Çon-Taşa**, s. 8-15.

²⁴¹ Regina Helimskaya, **Tayna Çon-Taşa**, s. 130-131. Ayrıca Ekler bölümünde ölüm belgelerin resimleri bulunmaktadır.

²⁴² Aican Nasirov, "Ata Beyit (2016) Dokumentalny Film," **Youtube**, (Çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=mhRoooXyhFw>, 21 Aralık 2021.

²⁴³ Emil Asanov, **Kırgız Tarihi Boyunça Kısaça Ensiklopediya**, s. 22.

8. Aipov Yakub Ahun
9. Akimov Azim Ahun
10. Aliyev İbrahim
11. Aliyev Osmonkul
12. Alimov Aziz Ahmetjanoviç
13. Andres Sergey Mihayloviç
14. Ahmet Ahunov Baki Ahun
15. Ahmetov Mamadjan
16. Baybasunov İsa
17. Baybasunov Sartbay
18. Bakiyev Mamut Ahun
19. Belousov İvan Zaharoviç
20. Beloşitskiy Boris Vasilyeviç
21. Bengard Fedor Yegoroviç
22. Bergman Petr Yuliusoviç
23. Borovoy İvan Grigor'yeviç
24. Bulatov Abdrahman
25. Bulatov Yusup İshakoviç
26. Vall Vil'gel'm Davıdoviç
27. Van-Dzi-Van-Çan-Li
28. Van-Lin-Van
29. Goltsev Petr Nikolayeviç
30. Gorbaçevskiyy Vladislav Yulianoviç
31. Deys Fridrih Gotfridoviç
32. Cavgoşpayev Umuralı

33. Camansariyev Asanbay
34. Ciyenbayev Hasan
35. Cumayev Omor
36. Dostayev Toktosun
37. Zaydel Notta Yankel Berkoviç
38. Zinovyev Yakov Pavloviç
39. Zulfibayev Dali
40. Zunun Davlet
41. Zununov Hasan Ahun
42. İmanbayev Mukaş
43. İmin Ahunov İsmet
44. İsakeev Bayalı
45. İsmailov İbrahim Ahun
46. İsmailov Sakmambet
47. İsmailov Tohta Ahun
48. Kambarov Kurman
49. Kan-Tay-Dü
50. Karimov Yusup
51. Kaçibekov Abdulla
52. Kaşevarov Sergey Afanasyeviç
53. Kenenbayev Kerim
54. Kirgizbayev Bahirdin
55. Kotlyarov Daniil İvanoviç
56. Krenitskiy Lüdvig Kazimiroviç
57. Kuzmin İosif İvanoviç

58. Kulnazarov Nurkul
59. Lepin Artur Yanoviç
60. Li-Ha Sami
61. Litsenmayer Vladimir Avgustoviç
62. Luzanov Mihail Nikolayeviç
63. Lu-Çan-Toy
64. Lyu-Je-Çin
65. Lüfing Yegor Yemel'yanoviç
66. Lüft Aleksandr Aleksandroviç
67. Lüft Konstantin Aleksandroviç
68. Lvov Pavel Konstantinoviç
69. Magaz Arzi
70. Magay Andrey İnnokent'yeviç
71. Mametov Ahmet
72. Mamoyarov Kadir
73. Meldenberger İosif İvanoviç
74. Miller Teodor Teodoroviç
75. Muldogaziyev Akimhan
76. Murabedinov İdait-Ahun
77. Musabayev Aşur Ahun
78. Muhamedov Aşim
79. Nasırov Bahtin
80. Nasırov Maylyakuli
81. Nur Ahunov Kurman Ahun
82. Nurdinov Gapircan

83. Nurmatov Kerim
84. Omurkulov Corobek
85. Oşurov Ait Ahun
86. Polinkaş Andrey Ambrosoviç
87. Prohorov Grigoriy Antonoviç
88. Rihter Mihail Eduardoviç
89. Sagınbayev Kasım
90. Sakenov Niyazalı
91. Salihov Murat
92. Sarbanov Çengiş
93. Serkibayev Nurdin
94. Skalitskiy İosif Frantseviç
95. Suleymanov Çekuş
96. Sultanbekov Yeşbay
97. Sufiyev (Sopiyev) İmin
98. Talipov Yusup
99. Tarañenko Grigoriy Filippoviç
100. Tarkovskiye Biakiy Adziloviç
101. Taşa-Ahunov Yusup Ahun
102. Toktosunov Musa
103. Tohtayev Bakrı
104. Tohtahunov İsmail Ahun
105. Tohtayev Sadık
106. Turdahunov Tohta-Ahun
107. Turdiyev İmin Ahun

108. Turdı-Ahunov Ahmat Ahun
109. Tınıstanov Kasım
110. Usmanov Usain
111. Hocimamabayev Sabit
112. Hocabayev Mamet
113. Hudayberdiyev İbrahim
114. Hunlaba Harti
115. Çalov Samat
116. Çengaziyev Alıbay
117. Çepizubov Petr Pavloviç
118. Çonbaşev Sadık
119. Çormakov Ahmatbek
120. Çurukov Alahun
121. Şabdambekov Umaralı
122. Şamurzin Sultankul
123. Şaripov Sadık
124. Şafikov Şakir Galimoviç
125. Şevelev Aleksandr İvanoviç
126. Şorukov Kojokan
127. Essenamanov Erkinbek
128. Esenamanov Tagay
129. Yuldaşev Karimcan
130. Yu-San-Sin
131. Yurçev Boris Yemelyanoviç
132. Yusup Ahunov Sadık Ahun

133. Yusupov Abdulla
134. Yusupov Şarip Ahun
135. Yanişevskiy Aleksandr Nikolayeviç
136. Yantsen Genrih Genrihoviç
137. Yatskovskiy Bronislav Stefanoviç²⁴⁴

Ayrıca yaklaşık 7-8 kişinin altın dişleri olduğu tespit edilmiştir. Bu durum öldürülen kişilerin devlet adamları olduğunu kanıtlamaktadır. Çünkü o dönemde sıradan birisi altın dişleri yaptıramazdı. Kazı çalışma esnasında bulunan deliller Bübayra Kıdıralieva'nın anlattıklarıyla örtüşmektedir.

Çukurda bulunan kemikler kutulara toplanarak 30 Ağustos 1991 yılında dini usullere uygun bir şekilde tekrar defnedilmiştir. Cenaze merasimine Kırgızistan'ın ilk Cumhurbaşkanı Askar Akaev, kimliği belli olanların yakınları, birçok devlet adamları, Cengiz Aytmatov ve onun kardeşleri katılmıştır. Cenaze töreninde konuşmasında Cengiz Aytmatov söz konusu olan mezara Ata Beyit (Babalar mezarı) olarak isimlendirilmesini önermiştir. Bundan dolayı Ata Beyit olarak adlandırılmıştır. Törökul Aytmatov'un kızı Roza Aytmatova “Tarihin Beyaz Sayfaları” adlı kitabında o anda yaşadığı duygularını şu şekilde ifade etmektedir:

*“138 tabut kaldırıldığı zaman, ben hangi birisine eşlik edeceğimi bilemedim. Çünkü üzüntüden bunların hangisinde babımın kalıntıları olduğunu karıştırdım. İçimde karışık duygular vardı... Aynı anda özlem, kaygı, nefret, kin, öfke ve intikam hissediyordum”.*²⁴⁵

NKVD tarafından infaz edilenlerin gömüldüğü yerler Çon-Taş'tan başka günümüz Bişkek'teki Alamüdü, Oş pazarının yeri, Isık-Göl sinemasının yeri, Oş bölgesinde ise Ak-Buura deryasının etrafları, Özgön şehrinde, Isık-Göl bölgesinde ise Şor-Bulak, Darkan, Ton ilçelerinde de bulunma tahminleri vardır.²⁴⁶ Ancak bu varsayımlar bugüne kadar hala tahmin olarak kalmaktadır.

²⁴⁴ Helinskaya, **Tayna Çon-Taşa**, s. 30-34; Aytmatova, **Ata-Beyit**, s.10-12; B. Abdrahmanov, **Kırgızstandağı Sayasiy Repressiyanın Kurmandıktarı (1920-1953)**, C.I-X, Bişkek, Biyiktik Plyus, 2020.

²⁴⁵ Roza Aytmatova, **Tarihtin Aktay Baraktarı**, Biyiktik, Bişkek, 2007, s. 35.

²⁴⁶ Baydildev, **Kırgızstandağı Sayasiy Kuugunttuktöölör (1937-1938)**, s.122

2.3. Törökul Aytmatov'un Hayatı ve Faaliyetleri (1903-1938)

Dünyaca ünlü yazar Cengiz Aytmatov'un babası Törökul Aytmatov da 1937-1938 yılında gerçekleşen Büyük Tasfiyenin kurbanlarından olduğu malumdur. Ülkede yaşanan korkunç felaketlerin er ya da geç kendisine de geleceğini tahmin etmiştir. Beraber çalıştıkları devlet adamları, tanıdıkları “halk düşmanı” olarak tutuklanıyordu. Ağustos 1937'de kendisi Moskova'dan Frunze'ye çağrılmadan önce ailesini memleketi Talas bölgesinin Şeker köyüne göndermiştir. 53 sene sonra Stalinist Repressiya'nın kurbanlarına ait suçlama belgeler gün ışığına çıkmıştır. Törökul Aytmatov dört suçla itham edilmiştir.²⁴⁷ Belgelerdeki imzalar ile biyografisinin altındaki imzaların farklı olduğunu Törökul'un kızı Roza Aytmatova'nın dikkatini çekmiştir. Muhtemelen Törökul soruşturma sırasında suçunu itiraf etmesi için işkenceye maruz kaldıktan sonra imzalamış veya imza atamaz hale gelmiş olduğundan yerine birisi imza atmış olabilir.²⁴⁸ Bu duruma ilişkin varsayımları Yejov'un işkencelerine maruz kalan ve mucizevi bir şekilde hayatta kalan eski Halk Eğitim Komiseri Akun Mıktıbekov, soruşturma sırasında insanları nasıl dövdüklerini, şekillerini bozduklarını, uzuvlarını kırdıklarını, kapılarda parmak kemiklerini gıcırdattıklarını anlatmaktadır. Kalem tutması ve itiraf belgesini imzalaması için sadece işaret ve baş parmaklarını sağ bırakıyorlardı. En “ısrarcı” olanların kafasın kızgın bir sobanın içine itiyor veya soğukta uzun saatler bekletildikten sonra sıcak sobanın üzerine oturtturuyorlardı. Böyle bir işkenceden sonra bütün suçları itiraf etmek mümkündü. Casus, panislamist, panturkist, STP üyesi veya NKVD müfettişleri tarafından uydurulan birçok suçları çaresizlikten itiraf etmek zorunda kalmışlardı.²⁴⁹

1975 yılında Roza Aytmatova Talas'ta babasıyla aynı koğuştaki beraber olan şahsın akrabasıyla tesadüfen tanışmıştır. Tenirberdi Alapaev 1938 yılında Törökul Aytmatov'un hayatının son günlerine şahit olmuştur. Tenirberdi Alapaev'in abisi 1930 yıllarında “Akcar” kolhoz çiftliğinde yönetim kurulu başkanı olarak çalışmıştır. Toplu Repressiya'nın dalgaları iki kardeşe de çarpmıştır. Tenirberdi Alapaev abisinin

²⁴⁷ Aytmatova, Beliye Stranitsı İstorii: Moi Vospominaniya, s. 183.

²⁴⁸ Aytmatova, Beliye Stranitsı İstorii: Moi Vospominaniya, s. 180.

²⁴⁹ Aytmatova, Ahmatov, **Ata Beyit**, s. 5.

tutuklanmasından sonra çok geçmeden kendisi de “halk düşmanının” kardeşi olarak Frunze hapishanesine getirilmiştir. Kendisine abisinin STP üyesi olduğunu, anti Sovyet eylemler yaptığını, vatan haini olduğunu itiraf etmesi için çok işkenceler göstermiştir. Törökul koğuştaki tek kişilik demir ranzayı kullanma sırasını Tenirberdi’ye vermiştir. Koğuştaki sadece bir tane ranza bulunuyordu ve mahkumlar sırayla yatıp dinleniyorlardı. Tenirberdi’nin hiçbir suçu olmadığını, abisi yüzünden tutuklandığını öğrendiğinde, onun buradan kurtulabilme şansının olduğunu, ancak sorulara dikkatlice cevap vermesi gerektiğini ve hiçbir provokasyona gelmemesi gerektiğini tembihlemiştir. Kendisi ise 58. Maddeyle suçlandığını ifade etmiştir. Eğer Tenirberdi buradan kurtulursa, ailesine kendisinin suçsuz olduğunu, iftira yapıldığını söylemesini ister. Törökul’u NKVD görevlileri evden götürürken yanına bir dış fırçası, bir tane tarak ve sabun almıştır. Hapishanede koğuştan sorgu odasına götürülürken eşyalarını Tenirberdi’ye verir ve eğer infaz edilmezse muhtemelen sürgüne göndereceklerini söyler. Eğer Moldova hapishanesine nakledilirse polislerden sabunu göndermesini, eğer Sibiry’a ise tarağı, eğer Ural’a gönderilecekse dış fırçasını isteyeceğini belirtmiştir. Böylece kendisinin nerede olduğunu ailesine haber vereceğini umut etmiştir. Ancak sorguya götürüldükten sonra Törökul’dan hiçbir haber alamamıştır. Çok geçmeden Tenirberdi Alapaev da mektuplaşma hakkından maruz bırakılarak 10 seneliğine Ural’daki çalışma kampına sürgün edilmiştir.

Törökul Aytmatov tutuklanmadan önce Moskova’dayken 26 Kasım 1937 tarihinde ailesine son gelişmelerle ilgili mektup yazmıştır.²⁵⁰ Bu onun son mektubu olmuştur ve o günden beri iletişim kesilmiştir. Ancak Törökul Aytmatov’un ailesi birkaç kez kendisinin durumuyla ilgili yetkililere dilekçe yazmıştır. 24 Ekim 1939’da Törökul Aytmatov’un eşi Nagima Aytmatova, eşinin durumunu merak ettiğini, nerede olduğuyla ilgili haber almak istediğini belirten dilekçe yazmıştır. Dilekçede en son Törökul’un Kasım 1938’de troyka tarafından mektuplaşma hakkından maruz bırakılarak 10 seneliğine Uzak Doğu’ya sürgün edildiği ile haberini aldığını ancak, o zamanlar “halk düşmanı” olarak suçlananların bazıları suçsuz olduğu ispat edilerek aklandıklarını, fakat Törökul ile ilgili hiçbir malumat alamadığını ve onun hayatta olup

²⁵⁰ Roza Aytmatova, **Moy Otes Kak Gosudarstvennyy Deyatel**, Bışkek, Uluu Toolor, Bışkek, s. 141.

olmadığını, nerede olduğunu bilgilendirilmelerini arz etmiştir.²⁵¹ Nagima Aytmatova 22 Kasım 1939 yılında Kırgızistan SSC NKVD 1. Özel Daire Başkanı, devlet güvenlik teğmeni Saakov tarafından yazdığı mektubuna cevap almıştır. Mektupta kocasının mahkûm edildiğini ve yazışma hakkı olmadan uzak kamplara sürüldüğü belirtilmiştir.²⁵²

Malum olduğu üzere Repressiya kurbanları ile ilgili gerçekler ailelerinden gizli tutulmuştur ve yanlış malumatlar verilmiştir. Aytmatov ailesi Törökul'un sürgünden geleceğini 10 sene beklemiştir. Aradan yine 10 sene geçtikten sonra 10 Kasım 1956 yılında Nagima Aytmatova tekrar Kırgızistan SSC savcılığına dilekçe yazmıştır. Fakat davanın değerlendirme aşamasında olduğunu belirtmişlerdir. 15 Temmuz 1956 yılında Cengiz Aytmatov direkt SSCB savcılığına dilekçe yazmıştır. Dilekçede babasından 20 senedir haber alamadıklarını, hayatta mı değil mi, ne zaman hüküm giydi, kim tarafından mahkûm edildiğini bilmediklerini, vatana karşı gerçekten suçlu olup olmadıklarını merak ettiklerini yazmıştır. Babalarının dürüst ve vicdanlı bir şekilde Sovyet Birliğine hizmet ettiğini, Moskova'da Marksizm-Leninizm enstitüsünde son kursu tamamladığını belirtmiştir. Şimdi, Parti 1937 senesinin olayların geçmişin adil bir incelemesine giriştiğinde, babalarının akıbet raporlarını dört gözle beklediklerini, çünkü bu sonuçlar babalarının sadece kişisel kaderini değil tüm aile üyelerinin de kaderlerini etkileyeceğini vurgulamıştır. Babalarının lekesiz onurunu geri kazanmak onlar için ne kadar önemli olduğunu da bahsetmiştir.²⁵³

1957 yılının Ağustos ayında SSCB savcılığına yazdığı dilekçelerine yanıt olarak Nagima Aytmatova NKVD tarafından çağırılmıştır ve Sovyetler Birliği Yüksek Askeri Kurul Mahkemesinin Törökul Aytmatov'a ait ölüm ve rehabilitasyon belgesini vermiştir. Ancak "Çon-Taş" mezarı ortaya çıkana kadar, nerede öldüğüne ve nerede gömüldüğüne dair hiçbir bilgiye ulaşamamışlardır.

Kırgızistan tarihinde önemli yere sahip devlet adamı Törökul Aytmatov 1903 yılında No 5 köyünde (günümüzdeki Talas İli'ne bağlı Kara-Buura İlçesi) doğmuştur.

²⁵¹ Aytmatova, Belye Stranitsı İstorii: Moi Vospominaniya, s. 204-205.

²⁵² Aytmatova, **a.g.e.**, s. 205.

²⁵³ Aytmatova, **a.g.e.**, s. 206.

1911-1913 yılları arasında Şeker köyündeki bir dini mektepten eğitim görmüştür. Bir sene sonra Maymak istasyon demiryolu inşaatında çalışmıştır. 1917 yılında üç senelik Rus-Tuzem²⁵⁴ okulunu tamamladıktan sonra Aulie-Ata okulunda okumuştur.²⁵⁵ 1920 yılında Groznoe (günümüzde Amanbaev) köyünde Kırsal Hizmetler Dairesinde Genel Sekreter olarak göreve başlamıştır. 1921 yılında Taşkent'teki Sır-Darıya bölgesindeki kongreye komsomol olarak seçilmiştir. Ardından Taşkent Sovyet Parti Okuluna başlamıştır ve RKSM'ye (Rossiyskiy Kommunističeskiy Soyuz Molodeji) Rus Komünist Gençlik Birliğine üye olmuştur. Taşkent Sovyet Parti Okulunu tamamladıktan sonra Moskova'daki Doğu Komünist İşçi Üniversitesine başvurmuştur. 1924-1925 arasında VKP (b)'nin propaganda bölümünde çalışmıştır. Mart 1925'te Bolşeviklerin Tüm Birlik Komünist Partisine üye olmuştur.²⁵⁶ 4 Kasım 1925'te II. Parti konferansında Kırgızistan Tüm Birlik Komünist Partisi Bölge Komitesi başkan yardımcılığına seçilmiştir. Törökul Aytmatov, 12 Mart 1926 ve Şubat 1927 tarihler aralığında VKP (b) bölge komitesinin Karakol ve Narın bölgelerinin sorumlu sekreteri olarak çalışmıştır. Bundan sonra 1927-1929 tarihler aralığında Celal-Abdad bölgesinde Su ve Toprak işleri sorumlusu olarak görevlendirilmiştir. Bunun ardından beş ay süreliğinde, Cumhuriyet sanayi ve ticari Halk Komiserliğinde görev yapmıştır. 1929 Eylül'den 1931 Nisan'a kadar Halk Merkez Konseyi Cumhuriyet ekonomi başkanı olarak çalışmıştır. Başkanlık görevini tamamladıktan sonra 1931-1934 yılına kadar Aravan-Burinsky sekreteri, sonra Oş bölge parti komitesi sorumlusu olarak görevde bulunmuştur. 1934-1935 yılları arasında VKP (b) üyesi ve Kırgızistan Bölge Komitesi Bürosu'nun İkinci Sekreteri olarak çalışmıştır. 1935-1937 yıllarda VKP (b) Merkez Komitesi altında Marksizm-Leninizm kursunda ve Moskova Tarih ve Parti Kırmızı Profesörler Enstitüsünde öğrenci olmuştur. 1 Aralık 1937 tarihinde Moskova'da SSCB NKVD Genel Güvenlik Müdürlüğü

²⁵⁴ Rus-Tuzem eğitim kurumu olarak bilinen (Yerel Rus okulları) okul Rusya İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında açılmıştır. Kırgızistan'da Rus-Tuzem okulu ilk defa Ekim 1884'te, Tokmok Şehrine yakınında Karakonuz köyünde açılmıştır. Kırgızistan'daki Rus-Tuzem okulları hakkında detaylı bilgi için bkz: Avazov E. A, *Padişahlığın Türkstandağı Koloniyalılık Sayasatın İşke Aşırında Orus-Tuzem Mekteplerinin Ordu Cana Rolü (Anciyan Kötörülüşünö Çeyinki Cana Kiyinki Mezgilderde)*, CAMU'nun Carçısı, S. 1, 2014, ss. 126-131; Bukatcha Akimjan Kyzy, *Çarlık Rusya Dönemünde Kırgızistan'dakı Eğitgm Kurumları ve Durumu, Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Dergisi*, S. 20-21, 2015, ss. 289-314.

²⁵⁵ Roza Aytmatova, *Belie Stranitsı İstorii (Moi Vospominaniya)*, Bişkek, 2013, s. 256-257.

²⁵⁶ Aytmatova, a.g.e., s. 254.

tarafından tutuklanmıştır ve Frunze hapisanesine getirilmiştir. 10 Aralık 1937’de VKP (b) parti üyeliğinden çıkartılmıştır. 4 Kasım 1938’de olaya ilgili soruşturmanın sona erdiği duyurulmuştur ve Kırgızistan SSC İçişleri Halk Komiseri Albay Lotsmanov tarafından Törökul Aytmatov’un iddianamesi onaylanmıştır. 5 Kasım 1938 tarihinde SSCB Yüksek Askeri Kurul Mahkemesinin kapalı duruşma toplantısı gerçekleşmiştir ve Törökul Aytmatov’un infaz kararı verilmiştir. 15 Haziran 1957’de aklanmıştır.²⁵⁷ Törökul Aytmatov’un infaz kararı verilmiştir. 15 Haziran 1957’de aklanmıştır.²⁵⁸

2.4. Kasım Tınıstanov (1901- 1938)

Kasım Tınıstanov 10 Eylül 1901 tarihinde Kırgızistan’ın kuzey doğusunda yer alan Isık-Köl Eyaleti’nin Balıkçı İlçe’sine bağlı Çırpıktı köyünde dünyaya gelmiştir.²⁵⁹ İlk Kırgız profesörü, Kırgız yazılı edebiyatının öncüsü, bilim adamı-dilbilimci Kasım Tınıstanov hayatının 37 yılını Kırgız dilbiliminin temellerine, Kırgız edebiyatına, kültürüne, Kırgız devletinin kalkınmasına, canlanmasına ve refahına adanmıştır. “Manas” destanın tanınmasında ve farklı dillere çevrilmesinde büyük katkı sağlamıştır.

K.Tınıstanov 1903-1912 yıllarda dini eğitim görmüştür, 1912-1914 yıllara arasında Özbek okulunda eğitim almıştır ve 1914-1916’da Karakol şehrinde Rus-Tuzem okulunda okumuştur.²⁶⁰ 1916 yılında gerçekleşen “Ürkün” ayaklanmasında yerel halk ile birlikte Doğu Türkistan’a kaçmak zorunda kalmıştır. Memleketine döndükten sonra 1919-1924 yıllarında Taşkent’te eğitimini devam ettirmiştir. Eğitim yıllarında Türkistan Komünist Gençlik Birliği’nin üyesiydi. 1925’te Türkistan ÖSSC Akademik Merkez’in Kırgız bölümünün yönetici sekreteri olarak göreve başlamıştır. 1926 yıldan itibaren VKP (b)’nin üyesi olmuştur. Aynı zamanda “Erkin-Too” gazetesinin editörü olmuştur. Kasım Tınıstanov 1926 yılında Bakü Türkoloji

²⁵⁷ Abdrahmanov, Kırgızstandağı Sayasiy Repressiyanın Kurmandıktarı (1920-1953), C. I, s. 166.

²⁵⁸ Abdrahmanov, Kırgızstandağı Sayasiy Repressiyanın Kurmandıktarı (1920-1953), C. I, s. 166.

²⁵⁹ Abdıganı Erkebıyev, **Canı Madaniyatıbdızdın Köç Başı: Kasım Tınıstanov Adabiy Çıgarmalar**, Adabiyat Basması, Bişkek, s. 177; Ayrıca Kasım Tınıstanov’un hayatı ile ilgili geniş bilgi için bkz. A, Kadırmanbetova, **Karaçayev Sıdık-Tınıstanov Kasım-Kökönov Şarip-Kenensariyev Börübay -Kalpakov Bayserke**, C. I, İmak-Ofset Yay, Bişkek, 2015, ss. 133-226.

²⁶⁰ Asanov, Kırgız Tarihı Boyunça Kıskaça Ensiklopediya, s. 235

Kongresine katılmıştır ve Latin alfabesine geçişin önemliliğinden bahsetmiştir. 1930’lu yıllarda Kırgız halkın Latin alfabesine geçmesine ve ülkede birçok eğitim kurumlarının açılmasına büyük katkı sağlamıştır. Latin alfabesiyle Kırgız dilinde birçok çalışmaları hazırlamıştır ve eğitim faaliyetlerini aktif bir şekilde yürütmüştür.²⁶¹ 1925-1930 yıllar arasında Kırgızistan ÖSSC’nin Halk Eğitim Komiseri görevinde bulunmuştur. 1932-1936 yıllarda Kırgız Pedagoji Enstitüsünde öğretim görevlisi, doçent (1932) ve profesör (1936) olarak çalışmıştır. Kendisi akıcı bir şekilde Rusça konuşabiliyordu, Kazakça şiirleri yazıyordu. Ayrıca Azerbaycan Türkçesinde, Uygur Türkçesinde ve Özbek Türkçesinde de çok iyi derecede biliyordu. 1 Ağustos 1937 tarihinde “Alaş Orda” teşkilatının aktif üyesi, “Sosyal Turan Partisinin kurucusu”, “Pantürkist” ve “Panislamist” suçlamalarıyla mahkûm edilmiştir.²⁶² 5 Kasım 1938 yılında infaz edilmiştir. 1991 yılında Çon-Taş mezarının bulunmasıyla orda gömüldüğü belli olmuştur.²⁶³ 1 Ekim 1958’de suçsuz olduğu ispat edilmiştir ve aklanmıştır.²⁶⁴

Kırgız edebiyatının ve Kırgız dilinin mimarı, profesör, devlet adamı Kasım Tınıstanov’un eğitime, tecrübesine, yeteneklerine günümüzde de ihtiyaç duyulmaktadır. Eğer siyasi baskılara genç yaşta kurban gitmeseydi belki de günümüz Kırgızistan’ın gelişimi farklı bir yönde ilerleyecekti.

2.5. Cusup Abdrahmanov (1901-1938)

20. yüzyılın 1920-1930 yıllarında Kırgız devletinin özgürlüğü, geleceği ve gelişimi için mücadele eden insanlar arasında Cusup Abdrahmanov ülkenin tarihinde özel bir yere sahiptir. Kendisi 15 yaşındayken Ürkün hadisesi gerçekleşmiştir ve yerel halk ile birlikte Doğu Türkistan topraklarına kaçmak zorunda kalmıştır. Dönemin eğitilmiş, entelektüel insanlarından biriydi. Yerel Rus okullarındave Karakol lisesinde okumuştur.²⁶⁵

²⁶¹ Bolponova, K. Tınıstanov – Uçeniy İ Gosudarstvennyy Deyatel Kırgızstana, s. 62-63.

²⁶² Asanov, Kırgız Tarihı Boyunça Kıskaçı Ensiklopediya, s. 235

²⁶³ Helimskeya, **Tayna Çon-Taşa**, s. 33.

²⁶⁴ Abdrahmanov, Kırgızstandağı Sayasiy Repressiyanın Kurmandıktarı (1920-1953), C.IX, s. 284.

²⁶⁵ Asanov, Kırgız Tarihı Boyunça Kıskaçı Ensiklopediya, s. 2-3.

Cusup Abdrahmanov 12 Mart 1927’de Kırgız ÖSSC Halk Komiserleri Konseyi’nin başkanı olarak göreve atanmıştır.²⁶⁶ Bir devlet ve siyasi figür olarak her zaman tüm aklını, gücünü ve yeteneğinin halkın çıkarları için kullanmıştır. Kendisi Kırgızistan’ın aynı zamanda üç merkez²⁶⁷ tarafından yönetilmesi doğru olmadığını ve bu durum ülkenin gelişimine zorluklar yaratacağını belirterek birkaç kez Stalin’e mektup yazmıştır ve böylece 1924’te Kara-Kırgız özerk bölgesinin kurulmasında öncülük etmiştir. Kırgız ÖSSC (Kırgız Özerk Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti) statüsünden Kırgızistan SSC (Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) olması için büyük çaba göstermiştir. Abdrahmanov’un çabaların neticesinde 1936’da Kırgız ÖSSC’den Kırgızistan SCC olmayı başarmıştır. Bugün Kırgızistan bağımsız, egemen bir ülke ise Cusup Abdrahmanov ve aynı görüşte olan, hemfikir yandaşlarının sayesinde. Ayrıca 1932’de hayatını riske atarak Stalin’in emrine itaat etmeyip, devlet birimlerine teslim edilmesi gerek tahılları halka ücretsiz dağıtarak Kırgız ve Kazak halkın açlıktan kurtulmasına sebep olması takdir edici bir eylemdir. 13 Mayıs 1933 tarihinde VKP (b) Merkez Komitesi “Kırgızistan’da ekmek israfı ve hırsızlığı üzerine” özel bir karar almıştır. VKP (b) bu konuyu kapsamlı bir şekilde incelemiştir ve değerlendirmiştir. Değerlendirmeler sonucunda VKP (b) Politbüro kararıyla 22 Eylül 1933 tarihinde Cusup Abdrahmanov Kırgız ÖSSC Halk Komiserliği başkanlığı görevinden alınmıştır. Çok geçmeden 14 Ekim 1933’te VKP (b) Merkez Kontrol Komitesi Abdırhamanov’u parti üyeliğinden çıkartmıştır.

1933-1935 yıllar arasında Rusya’nın Samara ilindeki Orta Volga bölgesinde hayvancılık yönetiminde başkan yardımcısı olarak tayin edilmiştir. Cusup Abdrahmanov Samara’da çalıştığı yıllarda Samara bölgesinde hayvancılık çiftliğinin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur.²⁶⁸ Bu duruma ilişkin 19 Temmuz 1934’te VKP (b) Bölgesel Parti Komitesi Cusup Abdrahmanov’un tekrar partiye üye olması için yaptığı başvurusunu değerlendirmiştir. 1935-1937 yıllarda aynı görevde Orenburg bölgesinde çalışmıştır. Orenburg’da çalıştığı dönemde bölgenin at sayısı çoğalmıştır,

²⁶⁶ Z. Kölbaev, R. Şaripova, “Cusup Abdrahmanovdun Mamlekettüülükü Tüzüüdöğü Koşkon Salımı,” *Nauka: Novie Tehnoloii İnnovatsii Kirgizstana*, no.5, 2021, s. 68.

²⁶⁷ SSCB, RSFCB ve Orta Asya.

²⁶⁸ Cumagul Baydildev, “Cusup Abdrahmanov: Kulakka Tartuu Basmaçılık Uluu Curt,” *UCA*, no.10, 2019, s. 5, 23.

süt sığır ırkların ve süt miktarın arttırılmıştır, hayvancılık çiftlik tugaylarına en iyi uzmanları işe almıştır ve hayvancılık çiftliğinde inşaat çalışmaları gelişmiştir.²⁶⁹

4 Nisan 1937 yılında Orenburg'da Cusup Abdrahmanov'a "Alaş Ordu" teşkilatının aktif üyesi suçlamasıyla tutuklanma kararı çıkmıştır.²⁷⁰ Böylece Cusup Abdrahmanov'un faaliyetleri Orenburg'da zorla sonlandırılmıştır ve kaderi kolluk kuvvetlerinin eline geçmiştir. Cusup Abdrahmanov Orenburg NKVD troyka ekibi tarafından birinci kategori ile mahkûm edilmiştir. Orenburg'dan Frunze hapisanesine getirildikten sonra 27 Ekim 1937'de SSCB savcılığına ve NKVD başkanı Yejev'o dilekçe yazmıştır. Dilekçede 4 Nisan 1937'de Orenburg NKVD tarafından tutuklandığını ve kendisine karşı-devrimci Troçkist örgütün üyesi olduğu iftirası atıldığını, kendisini sorguya çeken müfettiş N.P. Zelikman soruşturma esnasında suçunu itiraf etmesi için çok işkence gösterdiğini belirtmiştir.²⁷¹ Ancak yazdığı dilekçesinden hiçbir netice olmamıştır. 5 Kasım 1938'de infaz kararı çıkmıştır ve idam edilmiştir. 1991 yılında Çon-Taş mezarında 137 aydın ile beraber gömüldüğü ortaya çıkmıştır.²⁷² Mezarın kazı esnasında Cusup Abdrahmanov'un ceketinin cebinden suçlama belgesi de bulunmuştur. 17 Nisan 1958'de SSCB Yüksek Mahkemesi Askeri Kurulu tarafından suçsuz olduğu ispatlanmıştır ve aklanmıştır.²⁷³

Cusup Abdrahmanov ülkede gerçekleşen siyasi gelişmeler hakkında kendi fikirlerini ve yorumlarını gizli bir şekilde günlüğüne kaydetmiştir. Günümüzde bu günlük sayesinde birçok tarihi hadiselerin arka planını anlamak mümkün hale gelmektedir. Cusup Abdrahmanov öldürüldüğünde sadece 37 yaşındaydı. Kim bilir, bağımsız ve özgür bir Kırgız devleti için mücadele eden Cusup Abdrahmanov aktif çalışmaları zorla kesintiye uğratılmasaydı, belki de Kırgız Cumhuriyeti farklı bir şekilde gelişecekti.²⁷⁴

²⁶⁹ Asanov, Kırgız Tarih Boyunça Kısaça Ensiklopediya, s. 2-3.

²⁷⁰ Asanov, **a.g.e.**, s. 3.

²⁷¹ V. Cumaliev, "Cusup Abdrahmanov Jertva Politiceskih Repressiy: Deyatnost Cusupa Abdrahmanova V Samare I orenburge," **ENO**, no.81, 2011, s. 3-4.

²⁷² Regina Helimskaya, **Tayna Çon-Taşa**, s. 30.

²⁷³ RGASPI, F.589, Op.3, D.56, 297. Ayrıca bkz: Abdrahmanov, **Kırgızstandağı Sayasiy Repressiyanın Kurmandıktarı (1920-1953)**, C. I, s. 38.

²⁷⁴ Cusup Abdrahmanov bizzat kendi kaleme aldığı günlüğünde yaşadığı dönemin siyasi durumu hakkında son derece önemli bilgiler var ve kendi hayatına dair bazı önemli malumatlar mevcut. Bkz: Cusup Abdrahmanov, **1916 Kündölüktör Stalinge Kat**, Haz. C. Cunuşaliyev ve İ. Semenov, Uluu Toolor, 2016.

2.6. Abdikerim Sıdıkov (1889-1938)

1920’li yılların Kırgızistan’ın önde gelen liderlerinden biri Abdikerim Sıdıkov, ülkenin oluşumu ve gelişimi için büyük katkılarda bulunmuştur. O zamanlar Kırgız aydınların arasında Abdikerim Sıdıkov gibi insanlar yok denilecek kadar azdı. Kendisinin ulusal lider olma rolüne sahip olması tesadüf değildir. Abdikerim Sıdıkov’un çocukluk ve eğitim yıllarına bakarsak Kırgızistan’ın ulusal aydınları ancak Sovyet iktidarının kurulmasından sonra oluşturulduğu görüşüne tamamen karşı çıkan bir delil olarak belirtmek gerekir. Abdikerim Sıdıkov ilk eğitimini yaşadığı köydeki dini okuldan almıştır. 1904 yılından itibaren Vernıy²⁷⁵ şehrindeki erkek lisesinde eğitim görmüştür.²⁷⁶ Dönemin en prestij liselerinden sayılan erkek lisesi Orta Asya’da sadece Vernıy’da ve Taşkent’te bulunmaktaydı. Söz konusu olan lisede eğitim dili Rusça olmuştur, aynı anda Latin, Fransızca, Almanca, matematik ve coğrafya dersleri okutulmuştur.²⁷⁷

1911 yılında Abdikerim liseden mezun olmuştur ve eğitimine devam etmek için Kazan Üniversitenin Veteriner Fakültesini kazanmıştır. Ancak bölgenin iklim durumu sağlığına zarar verdiğinden dolayı eğitimini durdurmak zorunda kalmıştır. Kazan’dan döndükten sonra Pişpek (Bişkek) ilçe yönetmenliğinde tercüman olarak göreve başlamıştır. A. Sıdıkov’un faaliyetleri yönetim tarafından takdir edilmiş ve Aralık 1914’te Romanovlar hanedanının 300. yıldönümüne adanmış bir törende madalya ile ödüllendirilmiştir. Şubat Devrimi’nden sonra A. Sıdıkov Pişpek İlçe Komiserinin Geçici Hükümetin temsilcisi olarak atanmıştır. 1917’de Türkistan’daki Türklerin ve Müslümanların birliğin sağlamak amacıyla kurulan “Alaş Ordu” ve “Sura-İslam” teşkilatlarının Kırgızistan’da şubelerini Kasım Tınıstanov, İşenaalı Arabayev, Tulin ve Teltaev ile birlikte oluşturmuştur.²⁷⁸ “Yaşasın Müslümanlık ve Türkçülük” sloganı altında Özbek, Tatar, Kırgız, Kazak, Uygurların birliğini güçlendirerek Orta Asya’da “Birleşik Türk Milleti” kurmak istemişlerdir. XX. yüzyılın başında Türkistan veya

²⁷⁵ Günümüzdeki Kazakistan şehrindeki Almatı şehri.

²⁷⁶ Sovetbek Baygaziev, *Ala-Toodogu Agartuu Tarihının Ak Taktarı*, Al Salam, Bişkek, 2012, s. 21.

²⁷⁷ Söz konusu okullar ile ilgili bkz.: Baygaziev, *Ala-Toodogu Agartuu Tarihının Ak Taktarı*, 19-22.

²⁷⁸ A. Kanimetova, N. K. Maykadanova, *Ata Mekendin Tarihi: Okuu-Usulduk Kural*, Karakol, İMU, 2016, s. 21.

günümüzdeki Orta Asya'daki aydınlar kendi aralarında ilişkiyi kuvvetlendirerek ülkelerin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur.

Abdikerim Sıdıkov Kırgızistan ÖSSC'nın parti yöneticiliğinin işlerini eleştirerek muhalefet grubu oluşturmuştur. Muhalefet grubunun eleştirileri tarihte “Otuzcuların Arızı (Otuzcular'ın Talebi)” olarak bilinmektedir. Taşkent Orta Asya Devlet Üniversitesinde eğitimci olarak çalıştığı dönemde yani 1926'da “Kırgız Halkının Gelişme Tarihi Üzerine Kısa Bir Yazı”, 1927'de “Kırgızdardın Uruularga Bölünüşü (Kırgızların Kabilelere Bölünmeleri)”, 1930'da “Köçmön Topto Maldı Baguunu Uyuşturuu (Göçebe Hayatında Hayvancılık Organizasyonu)” ve “Orto Aziyadagi Cut Cana Toyuttun Cetiştigi Cönündö: Tarihiy Mönözdömö (Orta Asya'da Kıtılık ve Yem Yetersizliği Üzerinde Bir Tarihsel İnceleme)” adlı eserleri kaleme almıştır.²⁷⁹ 1932 yılında Frunze'de Devlet Planlama Komisyon başkan yardımcısı olarak çalışmıştır.²⁸⁰ Stalin'in yönetimi tarafından Sıdıkov 9 Mayıs 1933 tarihinde tutuklanarak hapishaneye atılmıştır ve 23 Şubat 1934 tarihinde en ağır cezaya çarptırılmıştır. 1938 yılında ise “halk düşmanı”, “Sosyal Turan Partisinin Kurucusu”, casusu suçlamalarıyla NKVD tarafından infaz edilmiştir. 28 Temmuz 1958 tarihinde aklanmıştır.²⁸¹

2.7. İsakeev Bayalı (1897-1938)

Sovyet devletinin siyasi tarihinin ayrılmaz bir parçası olarak XX. yüzyılın 30'u yıllarındaki siyasi baskılar tüm Sovyetler Birliğinin tarihinde yaşamın karakteristik bir özelliğidir. Siyasi baskılar Kırgızistan tarihinde de önemli iz bırakmıştır. Stalinist Repressiya'nın kurşunundan kaçamayan Kırgızistan'ın önde gelen siyaset ve devlet adamlarından biri Bayalı İsakeev'dir. 1937-1938 yıl siyasi Repressiya'nın zirveye ulaştığı dönem olduğu malumdur. “Halk düşmanı” bahanesiyle birçok insan görevinden alınmıştır ve parti üyeliğinden çıkartılmıştır. Sıra Bayalı İsakeev'e de gelmiştir. 8 Eylül 1937 tarihinde Kırgızistan SSC Merkez İcra Komitesi Başkanlığı parti grubu Bayalı İsakeev'i Cumhuriyet Halk Komiserleri Konseyi Başkanının görevinden almıştır. 10 Eylül 1937'de Kırgızistan VKP (b) Merkez Komitesi genel

²⁷⁹ Kanimetova, Maykadanova, Ata Mekendin Tarihi: Okuu-USulduk Kural, s. 64.

²⁸⁰ A.y.

²⁸¹ Abdrahmanov, Kırgızstandağı Sayasiy Repressiyanın Kurmandıktarı (1920-1953), C.VIII, s. 495.

kurul toplantısında İsakeev'in davası gözden geçirilmiştir. Parti büro tarafından incelenme sonucunda Bayalı İsakeev birçok suçlamalar ile suçlanmıştır ve parti üyeliğinden çıkartılmıştır.²⁸² 11 Eylül 1937'de Kırgızistan Komünist Partisi (b) Merkez Komitesi Bürosu, komisyonun soruşturma sonuçlarına ilişkin raporunu dinledikten sonra İsakeev'in 1920'de Narın bölgesinde anti Sovyet eylemlerine aktif olarak katıldığına ilişkin soruşturmasını NKVD tarafından yürütülmesi için dosyayı transfer etmiştir.

Bayalı İsakeev Frunze hapishanesinde tutukluken Stalin'e kendisinin suçsuz olduğunu belirten dilekçe yazmıştır. "Sosyal Tutan Partisinin kurucusu", "anti Sovyet eylemlerinin katılımcısı" suçlamaları iftira olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca hapishanede kendisi dışında ülkenin önde gelen önemli şahsiyetleri, devlet adamları, sanatçılar da bulunduğunu yazmıştır. Bu gidişte ülkede büyük ölçüde kadro yetersizliği gerçekleşeceğini, ayrıca devlet çiftlik yönetiminde bir tane bile Kırgız yönetici ve tercümanın bulunmadığını bu durum ileride ülkenin gelişiminde büyük engellere sebep olabileceğini vurgulamıştır. Stalin'den aydınların topluca tutuklanmasını dikkate alınmasını arz etmiştir.²⁸³ Ancak dilekçenin Stalin'e ulaşp ulaşmadığı bilinmemektedir. 5 Kasım 1938 tarihinde Yüksek Askeri Kurul Mahkemesi tarafından infaz edilmiştir. Aynı zamanda İsakeev'in eşi Nadejda Dmitrevna da tutuklanmıştır. Frunze hapishanesinde iki sene ceza süresini geçirmiştir. 1939 yılında cezaevinden çıktıktan sonra Bayalı İsakeev'in davası ile ilgili yetkili kurumlara dilekçe yazmıştır. Kendisine kocası 10 seneliğine mektuplaşma hakkından mahrum bırakılarak sürgün edildiğine dair malumat verilmiştir. 1956 yılında Nadejda Dmitrevna eşinin durumuyla ilgili tekrar dilekçe yazmıştır.²⁸⁴ 12 Aralık 1956'da SSCB Yüksek Askeri Kurul Mahkemesi Bayalı İsakeev'in 5 Kasım 1958'de infaz edildiğini ve ölümünden sonra aklandığını bildirmiştir.²⁸⁵ Kırgızistan SSC Halk

²⁸² A. Kuntubaeva, "Bayalı İsakeevdin Kırgız Sovet Ökmötünün Kalıptanuu Mezgilindegi İşmerdüülüğü (1920-1933-Cıldar)," **İzvestiya Vuzov Kırgızstana**, no.5, 2021, s. 195.

²⁸³ A. Kuntubaeva, "Bayalı İsakeev: 1937-1938 Cıldardagı Sayasiy Repressiyalardı Kırmandığı," **İzvestiya Vuzov Kırgızstana**, no.9, 2019, s. 140.

²⁸⁴ Kuntubaeva, "Bayalı İsakeev: 1937-1938 Cıldardagı Sayasiy Repressiyalardı Kırmandığı," s. 141.

²⁸⁵ Abdrahmanov, Kırgızstandagı Sayasiy Repressiyanın Kurmandıktarı (1920-1953), C.IV, s. 216-217.

Komiserleri Konseyi Başkanı Bayalı İsakeev Stalin'in siyasi Repressiya'sına sadece 41 yaşındayken kurban gitmiştir.²⁸⁶

Bayalı İsakeev'in Sovyet devleti için ve Kırgızistan'ın gelişimi için yaptığı faaliyetler çok önemlidir. Bunlardan biri 1932 yılında Kazakistan'da başlayan açlık Kırgızistan'a etkisini gösterdiği dönemlerde duruma hemen müdahale edip Kırgızistan yöneticilerinden Cusup Abdrahmanov ve Aleksey Şahray ile istişare ederek halkı açlıktan kurtarmışlardır. İsakeev'in Kırgız devletinin oluşumunda bilgi ve tecrübesine ihtiyaç duyulduğu dönemde kendisinin ve aynı görüşte olan fikir arkadaşlarının eksikliği her zaman hissedilmektedir.

²⁸⁶ Kanimetova, Maykadanova, Ata Mekendin Tarihı: Okuu-USulduk Kural, s. 65-66.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

REPRESSİYA’NIN GÜNÜMÜZ KIRGIZİSTAN’A ETKİSİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Eğitimsel- Kültürel Repressiya ve Yarattığı Etkileri

Bundan tam 85 yıl önce 5-8 Kasım tarihlerinde Stalin iktidarı Kırgızistan’ın temellerini atan yüzden fazla öncü kadrolarını katletmiştir. Belki de Kasım 1938’in kanlı beşinci ve sekizinci günlerinde, eğer Stalin’in kurşunu Cusup Abdrahmanov, Abdıkadir Orozbekov, Bayalı İsakeev, Kasım Tınıstanov, Törökul Aytmatov ve diğer 137 kişinin kalbini delmeseydi, günümüz Kırgızistan’ın kaderi bambaşka olurdu. Ne yazık ki baskı kurbanı olan 137 aydınlar o dönemdeki büyük katliamın sadece bir parçasıdır.

30.yıllarda gerçekleşen siyasi baskılardan daha az bilinen 40’ların sonlarında ve 50’lerin başlarında, SSCB genelinde Kırgızistan SSC başta olmak üzere yeni bir kitlesel siyasi Repressiya dalgası yaşanmıştır.²⁸⁷ Bu dalga ilk olarak halkın entelektüel kesimine ve kültüre saldırı yapılmıştır. Dönemin VKP(b) Merkez Komitesi sekreteri A. Jdanov tarafından başlatılmış olan bu Repressiya “jdanovizm”²⁸⁸ olarak adlandırılmıştır. Jdanovizm baskı çerçevesinde Kırgızistan SSC’de milliyetçilik suçlamasıyla mantıksız bir şekilde birçok bilim akademisyenleri mahkûm edilmiştir. Bunlardan devlet güvenlik organları tarafından tutuklanan aydın ve edebiyatçı Tazabek Samançin, Manas destanı araştırmacısı, dilbilimci Ziyaş Bektenov ve yazar, tercüman Taşım Bayciev’dir. İdeolojik “ayıklamaya” ülkenin çok sayıda bilim adamları, sanatçılar, yazarlar ve onların eserleri de dahil olmuştur.

Ülkenin entelektüel grubuna ilk darbe 1-2 Nisan 1949 tarihinde düzenlenen VII. Kırgızistan Yazarlar Birliği kurul toplantısında yapılmıştır.²⁸⁹ Toplantıda Kırgızistan Yazarlar Birliği’nin yürüttüğü çalışmaları ve liderleri sert bir şekilde eleştirilmiştir. Kırgızistan Yazarlar Birliğinin liderleri olan Aalı Tokambayev ve

²⁸⁷ Abdrahmanov, Kırgızstandağı Sayasiy Repressiyanın Kurmandıktarı (1920-1953), C.I, s. 11.

²⁸⁸ Andrey Jdanov’un adıyla Jdanovizm olarak resmileşen bir Sovyet kültürel doktrindir.

²⁸⁹ “Sedmoy Plenum Soyuzu Sovetskikh Pisateley Kirgizii,” **Sovetskaya Kirgiziya**, 3 Nisan 1949.

Kubaniçbek Malikov'un başta olmak üzere birçok yazarların eserlerinde "ciddi ideolojik hatalar" ortaya çıkmıştır. Tokombayev ve Malikov'un Kırgızistan Yazarlar Birliği'nin yönetiminde ilkesiz bir yol izlediklerini, ideolojik hataları örtbas ederek kendilerini övme atmosferini yarattıklarını dile getirmişlerdir. Neticede Aalı Tokombayev'in "Kanduu Cıldar (Kanlı yıllar)"²⁹⁰ ve Kubaniçbek Malikov'un "Balbay" eserleri "İdeolojik olarak geçersiz eserler" olarak eleştirilmiştir ve kütüphane raflarından kaldırılmıştır. Eleştirilere göre Tokombayev'in "Kanlı yıllar" romanında tarihsel gerçekler büyük ölçüde çarpıtılmıştır ve Pantürkizm, Panislamizm söylemleri içermektedir. Malikov'un "Balbay" adlı eserinde kahraman Balbay'ın Rus emperyalistlerine karşı gösterdiği yiğitliği anlatıldığı için eser yasaklanmıştır. Hatta bu çalışma gerici olarak değerlendirilmiş ve Balbay kahramanının Kırgız tarihindeki yeri iptal edilmiştir. Sonuç olarak birçok kadroları değiştirme kararı alınmıştır. Kurul kararı neticesinde Tokombayev Kırgızistan Yazarlar Birliği başkanlığından istifade etmek zorunda kalmıştır. Kubaniçbek Malikov da Kırgızistan Yazarlar Birliği üyeliğinden çıkarılmıştır ve editörlük yaptığı "Sovettik Kırgızistan"²⁹¹ gazetesinin editörlük görevinden alınmıştır.²⁹²

Basınlarda cumhuriyet aydınlarına yönelik propaganda kampanyası ivme kazanmaya devam etmiştir. Gazetelerde Tokombayev ve Kubaniçbekov'un eserleri dışında Manas destanı araştırmacıları ve Tazabek Samançin'in çalışmaları da eleştirilmeye başlamıştır. Gazete yazarları T. Samançin'i V.M. Jirmunskiy'nin²⁹³ "Manas Destanı Araştırmalarına Giriş" adlı kitabına editörlük yaptığı iddiasıyla ve milliyetçi, pantürkist olarak suçlanmıştır. Kendisi tüm zamancı akın, şairleri savunduğunu ve eserlerindeki Ruslara yönelik "milliyetçi" gösterilerini vatanseverlik olarak algıladığını vurgulamışlardır. Ayrıca "Kılıç Cazuuçu Akın (Kılıç Kalem

²⁹⁰ Aalı Tokombayev'in "Kanduu Cıldar" adlı eseri tarihî ve manzum şeklinde yazdığı bir romanıdır. Eserin ilk bölümü 1935'te yayımlanmıştır, daha sonra diğer bölümleri de yayımlanmıştır. Bkz.: Abdıldacan Akmatıyev, **Kırgız Adabiyatının Tarihi**, C.6, Bışkek, 2002, s. 118.

²⁹¹ Sovyet döneminde Kırgızistan'ın yayın yapan en önemli ilk gazetelerindendir.

²⁹² P. Dyatlenko, "Poslevoyennie Politicheskie Repressii (1945-1953gg.) v Kırgızstane: «Jdanovshchina», Borba s «Burjuaznım Nasionalizmom i Kosmopolitizmom," **AUCA Academic Review**, 2009, s. 65.

²⁹³ Viktor Maksimoviç Jirmunskiy (1891-1971) Sovyet ve Rus edebiyat tarihçisi, dilbilimcisi ve Manas Destan araştırmacıdır. Bkz.: A. Akmatıyev, D. Andaşev, **Manas: Ensiklopediyası**, Bışkek, Kut-Ber, 2016, s. 342-343.

Şairidir)” adlı doktora çalışması yukarıdaki suçlamalara neden olmuştur. Kırgız edebiyatçıları arasında ve filoloji alanında doktora unvanını alan ilk bilim adamı Tazabek Samançin 1950 yılında Kazakistan’a sürgün edilerek 10 sene tutuklu kararı alınmıştır.²⁹⁴ Ardından Kazakistan’ın Jezkazgan bölgesine Taşım Bayciev ve Ziyaş Bektenov gibi arkadaşlarıyla birlikte cezaevine gönderilmiştir. Ancak belirlenen süre tamamlanmadan 1954’te Stalin’in ölümünden sonra beraat edilmiştir ve itibarı geri iade edilmiştir. Yapılan suçlamalardan aklanmasına rağmen kendi alanında iş bulmakta zorlanmıştır. Birçok iş başvurularında yöneticiler tarafından reddedilmiştir. 1979 yılında Frunze’de vefat etmiştir.²⁹⁵

Zamancı akın Moldo Kılıç ile ilgili diğer bir bilimsel araştırma yapan araştırmacı Capar Şükürov da 1949 yılında benzer suçlamalara maruz kalmıştır. Şükürov bu konuda Moldo Kılıçın Tili: Kırgız Cazmasının Tarihine (Moldo Kılıç’ın Dili: Kırgız Yazmasının Tarihinden) başlıklı bir doktora tezi hazırlamıştır. Bu çalışmasıyla “milliyetçi” olarak suçlanmıştır. Kırgızistan İlimler Akademisi Başkan yardımcılığı görevinden uzaklaştırılmıştır²⁹⁶ ve hayatı boyunca çeşitli baskılara uğramıştır ve hiçbir yerde çalışmasına izin verilmemiştir. Ayrıca suçlanmasına neden olan doktora çalışma tezi de günümüze ulaşmamıştır.

Kırgız dili ve edebiyatı üzerine ilk ders kitaplarının yazarı, Rus klasiklerinin tercümanı, folklor araştırmacısı, Kırgızlar arasında Rus filolojisi alanında yüksek öğrenim görmüş ilklerden biri Taşım Bayciev’dir. Kendisi edebiyat ve pedagoji alanında öğretmenlik ve birçok çalışmalar yapmıştır. 1933’te Ziyaş Bektenov ile birlikte Kırgız dilinde “Ene Til (Ana Dil)” adlı kitabı yayınlanmıştır. Bu çalışmaların yanı sıra 3.sınıf öğrencileri için ders kitabı ve Kırgız dilinin ortografik sözlüğünü

²⁹⁴ G. İsmailova, “Tazabek Samançin: Körünüktü Filolog Okumuştuu,” **Nauka i Novie Tehnologii**, no.3, 2009, s. 143

²⁹⁵ G. İsmailova, “Tazabek Samançin: Körünüktü Filolog Okumuştuu,” s. 144; Abdikerim Muratov, “Tazabek Samançin Adabiyat Üçün Şeyit Ketken,” Kırgız MAdaniyat Borboru, 2009, (Çevrimiçi), <https://kmb3.kloop.asia/2009/12/22/tazabek-samanchin-adabiyat-ch-n-shejit-ketken/>, 21 Aralık 2021; Svetlana Polskih, “Sovetskiy Kırgızstan: Vzaimootnoşeniya İntelligensii İ Vlasti (Postradavşie Za Epos “Manas” T. Baydciiev, Z. Bektenov, T. Samançin),” **Nova Polityka Wschodnia**, S.2/3, 2012, s. 53-61.

²⁹⁶ Mar Bayciyev, “*Manas Destanı Kalbimin Ağrısıdır*” (çev: Doğan Gürpınar), **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. VI, S. 12, 2004, s. 61.

hazırlamışlardır.²⁹⁷ 1940 yılında Frunze Devlet Pedagoji Enstitüsü'nün filoloji fakültesinden mezun olmuştur. 1941'den 1942'ye kadar Kırgız Pedagoji Enstitüsünde öğretmen olarak görev yapmıştır. 1942 yılında Sovyet Ordusu tarafından askere çağırılmıştır ve Büyük Vatan Savaşına katılmıştır. 1945'ten tutuklandığı ana kadar VKP (b) aday üyesiydi. Daha önce yargılanmamıştır. 10 Ocak 1950 tarihinde SSCB Devlet Güvenlik Bakanlığı tarafından “karşı-devrimci faaliyetleri için” 10 sene çalışma kampına sürgün edilerek tutuklanmıştır ve 2 Şubat 1952 tarihinde sürgündeyken hayatını yitirmiştir. 5 Ağustos 1955'te SSCB Devlet Güvenlik Bakanlığı altında “Mahkûm Edilen Kişiler Aleyhindeki Davaları İnceleme” Merkez Komisyonu tarafından aklanmıştır.²⁹⁸

Ziyaş Bektenov ve Taşım Bayciev Kasım Tınıstanov'un öğrencileriydi. Kasım Tınıstanov öğrencilerine akademik alanda danışmanlık yapmıştır ve kitapların yayınlanmasına büyük katkıda bulunmuştur. 5 Ağustos 1938 yılında Kasım Tınıstanov tutuklandığında Devlet Güvenlik Teşkilatı Tınıstanov'un arkadaşlarını bunun içinde öğrencileri Ziyaş Bektenov ve Taşım Bayciev'i de tutuklama kararı almıştır. Ancak ikisi bir şekilde kaçmayı başarmışlardır ve hayatlarını kurtarmışlardır.

Kırgız halk yazarı, senarist, oyun yazarı Taşım Bayciev'in oğlu Mar Bayciev²⁹⁹ babasının tutuklandığını anı anlattığına göre 10 Ocak gecesi yarınki okul için hazırlanıyorlardı. Araba kapının önünde durur durmaz annesi, eşini almaya geldiklerini tahmin etmiştir. Çünkü bundan birkaç gün önce Tazabek Samançin tutuklanmıştı. Oğlu Mar Bayciev: “*Eve dört KGB askeri girdi. Küçük erkek kardeşim babamı götürürken “papa ne vinovat” (babam suçsuz) diyerek babama sarılmak için koştu, içlerinden biri kardeşimi eliyle hafifçe itti. O adamın yüzünü iyi hatırladım.*

²⁹⁷ P. Dyatlenko, “Poslevoyennie Politicheskie Repressii (1945-1953gg.) v Kirgızzstane: «Jdanovshchina», Borba s «Burjuaznim Nasionalizmom i Kosmopolitizmom,” **AUCA Academic Review**, 2009, s. 73-74.

²⁹⁸ Esimde, “Taşım Bayciev: Cazıksız Kuuguntuktalğan Manas Taanuuçu İlimpoz,” **Esimde**, 2017, (Çevrimiçi), <https://esimde.org/archives/135>, 20 Aralık 2022.

²⁹⁹ Mar Bayciev çok yönlü ve üstün yetenekli bir edebî şahsiyettir. Mar Bayciev ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Abdıldacan Akmatalliev, **Kırgız Adabiyatının Tarihi**, C.7, y.y., Bişkek, 2002, s. 486-518.

*Daha sonra büyüdüğümüzde onunla çok karşılaştık ve yüksek mevkilerde çalıştık. Ama sır vermedim. O da beni tanımadığını düşündü”.*³⁰⁰

Kırgızistan’ın ilk ders kitaplarının yazarlarından biri, Kırgız dili ve edebiyatının kurucularından, Rus ve yabancı klasiklerin çevirmeni Ziyaş Bektenov, Kırgızistan’da pedagoji biliminin yanı sıra Kırgız filolojisinin gelişimine büyük katkı sağlamıştır. 1940 yılında Kırgız Devlet Pedagoji Enstitüsü’nden mezun olmuştur. Kırgız edebiyatının klasiklerinden Kasımalı Cantöşev,³⁰¹ Mukay Elebayev,³⁰² Uzakbay Abdukaimov³⁰³ ve Taşım Baycievler ile beraber eğitim görmüştür. Pedagoji Enstitüsü’nden mezun olduktan sonra Bektenov, Oş bölgesine tayini çıkmıştır. Sülüktü, Leylek gibi ülkenin güney bölgesindeki ilçelere on civarında okulları açmıştır. 1932’de Ziyaş Bektenov, T. Bayciev ile birlikte Kasım Tınıstanov’un editörlüğünde Kırgız dili üzerine ilk ders kitabını hazırlamışlardır. Kendisi uzun yıllar boyunca devlete hizmet etmiştir. Moskova’daki SSCB Halkları Merkez Yayınevi’nin Kırgızca bölümünün yönetici sekreter yardımcısı, Doğu İşçileri Komünist Üniversitesi’nde ve Kırgız Devlet Pedagoji Enstitüsü’nde öğretmen, Prjevalsk Öğretmenler Enstitüsü müdür yardımcısı, folklor ve Manas destanı sektöründe araştırmacı olarak çalışmıştır. Askerlik görevini İran’da yapmıştır ve II. Dünya Savaşına katılmıştır.³⁰⁴

Ziyaş Bektenov, Manas destanının araştırılmasına ve yaygınlaşmasına büyük katkı sağlamıştır. Manas destanını baştan sona kadar inceleyip analiz etmiştir. Ayrıca destanın nesir anlatımını yapmıştır. Destanın nesir anlatımının baskısı, birçok araştırmacı için hala değerli bir referans niteliğindedir. 1950’de “panislamist” ve “pantürkist” birlik çağrısı yapmakla suçlanmıştır ve 10 yıl hapis cezasına

³⁰⁰ Nurayım Rısmambetova, “Mar Bayciev: Atmdı Alıp Ketken KGB Askerlerin Kiyin Taanıdım Çoguu İstedik,” **SPUTNIK Kİrgızstan**, (Çevrimiçi), 2021, <https://sputnik.kg/20210926/mar-bajzhievdin-atası-tuuraluu-1054030329.html>, 21 Aralık 2022.

³⁰¹ Kasımalı Cantöşev (1904-1968) önemli Kırgız eğitimci ve bu alanda pek çok eser kaleme almıştır. Hakkında geniş bilgi için bkz.: Abdıldacan Akmataliyev v.d., **Kırgız Adabiyatının Tarihi**, C.6, Bışkek, 2002, s. 129-161.

³⁰² Mukay Elebayev (1906-1944) Kırgız edebiyatının şöhret bulan şair ve yazarlarındandır. Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Akmataliyev v.d., **Kırgız Adabiyatının Tarihi**, C.6, s. 194-217.

³⁰³ Uzakbay Abdukaimov (1909-1963) Mtütercim ve yazar olarak tanınan Kırgız edebiyatçısıdır. Bkz.: Akmataliyev v.d., **Kırgız Adabiyatının Tarihi**, C.6, s. 246-268.

³⁰⁴ Limon, “Lichnost Kırğızstana: Odin İz Osnovopolojnikov Kırğızskogo Yazıka Ziyaş Bektenov,” **Limon Kg**, (Çevrimiçi), <https://limon.kg/ru/news:65807>, 21 Aralık 2022.

çarpıtılmıştır. Aynı zamanda Manas çalışmaları ve folklor sektörü kapatılmıştır. 1955 yılında aklanmıştır ve 1960-1990 yılları arasında KMU’da³⁰⁵ doçent ve fahri profesör olarak çalışmıştır.³⁰⁶

Genel olarak “Jdanovizm” Repressiyası Kırgızistan halkının geleneksel ulusal kültüründen büyük bir parça koparmıştır. 1937-1938 yılındaki toplu Repressiya’dan farkı, eğitime ve kültüre yönelik baskıdır. Söz konusu olan baskı çerçevesi altında yukarıda adı geçen ve diğer birçok yazarlar, sanatçılar, şairler, oyuncular, araştırmacılar, bilim adamları ve eserleri çeşitli bahanelerle yok edilmeye çalışılmıştır. Bu şekilde bilim adamlarına yönelik siyasi baskılar Kırgız kültürüne ve eğitimine oldukça olumsuz etkilerini gösterdiği aşikardır.

Stalin’in ölümünden sonra ve Kruşçev’in iktidara gelmesiyle beraber mahkûm edilenlerin çoğu aklanarak itibarları iade edilmiştir. Stalin döneminde yasaklanan eserlerin günümüze ulaşanları SSCB’nin dağılmasıyla okuyucuların erişimine açılmıştır.

Eğitimsel ve kültürel baskı Kırgız dilini ve alfabesini de es geçmemiştir. Sovyet Döneminin Kırgız dili üzerine etkisi Kırgızların geçmişiyile ilişkisini zayıflatmıştır. SSCB kendine bağlı olan milletleri “Ruslaştırma” projesini alfabeleri değiştirerek başlamıştır. Alfabelerin değiştirilmesi birtakım sosyal değişimleri getirmiştir.

Kırgız dili kadim dillerden biridir. Çin yazısı kaynaklara göre Kırgız dili iki bin yılı aşkın tarihi bir geçmişe sahiptir. Kırgız dilinde eski Orhun-Enesay yazısındaki bilgiler çağımızın 5-10. yüzyıllarını kapsamaktadır. 8-9 yüzyılda İslam dininin yayılmasıyla birlikte Kırgızlar Arap Alfabesine geçiş yapmıştır. Günümüzde Arap alfabesiyle yazılmış Çağatay, Kırgız dilinde birçok eserler vardır. Örneğin Moldo Kılıç, Moldo Niyaz ve Togolok Moldo gibi zamancı akınların eserleri Arap alfabesiyle Kırgız dilinde yazılmıştır.³⁰⁷ 1917 yılında gerçekleşen Ekim Devriminden sonra ve

³⁰⁵ Kırgızistan Devlet Üniversitesi.

³⁰⁶ Limon, a.y.

³⁰⁷ Moldo Kılıç Şamikan uulu, **Kıssa-i Zilzale**, Eremeev V. Cana Şaşabrin Basmakana Üyü, Kazan, 1911; Moldo Niyaz, **Sanat Eserin Üçüncü El Yazma Nüshası** (Üçüncü Kol Kitep/Üçüncü Kol Kitap), Kırgız İlimler Akademisi’nin El Yazma Bölümü’nde no. 147’de kayıtlıdır; Osmanaalı Sıdık Uulu, **Muhtasar Tarih-i Kırgızıya**, Şark Matbası, Ufa, 1913; Osmanaalı Sıdık Uulu, **Tarih-i Kırgız Şadmanıya**, Şark Matbası, Ufa, 1914.

Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla Kırgız dili ve alfabesi üzerinde de reformlar yapılmıştır. SSCB döneminde Kırgız Devletinde Arap, Latin, Kiril alfabeleri kullanılmıştır. Bu dönemde farklı alfabelerin kullanılmasının sebebi dönemin sosyal ve siyasi şartlardan kaynaklanmasıyla ilişkilidir. Sovye'te bağlı bir birey yetiştirmek amacıyla Ruslar büyük bir kültür değiştirme çabası içerisine girmişlerdir. Malum olduğu üzere bu hareketlerin temel amacı, tüm Türk boylarını farklı milletler gibi gösterme çabası olmuştur. Ayrıca bazı lehçe farklarını özellikle arttırma gayreti içerisine de girmişlerdir. Ülkenin geçmişi ile olan bağlarını koparmak amacıyla 1928'de Arap alfabesinin yerine Latin alfabesi, 1939 yılında ise Latin alfabesinin yerine Kiril alfabesi kullanılmaya başlamıştır.³⁰⁸ Kırgız diline ait Arap alfabesi İşenaalı Arabayev tarafından hazırlanmıştır. Arap ve Latin alfabeleri Sovyet ideolojisinin standartlarına uygun gelmemiştir. Arap alfabesinin değiştirilme nedenlerinden biri İslam kültürünün taşıyıcı olmasıdır. Latin alfabesi Kiril alfabesine geçiş için zemin olarak kullanılmıştır. SSCB'ye bağlı olan 15 ülke aynı dilde konuşması ve kontrol altında tutabilmek için tek alfabe projesi üzerine çalışmalar yapılmaya başlamışlardır. Alfabelerin değişiminde gazeteler önemli rol oynamıştır. Özellikle Kiril alfabesine geçiş esnasında halkın Kiril alfabesine adaptasyon sürecini hızlandırmak için basın haberleri aracılığıyla sürekli Kiril alfabesinin önemi ve tanıtımı yapılmıştır. Ayrıca "Kızıl Kırgızistan" gazetesine yayınlanan makalede Kiril alfabesine geçmenin nedeni Kırgız ve Rus yazısını birbirine yakınlaştırmak, farklılıkları ortadan kaldırmak ve Kiril alfabesine geçmek Kırgızistan için başarıya giden yol olarak anlatılmıştır. 1942'den itibaren Kırgızlar tamamen Kiril alfabesine geçiş yapmıştır ve kullanmaya başlamışlardır. Kiril alfabesine geçiş projesinin ana gayesi Türk halklar arasındaki ilişkiyi koparmaktır. Bu durumu Türkiye'nin 1928'de Latin alfabesine geçmesiyle ilişkilendirmek mümkündür. Böylece Türkiye ile Orta Asya'daki Türklerin arasındaki bağ koparmak zor olmamıştır. Sovyetler Birliği'ne bağlı olan diğer Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan gibi Türk halklarının Kiril alfabelerinde birtakım farklılıklar yer almaktadır. Türk halkları için hazırlanan Kiril alfabesi birbirlerini okuyup anlamlarını zorlaştıracak şekilde

³⁰⁸ Anvar Coldoşbayev, "Kırgızdardın Orhon-Enesay Cazuusun Cana Arab Latin Kirill Alfavitterin Koldonuusu Cönündö," **Türkoloji**, S.85, 2017, s. 148-149.

tasarlanmıştır. Bu şekilde Stalin'in böl, parçala, yönet yöntemi uygulanmıştır. Kırgız diline uygun Latin alfabesinin hazırlayan Kasım Tınıstanov Latin alfabesinin önemini Türk halklarının ortak medeniyetlerine ait eserlerden faydalanarak birbirleriyle olan bağı kuvvetlendirmek gayesi düşüncesini dile getirmiştir. Ancak Kiril alfabesinin Latin alfabesinin yerine geçmesiyle Kasım'ın arzuları sadece hayal olarak kalmıştır. Malumunuz üzere kendisi 5 Kasım 1938 tarihinde “milliyetçi”, “pantürkist”, “panislamist” ve diğer farklı suçlamalarla kurşuna dizilmiştir.

Ancak Türk Devletler Teşkilatı “Dilde, İşte, Fikirde Birlik”³⁰⁹ sloganı altında ortak bir alfabeye geçmek için “Ortak Alfabe Komisyonu” kurulmuştur. Bu karar 26-27 Eylül 2022 tarihinde Bursa'da gerçekleşen Türk Dünyası Ortak Alfabe Çalıştayı'nda alınmıştır.³¹⁰

Günümüzde eski Sovyet Birliği üyesindeki Türk Devletlerden sadece Kırgızistan Kiril alfabesini kullanmaktadır. Fakat yıllardır Kırgızistan'ın Latin alfabesine geçme gayesi çeşitli siyasi nedenlerden dolayı başarısız olarak kalmaktadır. Buna en önemli engellerden biri olarak Rus dilinin resmi dil olarak anayasayla sabitlenmiş olmasıdır. Yetmiş yılı aşkın sömürge yönetiminin etkileri Kırgızistan'da maalesef hala devam etmektedir. Rusça bilenler eğitilmiş, kültürlü olarak görülmektedir. Bu nedenle Rus kreşleri, okulları ve üniversiteleri ön planda tercih edilmektedir. Kiril alfabesiyle hazırlanan Kırgız alfabesi günümüzde de kullanılmaktadır. 36 harften oluşan Kırgız alfabesine ö, ü ve n (н) harfleri eklenerek tamamlanmıştır.

Kırgızların geleneksel aydınların yetişmesinde eğitim kurumlarının katkısı büyüktür. Kırgızistan toprakları, Rus Çarlığı'nın (1855-1876) hâkimiyeti altına girmesinden sonra bölgede bir yandan eğitimde önemli gelişmeler, değişiklikler yaşanmıştır. 1914'te Kırgızistan topraklarında 110 Rus köyü bulunmaktaydı ve buralarda yaşayan yabancıların sayısı yaklaşık olarak 122 bin kişiyi aşmış durumdaydı.³¹¹ Öncelikli olarak bölgeye yerleştirilen Rus göçmenlerin çocuklarını

³⁰⁹ İsmail Gaspıralı'nın meşhur sözüdür.

³¹⁰ Eda Özden, “Türk devletleri dilde birlik için ‘Ortak Alfabe Komisyonu’ kurdu,” **Anadolu Ajansı**, 2022, (Çevrimiçi), <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turk-devletleri-dilde-birlik-icin-ortak-alfabe-komisyonu-kurdu/2716134>, 25 Aralık 2022.

³¹¹ Sovetbek Baygaziev, **Ala-Toodogu Agartuu Tarihının Ak Taktarı**, Al Salam, Bişkek, 2012, s. 20.

eğitmek için Rus okulları açılmıştır. Bunun yanı sıra yerel halkın çocuklarına Rusça öğretmenin yanında öğretmenlik ve tercümanlık gibi eğitimleri vermek maksadıyla Rus-Tuzem okulları açılmıştır. Sömürge hükümetinin endüstriyel, ekonomik ve idari çıkarları için bu eğitimleri vermeleri gerekiyordu. Türkistan topraklarının tamamen kolonizasyonunu hızlandırmak için ve bölgedeki Müslümanların üzerindeki İslam dininin etkisini azaltmak için bu okullar açılmıştır. Aynı şekilde Rus Çarlığı hükümetini destekleyecek sosyal gruplar oluşturmak da hedeflenmiştir. Kırgızistan coğrafyasındaki ilk Rus-Tuzem okulu, 1884 yılında Tokmok şehrinde açılmıştır. Bundan kısa bir süre sonra Karakol, Oş, Bişkek, Sokuluk, Talas, Ketmen-Töbö ve diğer yerlerde de okullar açılmaya başlamıştır. 1917’de Kırgızistan topraklarında 20’ye yakın Rus-Tuzem okulu faaliyet gösterdiği kaydedilmektedir.³¹²

Bu okulların olumlu ve olumsuz etkileri elbette olmuştur. Halkın birçok kesimi okuma-yazmada ilerlediğini söylemek mümkündür. Ancak okulun asıl amacı yerel nüfusun asimile edilmesiydi. Eğitim alan Kırgız çocuklarını Ruslaştırmak ve özünden, kötlülerinden koparmaya yönelik faaliyetler zorla uygulanmıştır. Bunun kanıtı olarak, Çarlık Rusya’nın Eğitim Bakanı Dmitriy Tolstoy’un 19. yüzyılın sonundaki resmî emirlerinin birinde şu şekilde yazdığı dikkat çeken bir husustur: “*Vatanımızın sınırları içinde yaşayan farklı kan ve soydan insanların eğitiminin nihai amacı, Ruslaştırılması ve asimilasyon olması gerektiği tartışılmaz*”.³¹³ Halkın kendi kültüründen, dil ve dininden uzaklaştırma olduğundan, bu hedefine bir nebze olsa dahi ulaşmıştır. Okullarda din derslerin yerine, özellikle genel dersler okutuluyordu. Ayrıca Çarlık Rusya hükümeti Türkistan halk üzerinde Hristiyanlaştırmak politikasını uygulamaya çalışmıştır. Ancak Rusların Türkistan halkını her türlü siyasi baskılarına rağmen amacına ulaşamamışlardır. Bu da ta eskiden beri süre gelen İslami din eğitiminin Türkistan bölgesinde iyi düzeyde bir alt yapısına sahip olduğu anlaşılmaktadır.³¹⁴ Asıl maksatları farklı olmasına rağmen, bu okulların Kırgız bölgesindeki en erken seküler

³¹² Asanov, **Kırgız Tarihi Boyunça Kısaça Ensiklopediya**, s. 177; Üsön Asanov, **Kırgızstan: Uluttuk Ensiklopediyasi**, C.5, Mamlekettik Til Cana Ensiklopediya Borboru, 2014; Aziz İzmaylov, **Oçerki Po İstorii Sovetskoy Şkolı Za 40 Let**, Frunze, 1957, s. 31-32.

³¹³ Ramazan Suleymenov, **Sosialistiçeskiy Put Kulturnogo Progressa Otstalnıh Narodov: İstiriya Storitelstva Kulturu Kazahstana 1917-1967gg**, Almatı, Nauka, 1965, s. 63.

³¹⁴ Timur Kozukulov, “Tarihî Süreçte Orta Asya ve Kırgızistan’da Din Siyaseti ve Eğitimi,” **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.24, Erzurum, 2005, s. 173.

eğitime katkıları muhakkak olmuştur. Rus-Tuzem okullardan mezun olan Rusça okur-yazar ve eğitilmiş çocukları sayesinde Kırgız halkının imkanları genişlemiştir. Aynı zamanda bu okullarda Kırgızların kanaat önderleri ve önemli aydınları da yetişmiştir. Örneğin Büyük Tasfiye döneminde idam edilen, Abdikerim Sıdkov, Cusup Abdrahmanov, İşenaalı Arabayev, Bayalı İsakeev, Törökul Aytmатов, Arstanalı Osmonbekov,³¹⁵ İmanalı Aydarbekov, Kasım Tınıstanov gibi Kırgız aydın ve devlet adamları yetişmiştir.³¹⁶ Ekim Devrimden önce bu okullarda okuyan isimleri zikredilen Kırgız aydınları, daha sonra Sovyet iktidarının ilk yıllarında Kırgızistan'ın bağımsızlığı için oldukça büyük mücadele vermişlerdir. Sovyet Kırgız devletinin kuruluşuna ve büyümesine büyük katkı sağlayan ilk milli şahsiyetler olarak tarihte isimleri kalmıştır.

Bölgede diğer bir eğitim kurumu ise Usûl-i Cedîd okul-mektepleridir. Yenileşme anlamına gelen Cedidçilik, XIX. yüzyılın sonuna doğru Kazan-Tatar bölgesinde Kırım Müslümanları arasında özellikle eğitim ve kültür alanında ortaya çıkan reform hareketidir.³¹⁷ Hareketin en önemli temsilcisi İsmail Gaspıralı'dır (1851-1914).³¹⁸ Yeni usul ile okutulan ilk "Usûl-i Cedîd" okulu 1884 yılında Kırım'da açılmıştır.³¹⁹ Türkistan bölgesinde de XX. yüzyılın başlarında Kazak, Kırgız ve Özbekler arasında da geniş bir şekilde yayıldığını söylemek mümkündür. XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Kırgızistan coğrafyasında yeni usul ile eğitim veren en önemli okul-mekteplerden sayılmaktadır. İlk önce söz konusu olan mektep-okullar Prjevalsk,³²⁰

³¹⁵ Kırgız Kızıl Ordusu'nun ilk komutanıdır. Bkz.: Turatbek Corobekov, **Arstanalı Osmonbekov**, Bışkek, Biyiktik, Yay, 2005; Asanov, **Kırgız Tarihi Boyunça Kısaça Ensiklopediya**, s. 178.

³¹⁶ Asıl Bolponova, K. Tınıstanov – Uçeniy İ Gosudarstvennyy Deyatel Kırgızstana, s. 18; Sovetbek Baygaziev, **Ala-Toodogu Agartuu Tarihının Ak Taktarı**, Bışkek, Al Salam 2012, s. 16-19; Asanov, **Kırgız Tarihi Boyunça Kısaça Ensiklopediya**, s. 2, 17, 85, 210, 235.

³¹⁷ İlk olarak Kırım Tatarlarına ve ardından Türkistan bölgesine (Kazak, Kırgız, Özbek ve diğerlerine) yayılmıştır.

³¹⁸ İsmail Gaspıralı Türk-Müslümanların okulları ve medreselerinde reform yapma fikrini ilk ortaya atanlardan biriydi. İsmail Gaspıralı hakkında geniş bilgi için bkz.: Selçuk Türkyılmaz, **İsmail Gaspıralı ve Rusya Türklerinde Millî Uyanış**, Ketebe Yayınevi, İstanbul, 2018; Hakan Kırımlı, "Gaspıralı, İsmail Bey," **DİA**, C.13, İstanbul, 1996, s. 392-395; Cafer Seydahmed Kırimer, **Gaspıralı İsmail Bey**, Biyografi Net Yay, 2021.

³¹⁹ Sovetbek Baygaziev, **Ala-Toodogu Agartuu Tarihının Ak Taktarı**, s. 26; Taha Akyol, "Cedidcilik," **DİA**, C.7, İstanbul, 1993, s. 211; Lyazzat Bisembayeva, **Cetisu Oblası Aul Cane Selo Turgındarının Kündelikt Ömiri (1867-1917 cc.)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Abay Kazak Milli Pedagoji Üniversitesi, Almatı, 2019, s. 124.

³²⁰ Günümüzde Kırgızistan'ın kuzey doğusunda yerleşke olan Isık-Köl iline bağlı Karakol şehridir. Bu şehirde Usûl-i Cedîd okulu Gaspıralı İsmail adıyla ilk olarak açılmıştır.

Pişpek, Tokmok ve Oş bölgelerinde eğitime açılmıştır.³²¹ Usûl-i Cedîd okulları çoğunlukla Kazan ve Urfa'dan Tatar eğitimciler ve yerel Tatar, Başkurt ve Özbek inisiyatifçiler tarafından kurulmuştur. Bu yeni metotla eğitim verilen mekteplerin en önemli özelliği ise sadece dinî bilimler ile sınırlı olmayıp ders müfredatında, coğrafya, matematik, geometri, anatomi, doğa bilimleri ve dünya tarihi içeren dersleri kapsamıştır.³²² Aynı şehirlerdeki eski Tatar okullarının çoğu, yavaş yavaş yeni metotla eğitim veren öğretime geçmiştir. Kırım, Bakü, Kazan, Ufa ve Taşkent'ten ilgili kuruluşlar tarafından "Tarciman (tercüman)",³²³ "Maglumat (bilim)" gibi dergiler ve daha birçok süreli yayınlar Tatarca ve Türk-Özbek dillerinde yayınlanmıştır ve Türk-Müslüman bölgelerine olmak üzere Kırgız bölgesine de dağıtılmıştır.

Yeni dönemde çocuklarının okuma yazma bilmesini ve eğitim görmesini dileyen Kırgız veliler, Usûl-i Cedîd mekteplerin her türlü desteklemeye çalışmışlardır. Bu okullar Kırgız halkı tarafından büyük onur ve sevinç ile karşılanmıştır. 1912-1914 yıllarında Pişpek'teki Tatar camii önünde yeni açılan mektepte okuyan 120 öğrenciden 30'u Tatar öğrenci, geri kalanı ise Kırgız ve Özbek öğrencilerdir. Bu okullarda önemli sayıda Kırgız çocuğu güzel bir eğitim görmüşlerdir. Usûl-i Cedîd okulundan mezun olan Kırgız çocuklarından biri de Kırgızistan'ın ilk gazetecisi, ilk nesir yazarı, 1924 yılında Taşkent'te çıkan "Erkin Too" gazetesinin ilk genel sekreteri Sıdık Karaçev'dir. Kendisi ilk öykülerini Tatar dilinde kaleme almıştır.³²⁴ Dolayısıyla Kırgızistan'daki Cedîd mektepleri meyvesini vermeye başlamıştır ve Kırgızlar arasında entelektüel anlamda gelişme süreci başladığını söylemek mümkündür.³²⁵ Bu okullardan mezun olan birçok aydınlar grubu Kırgızistan'ın bağımsızlığı için büyük bir mücadele vermiştir. Aynı şekilde Kırgız halkının aydınlanması ve farklı kültür, bilimlerle

³²¹ Sovetbek Baygaziev, Ala-Toodogu Agartuu Tarihının Ak Taktarı, s. 28.

³²² Aida Kubatova, **Kırgızstandağı Cadidçilik Kıymılı**, Bişkek, Maksat Basması, 2012, s. 175.

³²³ 1883 yılında Kırım'da Gaspıralı İsmâîl'nin öncülüğünde "Dilde, Fikirde ve İşte Birlik" alt başlığıyla Tercüman gazetesi çıkarılmaya başlamıştır. Taha Akyol, "Cedidçilik," **DİA**, C.7, İstanbul, 1993, s. 211.

³²⁴ Sovetbek Baygaziev, Ala-Toodogu Agartuu Tarihının Ak Taktarı, s. 28-29.

³²⁵ Bu okulların meyvesi olarak Togolok Moldo, Abdıkalık Çorobaev, Toktoraalı Talkanbaev, Isak Şaybekov gibi Kırgız kültür tarihinin en seçkin temsilcileri bu tür okullarda eğitim almıştır ve zamanlarının önde gelen eğitilmiş insanları olmuşlardır. Genel olarak, mezunlar daha sonra Kırgız aydınlarının temelini oluşturmuştur.

tanışmaları adına büyük çabalar sarf etmişlerdir. Bunlardan bazılarını burada zikretmemizde fayda vardır.

Büyük Kırgız aydını İşenaalı Arabayev (1882-1933) ilk önce Karakol'da dini mektepte eğitime başlamış, daha sonra Orenburg ve Ufa'da Usûl-i Cedîd medreselerinde ileri seviyede eğitim görmüştür.³²⁶ O, eğitim konusundaki tarihte paha biçilemez çalışmaları ile imza atmıştır. İşenaalı Arabayev Kırgız ulusal yazılı kültürün oluşumunun başında yer alan bir eğitimci, dilbilimci ve en önemlisi bir Kırgız alfabe uzmanıydı. Ayrıca modern Kırgız alfabesi ve Kırgız dili onun "Alippe" adlı eseri ile başlamıştır. Söz konusu olan eser 1924 yılında Taşkent şehrinde Arapça harflerle neşredilmiştir.³²⁷

Zamancı şair Moldo Kılıç'ın "Kıssa-i Zilzala" adlı eseri de Kırgız tarihinde ilk Kırgızca matbu eseri olarak bilinmektedir. 1911 yılında Kazan'da yayımlanmıştır.³²⁸ Bu eserin Kazan'da basılmasında İşenaalı Arabayev'in büyük katkısı bulunmaktadır. Ayrıca eserin önsözünü de İşenaalı Arabayev yazmıştır.³²⁹ Moldo Kılıç Tokmok'da yeni usul ile eğitim görmüş ve daha sonra kendisi de aynı metotla öğrencilerine Kırgız dilinde eğitim vermiştir.³³⁰

Diğer bir Zamancı şair Aldaş Moldo da 1905 yılında Karakol şehrinde Cedîd okulunda yeni usul ile eğitim görmüştür.³³¹ Nitekim Kırgızların kahramanlarından Şabdan Baatır ve Kanat Han'ın medreselerinde de Cedîd okulunun metotlarıyla eğitim verilmiştir. İkisinin de oğulları Ufa'dan eğitim almışlar ve kendi açtıkları medreselerde müderris görevini sürdürmüşlerdir.³³²

Ayrıca şunu da belirtmemiz gerekir ki, Cedîd okullarında eğitim gören diğer bir önemli şahsiyet ilk Kırgız tarihçisi ve eğitimci Osmonaalı Sıdık uulu'dur. Onun en

³²⁶ İ. Arabayev'in hayatı ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Ebubekir Güngör, **Kırgızistan'da Yeni Eğitim Sistemi Ceditçilik ve İşenaalı Arabayev**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Antalya, 2013.

³²⁷ Emil Asanov, Kırgız Tarih Boyunça Kısaça Ensiklopediya, s. 17.

³²⁸ Moldo Kılıç Şamikan uulu, **Kıssa-i Zilzale**, Kazan, Eremeev V. Cana Şaşabrin Basmakana Üyü, 1911.

³²⁹ Moldo Kılıç Şamikan uulu, **Kıssa-i Zilzale**, 1911, s. 2, 3.

³³⁰ Melis Abdıladaev, **Muras**, Frunze, Kırgızistan basması, 1990, s. 41-42; Sovetbek Baygaziev, 46.

³³¹ Aida Kubatova Esenkulovna, Kırgızstandağı Cadidçilik Kıymılı, s. 175; Sadık Alahan, Beş Moldo: Moldo Niyaz, Nurmoldo, Moldo Kılıç, Aldaş Moldo, Moldo Bağış, Bişkek, İrbis Yay, 2004, s. 93.

³³² Sovetbek Baygaziev, 33-34.

önemli eserleri Ufa şehrinde 1913'te "Muhtasar Tarihi Kırgızıya" ve 1914'te "Tarihi Kırgız Şadmaniya" adlı eserleri Arapça haflarla yayınlanmıştır.³³³ Kırgız kültür tarihinde bu şahsiyetlerin önemli yeri vardır ve oldukça büyük hizmet ve katkılar sağlamışlardır. Ancak Cedîd okullarında eğitim gören Kırgız aydın sınıfı da Stalin iktidarı tarafından çeşitli zulümlerine tabi tutulmuşlardır ve Repressiya siyasetine mahkûm edilerek kurban gitmişlerdir.

3.2. Sovyet Döneminde Din ve Günümüz Kırgızistan'a Etkileri

Bilindiği gibi Sovyet hükümeti ideolojik olarak sosyalist bir yönetim tarzıyla idare edilen bir devlettir. Devletin dinsel anlamda getirdiği başlıca argümanı olarak da "bilimsel ateizm" veya literatürde bilinen diğer bir adıyla "yeni ateizm" idi. Bilimsel ateizm, Sovyetler'in ilk önce dinleri zayıflatmak ve ardından yok etmek üzere kullandığı bir önemli yöntemleri olmuştur. Sovyet hükümeti, dinlerin en önemseddiği ve temel inançları olan "tanrı" anlayışının yerine devleti yerleştirmeyi hedeflemiştir. Devlet bir tanrı olarak gösterilerek, tüm dinlerle çetin mücadele içerisinde olmuştur.³³⁴ Bu amaca doğru 1932 senesinde farklı milletlerin dillerinde 10 ateizm ile ilgili gazete ve 20 dergi yayınlanmıştır.³³⁵

Sovyetler din ile mücadelesini, Ekim devrimin başından II. Dünya Savaşı'na kadarki süreç içerisinde birkaç etap olmak üzere gerçekleştirdiği görülmektedir. İlk etap olarak, 1917-1920 yıllarında Sovyetler bölgede hâkimiyetlerini daha iyi bir şekilde oturtmak ve güçlendirmek için, bölgedeki din mensuplarına karşı ılımlı siyaset izlemeye çalışmıştır denilebilir.³³⁶ Çünkü ortam oldukça karmaşık (kaos) bir

³³³ Öskön Osmonov, A. Mirzakmatova, **Kırgızstandın Tarihi**, Bışkek, Bilim Kompyuter Yay, 2012, s. 61; Asanov, **Kırgız Tarihi Boyunça Kısaça Ensiklopediya**, s. 177-178, 213; Ayrıca bkz.: Ebubekir Güngör, "Kırgızların İlk Modern Tarihçisi Osmonaali Sıdık uulu," **Türkiyat Mecmuası**, C.25/Güz, 2015, s. 237-254.

³³⁴ Ali Yaman, "Sovyet Siyaset Tarihinde İslam ve Ateizm Mücadelesi: Sovyet Dönemi Kazak, Özbek ve Kırgız Ateizm Literatürünün Analizi", **Orta Asya Toplumlarda Sosyal, Siyasi, Ekonomik Arayışlar (II. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongre Kitabı)**, Kocaeli-Bışkek, 2009, s. 477; Ulukbek Kalandarov, **Selefilğin Kırgızistan'a Girişi ve Faaliyetleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2019, s. 22.

³³⁵ Nurcamal Mirzabayeva, **Kırgızstanda Sovet Biyliğinin İslamga Karata Diniy Sayasatı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İşenaalı Arabaev Kırgız Devlet Üniversitesi Tarih Bölümü, Bışkek, 2016, s. 32.

³³⁶ Yaman, "Sovyet Siyasi Tarihinde İslam ve Ateizm Mücadelesi", s. 479; Mirzabayeva, **Kırgızstanda Sovet Biyliğinin İslamga Karata Diniy Sayasatı**, s. 40.

durumdaydı. Bu durumdan Sovyetler güçlü bir şekilde devlet olarak sıyrılmak hedeflerin en başındaydı. Dolayısıyla dine karşı mücadele politikasının ılımlı olması gerekmektedir. Dini kurumlar dahil olmak üzere karşı tüm ideolojik yapıları yok etmek büyük bir çaba gerektiriyordu ve en önemlisi, onu ne zaman ve nerede uygulamak için sağlam bir plan gerekiyordu. Sovyet devletinin liderleri, tüm karşıt fikirlerden ve onların temsilcilerinden bir an önce kurtulmak isteseler de ancak kendileri açısından bazı önemli tavizler vermek zorunluluğu mevcuttu. Bunlardan biri de Müslümanlarla yapıcı iş birliği olmuştur.³³⁷ Tüm Orta Asya Cumhuriyetleri gibi Kırgızistan coğrafyasında da dinle mücadele için ihtiyati tedbirlerle karakterize edilmiştir. Sovyet yönetiminin ilk yıllarında Kırgız topraklarındaki dindar insanlara ve din adamlarına yönelik siyasi zulüm azdı.

RKP'nın VIII. Kongresinde Orta Asya halkların İslam'a karşı tutumları hakkında Sovyetler Birliği'nin ilk ve en önemli lideri Vladimir Lenin şu ifadeleri dile getirmiştir:

*“Mollaların etkisi altındaki Kırgız, Özbek, Tacik ve Türkmen nüfusa karşı ne gibi önlemler alabiliriz? Bizim Rus halkımız, papazlar ile ilgili kapsamlı tecrübelerimiz, onlardan kurtulmamıza yardımcı oldu... Fakat biz yukarıdaki halklara gidip: “Sizi zâlimlerin elinden kurtaracağız” diyebilir miyiz? Bunu yapamayız, çünkü onlar mollalarına tamamen boyun eğmişlerdir (son derece itaatkârdırlar). Burada biz, bu ulusların kaçınılmaz gelişimini, proletaryanın burjuva unsurlardan ayrılmasını beklemek gerekir.”*³³⁸

Bu sebeple V. Lenin “çalışkan Müslümanların güvenini kazanmak” gerektiğini sıklıkla vurgulamıştır. Aynı zamanda dış ülkelerdeki Doğu Müslümanlarının gözüne girme umudu vardı ve bir dünya devrimi fikriyle bağlantılıydı. Bu nedenle 1920 yılların başlarında Sovyet hükümetinin Doğu’da aktif bir dış politika izlediği bilinmektedir. Buna binaen 1919’da Afganistan, 1920’de Türkiye ve İran, 1926’da ise Suudi Arabistan ile diplomatik ilişkiler kurulmuştur.³³⁹ Unutulmamalıdır ki, Sovyet

³³⁷ Salih Pay, “Kırgızistan’da İslâm’ın Asimetrik Varoluş Mücadelesi”, Ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı, **Orta Asya’da İslâm**, Ankara-Türkistan, 2012, s. 1794; Mırzabayeva, **Kırgızstandağı Sovet Biyliginin İslamga Karata Diniy Sayasatı**, s. 40.

³³⁸ Omurzak Mamayusupov, **Voprosı (Problemı) Religii Na Prehodnom Periode**, Bişkek, 2003, s. 158-159.

³³⁹ Dilmurat Orozov, **İmamdar Üçün Koldonmo**, Calal-Abad, 2003, s. 16.

yönetiminin ilk yıllarında dindar insanlar geleceklerinden derinden endişe duyuyorlardı. Bu doğrultuda onların, hükümet tarafından faaliyetlerini kısıtlamaya yönelik bazı tedbirlere direnme girişimleri de olmuştur. Ancak bu direnmeler hiçbir sonuç göstermemiştir. Aksine bu direnmeler daha fazla baskıları üzerlerine çektiği anlaşılmaktadır.

Aradan çok zaman geçmeden Komünistlerin ve Sovyet hükümetinin asıl yüzü ve niyetleri, yavaş yavaş gün yüzüne çıkmaya başlamıştı. Yukarıda değindiğimiz üzere Komünist ideolojisinin din hususundaki tutundukları asıl prensibi, “Dinî ret, Dinsizliği Devlet Dinî olarak kabul” edilmiştir. Lenin ve Stalin önce dini özgürlük vaat etmelerine rağmen, daha sonra hakimiyetlerin tesis ettikten sonra insanlar için en önemli olan din unsurunu ortadan tamamen kaldırma girişimlerine girmiştir. Önce Müslümanların desteklerini kazanmak takip ettikleri ve samimi olmayan girişimlerini değiştirmişlerdir. Bu doğrultuda ilk etapta “Din devleti türlü yollarla baskı altında tutuyor ve yönlendiriyor, bu sebeple ortadan kaldırılması gereken müessese dindir” olarak belirlenmiştir.³⁴⁰

1928’den 1941’e kadar süren süreç içerisinde devletin özellikle İslam ile olan münasebeti diğer bir etaba evrilmiştir. Bu dönemde İslam’ı kabul edilmemesine yönelik agresif bir biçimde siyaset uygulanmıştır. Söz konusu olan dönemde din ile ilgili her şeyin ortadan kaldırılması ve dini yaşamın katı bir şekilde takibatı, dini yapılarının sınırları (veya tamamen yok edilmesi) gibi durumlar açıkça görülmektedir. Hatta bazı bölgelerde harekete bile geçilmiştir. Bu dönemde özellikle Sovyet devletinin din karşıtı sisteminin doğrultusunda basit toplumsal örgütler olmak üzere yüksek organlarına kadar tüm unsurları faal hale gelmiştir ve partinin direktiflerine sınıksız uymuşlardır. Bundan dolayı dini eğitim kurumlarına büyük ölçüde zarar verilmiştir. Ne var ki, 1930 yılın başlarından itibaren dini hareketlerin önderleri de yoğun bir şekilde Repressiya kurbanları arasında olmuşlardır. Doğal olarak bu siyasi baskılar neticesinde Müslümanların dini yapısını önemli miktarda çok zayıflatmıştır. 1930’da doğal kayıplar ve baskılar nedeniyle yerlerine yeni ilavelerin yapılmamasının sonucunda Müslüman dini temsilcilerin sayısı oldukça azalmıştır. 1930’da Müslüman

³⁴⁰ Elvin İusubov, **Kırgızistanda Din Eğitimi**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015, s. 29.

dini temsilcilerin sayısı başlangıca göre dört kat azaltılmıştır. Herhangi bir aktif dini faaliyeti yürütmek için maddi bir temel yoktu. Bu dönemde camiler başka amaçlar için kullanılmaya başlamıştır ve camiye gelenlerin sayısı otomatik olarak olağanüstü düşüş göstermiştir. Toplulukların hep birlikte örf ve adetlerin yerine getirmedeki bazı ritüelleri gerçekleştirmek dışında herhangi bir faaliyetlerde (özellikle dini ritüellerde) bulunmaları şiddetle yasaklanmıştır. 1930’lu yıllarda sadece geleneksel nasihat ve düğün dernek törenleri vardı ve bunun dışında herhangi bir aktif faaliyetlere yasaklar getirilmiştir. Bu dönemde dini hareketin büyüme veya herhangi bir gelişmelerden söz etmek mümkün değildir. Bu durumu kayıtlar doğrulamaktadır. 1936 yılında dini idareyi tamamen ortadan kaldırmak için geniş çaplı bir kampanya başlamıştır. “SDUM³⁴¹ davası” başta olmak üzere diğer din görevlilerine karşı yürütülen siyasi süreç, dini alanda haklarından tamamen mahrum bırakılmanın başlangıcı olarak görmek mümkündür. Tüm dini örgütlerin ve din görevlilerin yok edilme operasyonu başlatılmıştır. Bölgede herhangi bir dini faaliyetin yapılması ciddi bir suç sayılmıştır ve onun bedeli de ağır bir şekilde cezaya mahkûm edilmiştir. Bu şekilde cezalandırılması Büyük Tasfiye dönemi olan 1937-1938 yıllarına denk gelmektedir.³⁴²

Ne var ki, bölgede camilerin toplu olarak kapatılması ve inananlara yönelik ağır zulümler II. Dünya Savaşı’nı başlangıcına kadar devam etmiştir. Bu süreç zarfında din adamları da ağır bir şekilde Repressiya’ya uğramışlardır. Bu durum da netice itibarıyla dini ve kültürel değerlerin önemli bir kısmının kaybına ve toplumun ciddi manada entelektüel kapasitesinin azalmasına yol açmıştır. Bu dönemde dini kurumlar: camiler, dini yüksek öğretim kurumları (medrese, okullar), kütüphaneler, İslami temel kitaplar ve el yazmaları saklanmakta olan depolar, mezarlar, ünlü pir ve şeyhlerin türbeleri ve birçok Müslümanların ibadet yerleri vb. hasar görmüş veyahut tamamen ortadan kaldırılmıştır.³⁴³

Halkı eğitme sırasında, yerel halkın dine karşı propagandası asıl odak noktası olmuştur. 1924 yılında Kırgız dilinin fonetik yapısına uyarlanan Arap alfabesini 1928 yılında İslamiyet ile bağından dolayı bahane ederek önce Latin alfabesine geçmiştir.

³⁴¹ SDUM, Seltralnoe Duhovnoe Upravlenie Musluman Rossii kısaltımıdır, (Rusya Müslümanları Merkezi Manevi İdaresi- Центральное Духовное Управление Мусульман России).

³⁴² Mirzabayeva, Kırgızstandağı Sovet Biyliginin İslamga Karata Diniy Sayasatı, s. 53-54.

³⁴³ Mirzabayeva, a.e., s. 62.

1940 yılında ise tekrardan Rus/Kiril alfabesine tamamen geçilmiştir ve Kırgızistan’da bugüne kadar devam etmektedir.³⁴⁴ Böylece birkaç yıl içinde üç kez alfabe değişikliğinden dolayı halkın büyük kesimi okuma yazma bilmez hale gelmiştir. Adeta beyin yıkama projesi olarak anlaşılabılır. Kiril alfabesine tamamen geçilmesi, Müslüman kitaplarından ve Arapça, Farsça ve Çağatayca yazılmış temel ve önemli kaynaklardan uzaklaşmasına neden olmuştur. Ayrıca Müslümanların dış dünya ile bağlarını kopararak, dış etkilere uzak tutmak hedeflenmiştir denilebilir. Sonuç olarak bölge halkı kendi ataları Arap alfabesiyle yazmış oldukları Kırgızca temel eserleri bile okuyamaz hale gelmiştir. Bu da insanların beyin göçüne neden olmuştur ve insanları içten içe açıkça kültürlerin sömürme olarak değerlendirebiliriz. Dolayısıyla dinden uzaklaştırma çabaları “olumlu” sonuç vermiştir. Onun etkilerini hala da bölgede açıkça görmek mümkündür. Özellikle Arap alfabesi ile kaleme alınan tarih, kültür ve şiir kitapları şiddetle yasaklanmıştır. Bu eserleri elinde bulundurmamak ciddi manada korkuya ve tehlikeye sebep olmuştur. Din adamları ve yerel halk ellerinde bulunan dini eserleri evlerinin etrafın derin kazarak gömmeye veya mezarlıklara götürüp emniyete almaya çalışmışlardır. Bu eserler Kırgızistan bağımsızlığı kazandıktan sonra bugüne kadar bulunmaya başladığını görmekteyiz.³⁴⁵

Günümüz Kırgızistan’ın ikinci başkenti olarak bilinen kadim Oş şehrinde, Hokand Hanlığı döneminde inşa edilen “Alımbek Datka Medresesi” veya “Ak Medrese” adıyla bilinen en önemli bir medrese mevcuttu. Bu medrese Oş bölgesinin valisi olan ve Kırgız beylerinden biri Alımbek Datka³⁴⁶ tarafından 1841 yılında³⁴⁷ Ak-Buura³⁴⁸ nehrinin sağ kıyısında inşa edilmiştir. Alımbek Datka medresesi bölgenin en

³⁴⁴ Anvar Coldoşbayev, “Kırgızdardın Orhon-Enesay Cazuusun Cana Arab Latin Kirill Alfavitterin Koldonuusu Cönündö,” **Türkoloji**, S.85, 2017, s. 148-149.

³⁴⁵ Azattyk, Kadamcayda Kümbözdön Tabılğan Kitepter (Kadamzcay’daki Bir Mezarda Bulunan Kitaplar), **Azattyk Ünalğısı**, (Çevrimiçi), <https://www.azattyk.org/a/kadamjayda-kuembozdon-tabylgan-kitepter/32380456.html>, 29Nisan 2023.

³⁴⁶ Alımbek Datka 1827-1862 yılları arasında Hokand Hanlığı’nda yöneticilik yapmıştır hatta Hanlıkta baş vezirlik görevine kadar yükselmiştir. Kendisi XIX. yüzyılda “Alay Hanıçası” unvanıyla bilinen Kurmancan Datka’nın (1811-1907) eşidir. Bkz: Ramazan Keserci, “Türkistan Tarihine Damga Vuran Bir Kadın Lider: Kurmancan Datka (1811-1907)”, **Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi**, S. 1 (1), 2020, s. 43-62.

³⁴⁷ Bazı belgelere göre 1850 yılı olarak belirtilmiştir. Bkn: Gulgakı Dcunuşalieva, “Kurmancan Datka Kaytalangıs Tarihı İnsan”, ed: Ceenbek Alımbaev, **Uluslararası Kurmancan Datka ve Kadın Kahraman Sempozyumu Bildiri Kitabı**, İzmir, 2021, s. 145.

³⁴⁸ Oş bölgesinde en meşhur ve uzun bir nehir olarak bilinir.

önemli din okullarından sayılmıştır ve burada dönemin ileri gelen din âlimleri ders vermişlerdir.³⁴⁹ Bu medresede aynı anda 80’le 100 arası talebe din eğitimi görebilmiştir.³⁵⁰ Alimbek Datka’nın medresesi pek çok özelliği ile başta Oş ve Fergana bölgelerinde adeta marka haline gelmiştir. Bundan ötürü civardaki medreseler de Alimbek Datka’nın medresesin model alarak kurulmuştur.³⁵¹ Buhara’daki meşhur medreselerle yarışır nitelikteydi.³⁵² Ne yazık ki, Oş şehrindeki medreselerin içinde sanatsal güzelliğiyle, büyüklüğüyle ve sağlam din eğitimi verilmesiyle en meşhur olan bu medrese, Sovyetler tarafından dine karşı politikası çerçevesinde 1940 yılında tamamen yıkılmıştır.

Daha önce bahsettiğimiz “Usûl-i Cedîd” okulları XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Kırgızistan coğrafyasında yeni usul ile eğitim veren en önemli eğitim kurumlarından sayılmaktadır. İlk önce bu okullar Prjevalsk, Pişpek ve Tokmok bölgelerinde eğitime açılmıştır.³⁵³ Bu yeni metotla eğitim verilen mekteplerin en önemli özelliği ise dinî bilimlerin yanı sıra ders müfredatında, coğrafya, matematik, geometri ve dünya tarihi içeren dersleri de hep beraber okutulmasıdır.³⁵⁴ Ne var ki, Cedidçiler’in Kırgızistan’daki önemli temsilcilerinin büyük kısmı Büyük Tasfiye döneminde kurban giden kişilerdir. Repressiya kurbanlarından 1910-1913 yıllar arasında Orenburg ve Ufa’da Cedîd okullarında eğitim gören ve Kırgızistan’daki cedidçilerin ilk temsilcilerinden sayılan eğitimci İşenaalı Arabaev’dir.³⁵⁵ İşenaalı Arabaev hem dini hem de beşerî bilimler alanlarında etkin bir isimdir. Özellikle XX. yüzyılında

³⁴⁹ Zamancıların ileri gelenlerinden Nurmoldo Narkul uulu Keşmir’deki dini ttedrisatından sonra Alimbek Datka medresesinde eğitim vermiştir. Bkz: Sovetbek Baygaziev, **Nurmoldo XIX Kılımdın Tungaç Agartuuçusu Cana Daanışman Pedagogu**, Bişkek, Erkin Too Yay, 2005.

³⁵⁰ Toktorbek Ömürbek, Uluu İnsandın Kırgızstandın Tarihındagı Rolu Cana Ordu (XIX Kılımdın Ortosu – XX Kılımdın Başı), Bişkek, Biyiktik Yay, 2003, s. 198-200; Elvin İsubov, Kırgızistanda Din Eğitiminin, s. 17-18.

³⁵¹ Salih Pay, “Kırgızistan’da Bir Din Eğitimi Kurumu: Medreseler”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.18, S. 1, 2009, s. 257-258.

³⁵² Gulgakı Djunuşalieva, s. 145.

³⁵³ İlk olarak Kırım Tatarlarına ve ardından Türkistan bölgesine (Kazak, Kırgız, Özbek, Uygur ve diğerlerine) yayılmıştır.

³⁵⁴ Kubatova, Kırgızstandagı Cadidçilik Kıymılı, s. 175.

³⁵⁵ İbrayım Abdırähmanov, **Tarihiy Etnografiyalık Muras (Kol Cazmalar)**, Haz: A. Musaeva, Ç. Aytmatov Atındagı Til Cana Adabiyat İnstitutu, Bişkek, 2021, s. 50; Asanov, **Kırgız Tarihi Boyunça Kıskaçça Ensiklopediya**, s. 17-18.

Kırgızistan'ın dini eğitim alanında önemli katkılar sağlayan birçok Kırgız aydın sınıfı aynı Kırgızistan'daki cedîd okullarında eğitim görmüşlerdir.

Uzun yıllar boyunca eski dini söylemlere, usule alışagelen halk (hoca-talebe dahi), Usul-i Cedîd'i benimsemekte ilk başta önemli ölçüde zorluklarla karşı karşıya kalmışlardır. Ancak dini hayatta ve dini anlamada bilimsel açıklamalar ışığında meseleleri çözüm odaklı önerileri bulunmaktaydı. Bu da doğal olarak insanların gönülllerini celp etmiştir. Yeni eğitim metoduyla eğitim yürüten “Usul-i Cedîd” mekteplerin eski eğitim sistemi ile eğitim yapan medreselere göre daha çağdaş, daha bilimsel dayanakları açıklamaları olan ve iyi düzeyde olduğunu Kırgız halkı da iyi kavramıştır.³⁵⁶ Dolayısıyla Kırgızistanlı gençlerinin iyi düzeyde diğer derslerin yanı sıra din eğitimin farklı perspektifle eğitim gördükleri bu cedîd okulların yeri Kırgız tarihinde oldukça önem kazanmıştır. Ancak 1930'larda Sovyet hükümeti tarafından Usul-i Cedîd okulları ne yazık ki tamamen kapatılmıştır. Anlaşıldığı gibi Sovyetlerin hâkimiyeti döneminde özellikle din ve dini eğitimi-öğretimi alanı oldukça gerileme hissettirmiştir. Büyük Tasfiye döneminde Kırgızistan'da din eğitimi veren okullar faaliyetlerine devam edememiştir. Eğer bu okullar aynı şekilde devam etseydi belki de Kırgızistan'da İslami bilimlerin ileri düzeyde olacağı kaçınılmazdı. Özellikle dini metinleri yorumlamada, anlamada ve anlatım dilinde en güçlük çekilen hususların başında gelmektedir. Nitekim Usul-i Cedîd hareketi barışı, özgürlüğü savunan ve saldırganlığı, gericiliği ve şiddeti asla kabul etmeyen bir yapı olduğu bilinmektedir. Sovyet hükümeti bu gibi okulları kapatırarak, yetmiş yıl boyunca olabildiğince dini hayattan, bilimden uzaklaştırmaya çalışmıştır. Çünkü din toplumdaki birçok değerleri canlı tutabilen bir unsurdur. Kırgızistan bağımsızlığını elde ettikten sonra anca ülkede dinî alanda belli düzeyde gelişmeler yaşandığını söylemek mümkündür.

Son olarak şunu da belirtmemiz gerekir ki, SSCB'nin dağılmasıyla diğer komşu ülkeler gibi Kırgızistan'a da dışarıdan Kırgızların yaşam tarzına, geleneğine, manevi değerlerine uymayan pek çok dini akımlar girmiştir. Dolayısıyla her bir dini

³⁵⁶ Yeni usul yöntemiyle eğitim veren Cedid okulunun müfredatında klasik Doğu edebiyatı, masallar ve efsanelere yer verilmiştir. Okulunun müfredatında başta Kur'an-ı Kerim, hadisler ve genel olarak Temel İslami bilimlerin yer almasıyla birlikte pîr-i Türkistan lakabıyla meşhur Ahmed Yesevî (ö. 562/1166), Yûnus Emre, Baba Rahim Meşreb, Rabgûzî, el-Fârâbî et-Türkî, Nizâmî, Câmî, Sa'Dî-İ Şîrâzî, Ali Şîr Nevâî vb. şairlerin eserleri, didaktik hikayeler ve destanlar derslerde büyük ölçüde okutulmuştur. Aziza Sattarova, **Baldar Irların Mektepte Okutuunun Tehnologiyalık Negizderi**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, M. Adışev Atındaki Oş Tehnologiyalık Universiteti, Oş, 2019, s. 22.

akım kendi ideolojilerin yaymak için aktif bir şekilde faaliyetlerin yürütmeye başlamıştır. Örneğin İslam kökenli akım ve cemaatler: Hizb'ut-Tahrir, Selefi-Vehhabilik, Tebliğ Cemaati, el-Kaide, Taliban, Şii-İsmaililer (Ağa Han Faaliyetleri). Bir taraftan boşluğu gören batılı misyonerler, halkın dini hislerini ve inançlarını fırsat bilerek halkı Hristiyanlaştırmaya çalışanlar da vardı. Örneğin: Baptistler, Yahova Şahitleri, Adventistler, İsus Hristos Kilisesi.³⁵⁷

Dışarıdan giren her bir İslami akımların ekseriyeti kendi dini anlayış ve mezhep/doktrinlerin yaymaya çalışmışlardır. Bunların içinde radikal/aşırı fikirlerle sahip olan akımlar da az değildi. SSCB'nin ateizm propagandası yerine dini akımlar ülkedeki 'ideolojik boşluğu' doldurma çabası içerisinde olmuşlardır. Aynı şekilde halkın da özellikle İslâm'a olan ilgisi artmıştır ve devletin inanç özgürlüğünü sağlamasını, fırsat bilen akımlarda türlü faaliyetler vasıtalarla kendilerine çekmeye başarmışlardır. 70 yıldan aşkın ateizm ideolojisiyle yaşamaya mecbur bırakılan halkın dini bilgisi dolay olarak oldukça düşüktü. Bundan dolayı dini akımların doğru olup olmadığını ölçme düzeyde değildi. Bu yüzden hızlı bir şekilde radikal akımlar çoğalmıştır. Nitekim akımların faaliyetleri ve öğretileri halk üzerindeki etkileri kısa süre zarfında olumsuz yöndeki renklerini göstermiştir. Bunun nedeni de SSCB'de dini eğitim-öğretime veya bölgede eskiden beri süre gelen geleneksel dini eğitimlerin tamamen yasaklanması olduğunu söylemek mümkündür. Halkın akımlar hakkında yüzeysel bilgileri veya baş döndürücü karışıklığı halen de devam etmektedir. Bunlarla bahsedebilmenin yolu, kontrol altında tutmak ve halkı doğru bilgilendirmekle olacağı kanaatindeyiz.

3.3. Repressiyanın Sosyo-Ekonomik Etkileri

XX. yüzyıl tarihinin en trajik olaylarından biri, 1937-1938 kitlesel baskılar halkın hafızasında “Yejovçina” olarak veya “Büyük Terör” olarak kalmıştır. Stalin'in

³⁵⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Osman Eyüpoğlu, Abay Kenjekulov, “Türkiye'nin Kırgızistan Dini Sivil Toplum Kuruluşlarına Katkısı,” **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.13, S. 75, 2020, s. 822-834; Bakıt Murzaraimov, Mustafa Köylü, “Kırgızistan'da Dini Gruplar ve Cemaatler,” **Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi**, C.7, S.2, 2022, s. 124-135; Toktoküçük Mamitov, **İslam Fundamentalizminin Borborduk Aziyadagi Sayasiy Prosessterge Taasir Berüüdöğü Mechanizmdlerine Politologiyalik Analiz**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Cusup Balasagin Atındaki Kırgız Uluttuk Universitesi, Bişkek, 2021.

“temizlik” politikası çerçevesinde bilimsel, ekonomik, askeri personel, kültür ve sanat alanı büyük kayba uğramıştır. Neticede büyük insan sermayesi yok edilmiştir ve tüm bunlar toplumu ve ülkeyi zayıflatmıştır. Örneğin Kırgızların ilk profesörü Kasım Tınıstanov’un, İşenaalı Arabayev’in, önde gelen siyasetçi, devlet adamı Cusup Abdrahmanov’un, Törökul Aytmatov’un, büyük asker adamı Yarbay Aden İstambekov’un, tarihçi Osmonalı Sıdık Uulu’nun ölümlerinin etkisini/eksikliğini hangi ölçü ölçebilir ki?

Devrim, kolektifleştirme, Repressiya, ve savaşın etkileri ekonomide en büyük düşüşe yol açmıştır. Araştırmacıların hesaplamalarına göre üretimdeki büyük ölçekli düşüş daha çok sanayide gözlenmiştir. SSCB bütçe açığının derinleşmesini çözmek için bir seçenek yaratmıştır: ya bir fiyat mekanizması getirerek bununla başa çıkmak ya da ekonominin başka bir işleyişini zorla empoze etmek. Stalin ikinci seçeneği tercih etmiştir. Devlet bütçe fonlarının çoğunu sanayinin gelişimine harcamaya başlamıştır, halkın mülklerine el konularak kolektifleştirmeye devam etmiştir ve tarım bölgelerden şehirlere işgücü transfer etmiştir. 1930’ların başında, Sovyetler Birliği’nde kıtlık başlamıştır ve tüketim düşüşünün bölgelere, özellikle kırsal alanlara dağılımı önemli ölçüde artmıştır. Ancak 1937’de Sovyet ekonomisinin hacmi zar zor toparlanarak 1913’teki düzeyine ulaşmıştır. Stalin’in yaptığı tüm eylemleri, ekonominin yalnızca Birinci Dünya Savaşı’nın, 1917 Devrimi’nin, İç Savaşın ve kendi kurduğu kolektifleştirme politikasının etkilerinden kurtulmasına yaramıştır. Ekonominin gelecekteki on yıllık nabzını ölçen olay İkinci Dünya Savaşı olmuştur. Parti liderliğinin ülke içindeki “potansiyel düşmanları” ortadan kaldırdığı 1937-1938 “Büyük Terör” ve savaş hazırlıkları tüketimin %50 oranında azalmasına neden olmuştur.³⁵⁸ Bu ekonomik kalkınma deneyimi, kıtlık, baskı ve terörün trajik sonuçları dikkate alınmadan başarılı olarak sayılmaz.

SSCB genelinde her ülkenin ekonomik alanda belirli görevleri vardı. Kırgızistan da bazı tarım türü ürünleri üreterek ekonominin ve sanayinin gelişimine katkı sağlamıştır.³⁵⁹ Kırgızistan’ın imkanlarını aşan üretim talepleri olmasına rağmen,

³⁵⁸ Dmitriy Mazorenko, Asılhana Nazira, “Ekonomika Goloda i Repressiy,” **Vlast Kz**, (Çevrimiçi), <https://vlast.kz/memorialday/23136-ekonomika-goloda-i-repressij.html>, 20 Aralık 2022.

³⁵⁹ Y.b., “Dinamika i Problemy Razvitiya Kirgizstana,” **Reforma**, C.1, S.9, 2001, s. 2.

tarımda, et ve pamuk üretimde talep edilen yıllık planları eksiksiz yerine getirmiştir. Ancak yıllık talepleri yerine getirmeye çalışırken ülkenin doğal kaynak rezervleri ve ekoloji alanı zarar görmüştür.

Stalin'in beş yıllık planlarının yapıldığı yıllarda, Kırgızistan'ın sanayileşmesi için çok şey yapılmıştır. 1928'den Büyük Vatan Savaşı'nın başlangıcına kadar birçok enerji santralleri ve sanayi işletmesi inşa edilmiştir. Ülkenin en önemli fabrikaları olarak Haydarken Cıva Fabrikası, Şampanya Şarap Fabrikası, Kant Çimento Fabrikası, Çüy Öğütme ve Eleme Tesisleri sayılıyordu.³⁶⁰ Ancak SSCB'nin dağılmasıyla ülkenin sanayi, fabrika ve işletme tesislerinde çalışmalar durmuştur ve yağmalamaya uğramıştır. Ayrıca SSCB döneminde Rus olmayan halkların çoğu alt tabaka işçileri olarak çalışıyordu. Ülkenin önde gelen aydınları 1937-1938'de "Büyük Terör" politikası çerçevesinde infaz edildiği malumdur. Dolayısıyla SSCB'nin dağılmasıyla Kırgızistan'da çok yüksek derecede kadro yetersizliği ortaya çıkmıştır ve ülkenin ekonomik dinamiği olan fabrikalar kapanmıştır.³⁶¹ Repsessiya kurbanlarının birçoğu özellikle devlet adamları, sanatçılar, asker adamları, eğitimciler olduklarından dolayı günümüzde de yönetimde olağan üstü kadro yetersizliği meydana geldiği görünmektedir. Bundan dolayı liyakatsizlik de artmış durumdadır. Ülkede çok yüksek derecede işsizlik durumu artmıştır.³⁶² Ekonomik kriz halkın yurtdışına işçi göçmen olarak dağılmasına neden olmuştur. Ne yazık ki Kırgızistan'ın işçi göçmen hareketliliği milyonlarca insanın geçim stratejisi haline gelmiştir. Ekonomik kriz, işsizlik neticesinde ortaya çıkan işçi göçmen hareketliliği çocuklar üzerinde de olumsuz etkilerini göstermektedir. Ebeveynlerin biri veya her ikisi çalışmak durumunda kaldığında çocuklar genellikle aile üyelerine, akrabalarına hatta komşularına bırakılmak zorunda kalmaktadır. Bu tür çocuklarda gelişimsel, psiko-sosyal ve duygusal sorunlar görülmektedir. Özellikle ebeveynlerin eksikliği çocukların eğitimini, sağlığını ve sosyal statüsünü olumsuz etkilemektedir. Görüldüğü gibi geçmişteki tarihi trajik olayların etkisi birçok alanda görülmektedir.

³⁶⁰ Z., "5 Krupnih Zavodov Kirgizii So Vremen SSSR," **Zavodı RF**, 30 Ağustos 2021, (Çevrimiçi), <https://заводы.рф/publication/5-krupnyh-zavodov-kirgizii-so-vremen-sssr>, 20 Aralık 2022.

³⁶¹ Asian Development Bank, Kırgızskaya Respublika Strategiçeskaya Otsenka Ekonomiki Prodvijenie İnklyuzivnogo Rosta: Nehvatka Kvalifitsirovannoy Raboçey Silı, Flippin, 2014, s. 16-17.

³⁶² Manas, "Kalktı Sotsialdık Caktan Teyloonün Menedjmenti," s. 5.

3.4. Vatandaşlar Üzerinde Yarattığı Psikolojik Etkiler

1917'den sonra Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla ülkede hükümete karşı gelen herkese zulüm, baskılar, kısıtlamalar uygulanmaya başlamıştır. Halk düşmanı olarak tutuklananların çoğu fiziksel işkencenin yanı sıra psikolojik baskı neticesinde de hayatlarını kaybetmişlerdir. Yapılan çeşitli psikolojik baskılar sadece mahkumlara değil onların ailesine, yakınlarına da etkisini göstermiştir. Mahkumlar için en zor süreç hapishanedeki ilk gün ve cezasını beklerken yalnız kaldığı sorgu hücrelerindeki geçmek bilmeyen zamandı. Sürgün mü edilecek, infaz kararı mı çıkacak derken endişeden ölen mahkumların sayısı az değildir. Suçlarını itiraf etmeleri için mahkumlar her türlü korkunç işkencelere, aşağılamalara maruz kalmışlardır.³⁶³ İşkencelerin en zor türü olarak uykudan mahrum bırakmaydı. Mahkumlar arasında işkence ve aşağılamaya dayanamayıp intihar edenler olmuştur. Çalışma kamplarına sürgün edilenlerin çoğu bir yıl içinde çeşitli sebeplerden dolayı hayatlarını yitirmişlerdir. Sürgünden dönenler ise fiziksel ve psikolojik açıdan birtakım travmalar ile dönmüşlerdir. Sürekli korku ve endişe içinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Örneğin Satlinist Repressiya'nın kurbanı olan Kırgızistanlı Şertay Subanov Sosyal Turan Partisinin üyesi iftirasıyla 1937 yılında Prjevalsk hapishanesine tutuklanmıştır. Suçu ispatlanmadığı için 20 seneliğine Rusya'nın Kolıma bölgesine mektuplaşma hakkından mahrum bırakılarak sürgün edilmiştir. Ceza süresi bittikten sonra geri dönmüştür ancak sürgünün etkilerinden dolayı, halk arasına kaynaşmadan, insanlarla iletişime geçmekte zorluk çekmiştir ve birkaç yıl dağların arasında hayatını geçirmiştir. Ancak ülkenin bağımsızlığı kazandıktan sonra normal hayata dönmeye çalışmıştır.³⁶⁴

1930 yıllarda kolhozlaştırma politikası çerçevesinde halkın varlıklı kesiminin mal mülküne el konularak kendileri ülke dışına sürgün edildiği malum. Kendi malvarlığını vermek isteyenler kulak olarak adlandırılmıştır ve toplumda zenginlerin

³⁶³ K. Solod, "Psikhologicheskiye Posledstviya Repressiy 1917-1953 Godov V Sud'bakh Otdel'nykh Lyudey I V Obschestve," *Jurnal Praktičeskoy Psihologii i Psihoanaliza*, no.4, 2010, (Çevrimiçi), <https://psyjournal.ru/articles/psihologicheskie-posledstviya-repressiy-1917-1953-godov-v-sudbah-otdelnyh-lyudey-i-v>, 20 Eylül 2022.

³⁶⁴ Cumagul Baydildev, *Kırgızstandağı Sayasiy Kuuguntuktoolor (1937-1938)*, Bişkek, Maxprint Yay, 2013, s. 121.

kötü insanlar olarak algılanmasına neden olmuştur. Halk içinde bay-manapların aileleri “kulak çocuğu” adlanarak toplum tarafından dışlanmıştır. Ayrıca uzun müddet “halk düşmanlarının” çocuklarına yönelik ayrımcılık, toplum tarafından psikolojik baskı ve birtakım kısıtlamalar devam etmiştir. Bu durumu bizzat Kırgızların önde gelen aydınlarından biri 1938 yılında Stalin’in “Büyük Temizliğine” kurban giden Törökul Aytmatov’un çocukları dünyaca ünlü yazar Cengiz Aytmatov başta olmak üzere, kardeşleri İlgiz Aytmatov ve Roza Aytmatova da yaşamıştır. Bu durumu 15 Temmuz 1956 tarihinde Cengiz Aytmatov’un babasının durumunu öğrenmek için SSCB savcılığına yazdığı dilekçede belirtmiştir. Babasının suçsuz olup olmadığını öğrenmek onun sadece kişisel kaderini, itibarını değil tüm ailesinin kaderini etkilemekte olduğunu belirtmiştir. Örneğin tüm verilere sahip olmasına rağmen kendisinin lisansüstü eğitime kabul edilmediğini, aynı sebepten dolayı kardeşi İlgiz’in de tüm başvuru şartlarına uyması halde lisansüstü eğitime kabul edilmediklerini vurgulamıştır. Ayrıca kız kardeşi Roza’nın liseden başarıyla mezun olup Moskova’ya üniversite başvuru sırasında en yüksek puanla kazanmasına rağmen “halk düşmanının” çocuğu olduğu için reddedildiğini ve ayrımcılığa uğradıklarını belirtmiştir.³⁶⁵ Aynı kaderi Abdikerim Sıdıkov’un kızı Nurcamal da yaşamıştır. Kendisi babasının 1933’te tutuklanmasından sonra, babasının “halk düşmanı” statüsünden dolayı okuldan atılmıştır.

Bilindiği üzere Repressiya’ya maruz kalanların aileleri 5-8 seneliğine kamplara sürgün edilmiştir, çocukları ise yaşlarına göre yetimhanelere veya kreşlere yerleştirilmiştir. Baskıya uğrayanların aileleri, çocukları normal hayata adaptasyon sürecinde çok zorlanmışlardır. Yaşadıkları geçmişleri eğitimde ve mesleki gelişiminde engel olmuştur. Toplum tarafından dışlanan “halk düşmanların” aile üyeleri geçmişlerini gizlemeye çalışmışlardır. Bazen soyadlarını ve ikamet ettiği yerleri değiştirmek zorunda kalmışlardır.³⁶⁶ Yakın akrabaları bile akrabalık bağlarını gizleyip ilişkilerini kesmek durumunda kalmışlardır. Repressiya politikası masum çocukların

³⁶⁵ Roza Aytmatova, **Belye Stranitsı İstorii: Moi Vospominaniya**, Bişkek, 2019, s. 205; Asan Ahmatov, Roza Aytmatova, **Katkeldi**, Bişkek, Uluu Toolor, 2020, s. 4-5.

³⁶⁶ Zuhra Altımişova, “1920-1930’lu Yıllarda Kırgızistan’da Sovyet Repressiya Siyasetinin Çocuklar Üzerindeki Etkisi,” **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C.17, 2017, 35.

sadece çocukluğunu çalmakla kalmayıp geçmişine büyük psikolojik travma ve leke bırakmıştır.

Stalin ve onun ekibi milyonlarca masum insanı katletmiştir. Baskı kurbanları olan milyonlarca insanın ve onların ailelerinin kaderlerini mahvetmiştir. Sadece insan vücudunu değil, hayatta kalanların ruhlarını da öldürmüştür. Sovyet döneminde yaşanan Repressiya toplum arasında korku, casusluk, iki yüzlülük, çaresizlik, yalakalık hissiyatın artışına sebep olmuştur. İnsanlar birbirlerinden şüphelenerek, konuşmaz hale gelmişlerdir. Böylece insanları her emire itaat eden, düşünce özgürlüğü yok, mankurt³⁶⁷ hale getirmiştir. Çünkü Stalin kendi görüşlerine karşı gelen hiçbir düşünceye yaşam hakkı tanımamıştır.

3.5. SSCB Politikasının Kırgızistan Demografik Yapısına Etkileri

Şimdiye kadar Sovyet dönemi Kırgızistan tarihinin incelenmesinde ağırlıklı olarak sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasi gelişme konuları öne çıkmıştır. Kırgızistan'ın sanayisinin, tarımının, devlet inşasının, sosyo-politik sisteminin, kültürel ve eğitim kurumlarının ve bireylerin gelişim tarihi ile ilgili geniş bilgiler mevcuttur. Ancak demografik tarih konuları ayrı bir sorun olarak nedense bilim adamların görüş alanı dışında kalmaktadır. Ne yazık ki, Sovyet dönemindeki bilgi sınırlılığı ve çeşitli yasaklar demografinin tarihsel yönü hakkında teorik sorular üzerine analiz edilmesine engel olmuştur. 80'lerin sonundan bu yana, nüfus hakkında daha önce erişilemeyen, gizli bilgi fonlarının açılmasıyla, demografik tarihin önemliliği belli olmaya başlamıştır. Özellikle XX. yüzyılın ilk yarısında, Kırgızistan nüfusunun demografik gelişimindeki olumsuz eğilimler ve felaketler hakkında daha önce yasaklanmış konular araştırılmaya başlamıştır. Sovyet ve Sovyet sonrası tarih yazımının başarıları sayesinde ve tarih yazımsal analize dayanarak Kırgızistan'ın 20-

³⁶⁷ Mankurt, öz benliklerine ve milli kimliklerine yabancılaşmaktır. Aynı şekilde kendi iradesi dışında, dış güçlerin etkisiyle milli şuurların yitirmektir. Mankurt kavramının ilk defa Cengiz Aytmatov literatüre kazandırmıştır. Cengiz Aytmatov Aralık 1979-Mart 1980 tarihleri arasında meşhur "Gün Olur Asra Bedel" adlı eserinde mankurt (mankurtizm/mankurtçuluk) kavramını kullanmıştır. Daha sonra bu kavram özellikle edebiyat ve siyaset alanlarında sıklıkla kullanılmaya başlamıştır. Bkz.: Çingiz Aytmatov, **Kılın Karıtaar Bir Kün**, Bişkek Biyiktik, 2008, s. 4-378, 530-534; C. Aysarakunova v.d., **Aytmatov Aalamı**, Bişkek, Kırgız Respublikasının Uluttuk Kitephanası, 2009; Dursun Yılmaz, Murat Sezgin, "Siyasal ve Sosyal Bağlamda Mankurt Kavramının Türk Yazılı Basınında Metaforik Kullanımı," **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.9, S.2, 2020, s. 1011-1030.

50'lerdeki demografik tarihine ilişkin bilgileri araştırmak mümkündür. Tezimizin bu bölümünde, Kırgızistan'ın Sovyet dönemine ilişkin tarihsel ve demografik problemler konuları, ayrıca Stalin'in Büyük Tasfiye politikasının Kırgızistan'ın nüfusuna olan etkilerini incelenmeye çalışılmıştır.

1934 yılından 1950 yıllarına kadar Kırgızistan'ın nüfus istatistikleri hakkında bilgiler tamamen gizli tutulmuştur. 1958'de bazı arşiv materyallerinin gizliliği kaldırılmasına rağmen yine de nüfus gelişiminin nicel ve nitel yönlerini karakterize eden birçok önemli kaynağa, geniş bir araştırmacı yelpazesi için erişilemez durumdadır. Kırgızistan'da göçebelerin yerleşmesi, sosyal ve kültürel değişimler ve bunların değişen demografik özellikler üzerindeki etkisi, az araştırılmış konulardan biridir.

Kırgızistan'ın nüfusu, temel demografik göstergeleri, değişen demografik politika süreçleri ve bunun etkisi Çarlık ve Sovyet dönemindeki siyasi tarihi olaylarla doğrudan ilişkilidir. Ekim Devriminden önce Kırgızların nüfus artışı çok yavaş ilerlemiştir. 1916 yılındaki ayaklanmanın Kırgız halkının demografik gelişimine etkisi oldukça büyüktür. 1897-1926 yıllar arasında sadece 1.1-1.2% artış oranıyla Kırgızistan'ın demografik tarihinde en düşük oran olarak görülmüştür.³⁶⁸ Bu durumun temel nedeni 1916 yılındaki 19-43 yaş arasındaki erkeklerin I. Dünya Savaşı'na çağırılması ve halkın kararnameye karşı çıkarak ayaklanmasıydı. Ürkün felaketi ülkenin sadece kuzey bölgesindeki Kırgızların sayısı 41.4% azalmasına sebep olmuştur.³⁶⁹

1926-1945 yılları arası SSCB genelinde sosyo-ekonomik ve kültürel değişim dönemi olduğu malumdur. Kırgızistan'da düzenlenen reformlar olumlu ve olumsuz sonuçlar göstermiştir. 1929-1932 yıllardaki kolhozlaştırma politikası, ardından kulakların sürgün edilmesi, 1937-1938'de gerçekleşen Büyük Terör trajik hadise ve 1941-1945 yılları arasındaki Büyük Vatan Savaşı'ndaki kayıplar Kırgızistan nüfusunun düşüşünü ve demografik yapısına oldukça etkisini göstermiştir.

³⁶⁸ R. Elemanova, "İzuçeniye İstoriçeskoy Demografii Kırgızstana v XX-Naçale XXI v. Çast Pervaya," **İzvestiya AltGU İstoriçeskiye Nauki i Arheologiya**, no.2 (118), 2021, s. 72.

³⁶⁹ T. Rıskulova, "Natsionalno-Osvoboditelnoye Vosstaniye 1916 Goda: Opıt Novogo İstoriçeskogo Osmısleniya Proşlogo," Ed. İ. Masaliev, **Natsionalno-Osvoboditelnoye Vosstaniye 1916 Goda V Kırgızstane i Sentralnoy Azii**, Bışkek, Turar Yay, 2017, s. 38.

1932-1933'teki demografik felaket, tarımın kolektifleştirilmesi ve göçebe ve yarı göçebe çiftliklerin toplu yerleşimi sırasında gerçekleşmiştir. Tarımsal ürünlerin tedariki, kolektifleştirme süreci ve yerleşim süreci için makul olmayan yüksek planlar politikasının bir sonucu olarak demografik gelişmede olumsuz bir eğilimin ilk aşamaları görünmüştür. Ayrıca aynı dönemde Kırgızistan'ın bazı bölgelerinde kıtlıkla bağlantılı feci sonuçlar yaşanmıştır, bu durum Kırgızistan nüfusunun azalmasını büyük ölçüde etkilemiştir. Özellikle kitlesel bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkması ve yayılması dahil olmak üzere tüm kaynakların ilk beş yıllık planın tamamlanması için seferber edilmesi insan ölümlerinde artışa neden olmuştur.³⁷⁰ Ülke genelinde gözlemlenen açlık, büyük insan kayıplarıyla en şiddetli tezahürleri, ekmek temini için planların uygulanmasında asıl yükü taşıyan bölgeler olarak Talas, Çüy ve Isık-Köl bölgelerinde yaşanmıştır. Bu bölgeler aynı zamanda açlık nedeniyle ağırlıklı olarak Kazakistan'dan gelen göçmenleri barındırıyordu. Bu durum yalnızca yerel halka ekmek sağlamanın zor durumunu ağırlaştırmakla kalmayıp, aynı zamanda salgın gibi hastalıkların yayılmasına neden olmuştur. Araştırmalara göre 1933 yılındaki açlığın toplam demografik kaybı yaklaşık 36.500 insanı kapsamaktadır. Genel olarak incelenen dönemde Kırgız nüfusunun demografik kayıpları 4.1% olarak görülmüştür ve 1933'teki doğal artış 2.5% azalmıştır.

Stalin'in uyguladığı Büyük Temizlik politikası çerçevesinde Kırgızistan'da Repressiya kurbanlarının sayısı 40.000'e dayanmaktadır.³⁷¹ O dönemde ülkenin nüfus sayısı 2.000.000 olduğunu belirtirsek bu rakamlar Kırgızistan için büyük bir kayıptır. Bir sonraki demografik felaket 1941-1945 yıllarında gerçekleşen Büyük Vatan Savaşında patlak vermiştir. Kırgızistan'dan yaklaşık 365.000 kişi katılmıştır, bunlardan 160.000'den fazla kişi ölmüştür,³⁷² neticede ülkenin şehir ve köylerinde nüfusta azalma olmuştur.

³⁷⁰ Talas Omarbekov, "1930-33 Cıldardagı Aşarşılık: Derekterdi Talsau Neticeleri," **1930-30 Cıldardagı Kazakstandagı Aşarşılık Cane Alaş Azamattarı**, Respublikalıq Gılimi-Praktikalık Konferensiya Materialdarının Cinagı 2015 Cıl 27 Mamır, Almatı, Orhon Basma Üyi, s. 28-33; Osmonov, Mirzakmatova, **Kırgızstandın Tarihi**, s. 119.

³⁷¹ Zukra Altımişova, "Uluu Ata Mekendik Soguştığı Kırgızstandıktardın Rolu," **Manas Geziti**, S.78, Nisan 2020, s. 6-7; Osmonov, Mirzakmatova, **Kırgızstandın Tarihi**, s. 121; Baydildev, **Kırgızstandagı Sayasiy Kuuguntuktoolor (1937-1938)**, s. 121.

³⁷² A. Kanimetova, N. K. Maykadanova, **Ata Mekendin Tarihi: Okuu-Usulduk Kural**, Karakol, IMU, 2016, s. 25-26; Osmonov, Mirzakmatova, **Kırgızstandın Tarihi**, s. 131.

Geçen yüzyılın son on yıllarında Kırgızistan'daki demografik süreçlerin dinamikleri önemli değişikliklere uğramıştır. Temel nedenlerden biri olarak SSCB'nin çöküşü ve daha sonra durumu olumsuz etkilemeye devam eden ekonomik krizdir. Bağımsız Kırgızistan'ın demografik durumunun özelliklerinden biri olarak 1990'larda doğum oranındaki düşüştür. Bölgelere göre toplam doğurganlık hızları ve dinamikleri farklı değerler göstermiştir. Bu durum Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra nüfusun yüksek iç ve dış göç hareketliliği ile doğrudan ilişkilidir. Özellikle yurtdışına olan göç, Kırgızistan'ın tüm bölgelerindeki şehirleri ve kırsal alanları etkilemektedir. Ayrıca kırsal alanlardan kitlesel göçün yoğunlaşması, ülkenin şehirlerindeki sınırlı istihdam olanakları ve genel işsizlikten kaynaklanmaktadır.

Kırgızistan Cumhuriyeti'nin nüfus istatistiklerine ilişkin devlet istatistikleri fonu erişime açık hale geldiğinde o zamanın yeniden üretim ve göç süreçlerini nüfusun sosyal hareketini yansıtan birçok materyalin eksik olduğu ortaya çıkmıştır. Günümüz Kırgızistan'da nüfus tarihinin demografik açıdan incelenmesi, gelişimin ilk aşamasındadır, yani tarih ve demografik bilimler çerçevesinde ülkenin demografik tarihin oluşumu devam etmektedir.

3.6. Repressiya İle İlgili Çalışmalar

Çeşitli sebeplerden dolayı Sovyet Döneminde Repressiya konusunu açmak, medya ve akademik çalışmaları ele almak tamamen yasaklanmıştır. Repressiya kurbanlarının kimliğini tespit etmek ancak 16 Ocak 1989'da SSCB Yüksek Sovyet Başkanlığı Kararı "1930'larda, 1940'larda ve 1950'lerin Başlarında Siyasi Baskı Mağdurları İçin Adaleti Geri Getirmek Hakkında" adlı kararnamesi ve 13 Ağustos 1990 tarihli SSCB Başkanının "20-50'lerde tüm baskı kurbanlarının haklarının rehabilitasyonu üzerine" kararnamesinden sonra mümkün olmuştur.³⁷³ Bu konuyla ilgili temel kaynaklara dayanan ilk yayınlar 1985'te Mikhail Sergeyeviç Gorbaçev'un³⁷⁴ iktidara gelmesiyle ortaya çıkmaya başlamıştır.

³⁷³ Abdrahmanov, Kırgızstandağı Sayasiy Repressiyanın Kurmandıktarı (1920-1953), C. I, s. 5.

³⁷⁴ Mihail Sergeyeviç Gorbaçov (1931-2022), Rus siyasetçi ve SSCB'nin son lideridir. 1985'te Sovyetler Birliği Komünist Parti Genel Sekreteri olmuştur. Gorbaçov ideolojik olarak başlangıçta Marksizm-Leninizm'e bağlıydı, ancak 1990'ların başında sosyal demokrasiye yönelmiştir. Gorbaçov, bazı çalışmalarından ötürü 15 Ekim 1990'da Nobel Barış Ödülü'ne layık görülmüştür.

Araştırmalara göre Kırgızistan'da Repressiya ile ilgili çalışmaları dört etaba ayırt etmek mümkündür:

1. Etap: 1954-1963 yılları arasındaki Kruşçev'in iktidar döneminde yapılan çalışmalar Repressiya ile ilgili yapılan ilk çalışmalara olarak sayılmaktadır. Repressiya ile ilgili ilk konuşma 14-25 Şubat 1956 tarihinde gerçekleşen Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin XX. Kongresinde konuşulmuştur. Kongrenin son günü kapanış oturumunda Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin ilk sekreteri N. Kruşçev'in "O Kul'te Liçnosti İ Ego Posledstviyah" (Kişilik Kültü ve Sonuçları Hakkında) adlı raporu³⁷⁵ katılımcıların dikkatini çekmiştir. 5 Mart 1956'da SBKP Merkez Komitesi Başkanlığı Kruşçev'in raporunu incelemek için özel karar almıştır. Karar dosyasının kapağında "çok gizli", "yayın için değil" diye uyarılar belirtilmiştir ve parti örgütlerin toplantılarında tanıtım yapılması talep edilmiştir. Raporun incelenmesi kapalı kapılar ardında gizli yürütülmüştür. Raporun incelenmesi sonucu halka 18 Mart 1956'da açıklanmıştır ve neticesinde Repressiya kurbanları aklanmaya başlamıştır. Repressiya kurbanlarının ailelerine haber verilmiştir ve KGB arşivleri erişime izin verilmeye başlamıştır.³⁷⁶

"Gizli Rapor" olarak da bilinen Kruşçev'in Stalin hakkında eleştiri raporu tüm dünyanın dikkatini çekmiştir. Raporda Stalin'in şüphe, korku ve terör üzerine kurulan diktatörlük siyaseti beyan edilmiştir. Stalin'in İkinci Dünya Savaşı sırasındaki dış politikasını, milliyetçiliği, Yahudilere yönelik nefreti de eleştirmiştir. Ayrıca 1936'dan 1938'e kadar Sovyetler Birliği'nde hüküm süren kitlesel baskı ve zulüm politikasını kınamıştır. Hruşov'un konuşmasını dinleyenlerin anlattıklarına göre, birçoğu bayılmak üzereydi, salonda bulunanların bir kısmı göz yaşları içinde ağlıyordu, bir kısmı kalp krizi geçirerek hastaneye kaldırılmıştır. Kruşçev'in tarihi raporundan sonra on binlerce siyasi mahkûm suçsuz olduğu ispat edilmiş ve hapishanelerden serbest bırakılmıştır. Stalin döneminin gerçek yüzünü ortaya koyan bu rapor Doğu Avrupa'da bile ses getirmiştir. Özellikle Macaristan ve Polonya'da siyasi değişiklik hareketleri

Hakkında geniş bilgi için bkz.: Vladislav Bıkov, Olga Derkaç, **Gorbaçev: Perepiska Perejivşih Perestroyku**, y.y., ProzaiK, 2009; Osmonov, Mirzakmatova, **Kırgızstandın Tarihi**, s. 167-168; Üsön Asanov v.d., **Kırgızstan: Uluttuk Ensiklopediyası**, C.2, İlgili madde, 2007.

³⁷⁵ Venera Sagındık Kızı, "Hruşçev'den Stalini Ayıptan Dokladına 50 Cıl Toldu," **Azattyk Ünalğısı**, 15 Şubat 2006, (Çevrimiçi), <https://www.azattyk.org/a/1248731.html>, 15 Ocak 2023.

³⁷⁶ Cumagul Baydildev, **Kırgızstanda Sayasy Kuuguntuktoolor (1937-1938)**, s. 37

yeniden canlanmıştır. Ancak tarihi değiştiren bu rapor yıllarca gizli bir belge olarak saklanmıştır ve içeriği 1988’de tam 32 sene sonra yayınlanmıştır. Tüm dünyanın dikkatini üzerine çeken tarihi konuşma Amerika ve Avrupa basınlarının sayfalarına da yansımıştır. Örneğin Londra’da yayınlanan “The Telegraph” gazetesi “XX. Yüzyılın en etkili konuşması” nitelendirmiştir. “New York Times” gazetesinde yayınlanan makalede 2004 Pulitzer Ödülü’nü kazanan William Taubman, Kruşçev’in konuşmasını “kaydedilmeye değer bir başarı” olarak tanımlamıştır.³⁷⁷

Günümüzde bile Rusya’da Kruşçev’in raporu hakkında farklı görüşler vardır. Komünist Parti üyeleri ve destekçileri, SBKP’nin XX. Kongresi’nin ülkeye yarardan çok zarar getirdiğine işaret ederken, çoğu gözlemciler Kruşçev’in raporu sayesinde halkı ezen Stalinizm döneminin sona erdiğini vurgulamaktadır.

Konuyla ilgili Kırgızistan’da ilk araştırmalardan 1985 yılında “Cumhuriyetimizin İç Savaşının Kahramanları Hakkında” adlı yayınlanan araştırma makalede ilk kez Kırgızların önde gelen siyasetçilerinden Abdıkadir Orozbekov Kırgızistan’ın güney bölgesinde önemli milli mücadele sürdüren Kadirbek Kamçibekov’un³⁷⁸ isimleri ve ölüm yılları (1938-1937) bahsedilmiştir. Ancak yazar adı geçen siyasetçilerin trajik ölüm sebeplerini ve koşullarını belirtmemiştir.

2. Etap: 1988-1991 yıllarda Gorbaçov’un döneminde yapılan araştırmaları kapsamaktadır. M.S. Gorbaçov’un iktidara gelmesiyle “Perestroyka” projesi çerçevesinde Repressiya konusu daha derin araştırılmaya başlamıştır. 28 Eylül 1987 tarihinde SBKP Merkez Komitesinin Siyasi Bürosu “1930-1940’larda ve 1950’lerin Başlarında Siyasi Baskı Hakkında Ek Okumalar/Araştırmalar” hakkında Siyasi

³⁷⁷ Grover Ferr, **Anti Stalinskaya Podlost**, Moskova, Alistorus Yay, 2007, s. 5.

³⁷⁸ Alay Kralıçesi olarak tanımlanan ve Kırgızistan tarihinde efsanevi bir siyasi kadın lider olarak bilinen Kurmancan Datka’nın ve eşi Alimbek Datka’nın torunlarıdır. Hokand Hanlığı döneminde “Datka” yüksek unvanlardan sayılmıştır. Sadece seçili insanlara verilmiştir. Kadirbek Kamçibekov (1882-1937) Kurmancan Datka’nın Rus Çarlığı tarafından idam edilen Kamçibek’in oğludur. 1918-20 yıllar arasında Kaşkarkıştak’ta köy meclisinin başkanıdır. Otuz Uul boyunun liderleridir. Basmacı hareketine karşı büyük mücadele vermiştir. Bkz.: Asanov, **Kırgız Tarihi Boyunça Kısaça Ensiklopediya**, s. 93; Zuhra Altırmışova, “1920-1930’lu Yıllarda Kırgızistan’da Basmacı Hareketi,” **Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit ve Günümüzde Türkistan Tarihi Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, Ed. Abdulvahap Kara, Ömer Kul, Filiz Ferhatoğlu, İstanbul, Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları, 2017, s. 117-134.

Büro'nun komisyon oluşturma kararı alınmıştır. Siyasi Büronun komisyon ekibi arşiv materyallerini, siyasi baskıya maruz kalanların ailelerin dilekçelerini, idam edilenlerin gömüldüğü yerleri detaylı bir şekilde araştırarak 25 Aralık 1988'de SBKP Merkez Komitesine “1930-1940'larda ve 1950'lerin Başlarında Anayasaya Aykırı İşler Hakkında” materyalleri sunmuştur. Hazırlanan materyaller Merkez Komite tarafından incelenmiştir ve 16 Ocak 1989'da SSCB Yüksek Sovyet Başkanlığı “Siyasi Repressiya Kurbanları Rehabilitesi Hakkında” kararı çıkmıştır. Karar neticesinde Sovyet araştırmacıların Repressiya konusunda yapılan çalışmaları geniş bir çapta yayınlanmaya başlamıştır.³⁷⁹ Sovyet araştırmacıların “Perestroyka” döneminde Repressiya hakkında Borisov, Kurisın ve havandin birlikte çalıştığı “Političeskya Sistema Konsa 20-h-30-e Godı. O Staline İ Stalinizme” (20-30 Yılların Sonundaki Politik Sistem. Stalin ve Stalinizm Hakkında) adlı kitabı 1920-1930 yıllar arasındaki Stalin'in siyasi sisteminin tarihi hakkında yapılan ilk araştırma olarak sayılmaktadır. Araştırmada SSCB'nin 1920-30 dönemindeki genel siyasi durum meseleleri tartışılmıştır. 1989 yılında yayınlanan “Osmıslit Kult Stalina” (Stalin Kültünü Anlamak) adlı derleme kitabında bugüne kadar yayınlanmayan Buharin'in ve Troçki'nin Stalin' yaptığı uyarıları, tanık belgeleri içeren önemli çalışmalardan biridir. Stalin'in siyasi kurbanlarının biyografisi hakkında yapılan ilk çalışma “Vozvraşenniye İmena” (İade Edilen İsimler) adlı iki cilt kitap olmuştur.³⁸⁰ Yine bir önemli araştırma kitaplardan Roy Medvedev'in “Oni Okrujali Stalina” (Stalin'in Etrafındakiler) çalışmasında toplu Repressiyanın organizatörleri eleştirilmiştir. 1936-1938 yılında gerçekleşen “Büyük Terörün” gelişmesi, siyasi baskıya maruz kalan askerler ve Sovyet-Fin Savaşı (Kış Savaşı) sebepleri hakkında bahsedilmiştir.

Kırgızistanlı araştırmacılar da Repressiya ilgili çalışmalarını Perestroyka döneminde ve bağımsızlığın ilk yıllarında kaleme almıştır. 1987 yılından itibaren yazarlar, gazeteciler ve tarihçiler tarafından Repressiya kurbanları hakkında makaleler “Kırgız Medeniyeti”, “Leninçil Caş” ve “Sovettik Kırgızstan” gazetelerine yayınlanmaya başlamıştır. Kırgızistan'ın önde gelen tarihçi, bilim adamlarından Karakeev ve Ploskih'in editörlüğünde Semenov tarafından hazırlanan “Otuz Cetinçi

³⁷⁹ Cumagul Baydildev, Kırgızstandağı Sayasiy Kuuguntuktoolor (1937-1938), s. 5.

³⁸⁰ **Vozvraşenniye İmena**, Moskova, Agentstva pechatı Novosti, 1989.

Cıl Kırgızstanda: Kaytarılğan Isımdar” (Kırgızistan’da Otuz Yedinci Yıl. İade Edilen İsimler) çalışma 1991 yılında yayınlanmıştır. Söz konusu olan araştırma kitabında Stalin’in siyasi baskılarına maruz kalan Kırgız aydınları, devlet adamları, edebiyat ve kültür alanında önemli şahsiyetlerin kaderleri arşiv belgelerin temelinde yapılan ilk araştırmaların biridir. Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin kuruluş sürecinde 1920-1950’lerde yaşanan olaylara ilişkin daha önce bilinmeyen bilgiler yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu bilgilerin arasında devlet adamı Cusup Abdrahmanov’un günlüğü en önemli delillerden biri olmuştur. Cusup Abdrahmanov gizli tuttuğu günlüğünde Sovyet yönetiminin uygulamaları, kolhozlaştırma ve 1930’larda Kazakistan’da yaşanan açlık ve diğer konularla ilişkin kendi düşüncelerini, yorumlarını yazmıştır. Cusup Abdrahmanov’un tuttuğu günlüğü temelinde Ceniş Cunuşaliev tarafından hazırlanan “Y.Abdrahmanov. 1916. Dnevniki. Pisma K Stalinu” (Y.Abdrahmanov. 1916. Günlükler. Stalin’e Mektup) adlı eseri Kırgız tarihinde önemli yere sahiptir. Söz konusu olan çalışma konuyla ilgili ilk bilimsel çalışmadır. Çalışma Abdrahmanov’un ülkenin bir devlet olarak tanınması için yürüttüğü çabaları, insanlık ve liderlik sıfatları içermektedir. Günümüzde tarih, siyaset ve edebiyat alanlarında yazılmış yüksek lisans, doktora ve araştırma tezleri hazırlayan araştırmacılar için en önemli kaynaklardan biri olarak sayılmaktadır.

2. Etap: 1991’den 1999’a kadar ülkenin bağımsızlığı kazandıktan sonraki yapılan çalışmaları içermektedir. 1991 yılından itibaren Repressiya konusu ile ilgili objektif bakış açısıyla hazırlanan araştırmacıların çalışmaları yazılmaya başlamıştır. 1993 yılında ünlü Kırgız tarihçisi araştırmacı Ploskih’in “Manas Ne Priznal Sebya Vinovnm” (Manas Suçunu Kabül Etmedi) adlı çalışması yayınlanmıştır. Kırgız Cumhuriyeti Devlet Ulusal Güvenlik Teşkilatının Arşivlerinin Soruşturma Departmanı fonundan gizliliği kaldırılmış bir dizi belgeler temelinde 1930’ların başında ülkenin kuruluş tarihini, Sosyal Turan Partisi’nin (STP) idam edilen lideri Abdikerim Sıdıkov hakkında ayrıntılarıyla önemli bilgileri kaleme almıştır. Bu çalışmanın materyalleri, ülkede siyasi baskılar hakkında fikri mevcut olanı önemli ölçüde genişlenmesine neden olmuştur.

Konuyla ilgili önemli çalışmalardan biri İşenaalı Arabayev’in 110. yıldönümüne ithaf edilen siyasi baskılara maruz kalanlar ile ilgili materyal ve

makalelerden oluşan koleksiyon hazırlanmıştır. Koleksiyon Arabaev'in hayatına dair bilgileri, eğitimsel ve sosyal faaliyetleri, trajik ölümü ve kendisiyle ilgili anılar içermektedir.

1994 yılında Bişkek'te yayınlanan Kırgızistan'ın önde gelen anti-Stalinist gazetecisi Regina Helinskaya'nın "Tayna Çon-Taşa" (Çon-Taş Gizemi)³⁸¹ çalışması 5 ve 8 Kasım 1938'de Çon-Taş'ta şiddetli işkenceden sonra, sahte suçlamalarla ölüme mahkûm edilen 19 milletten oluşan Stalinist tiranlığın kurbanları olan 138 insanın gömüldüğü toplu mezar hakkında önemli bilgiler içermektedir. Bunların arasında Kırgız devletinin kurucularından Cusup Abdrahmanov, İmanalı Aydarbekov, Törökul Aytmatov, Bayalı İsakeev, Erkinbek Esenamanov gibi devlet adamları da vardı. Söz konusu olan çalışmada görgü tanıklarının ifadelerine ve arşiv verilerine dayanarak Helinskaya, çok sayıda gizli toplu cinayetten ikisinin sırrını anlatmıştır. Söz konusu olan kitapta toplu mezar hakkında ilk kez, Kırgız Cumhuriyeti Devlet Ulusal Güvenlik Teşkilatı Arşivlerinden daha önce gizli olan belgeler, materyaller ve fotoğraflar yayınlanmıştır.³⁸² Çalışmasında daha önce "Slovo Kırgızstana" gazetesine 1991 yılında Çon-Taş köyünde bulunan toplu mezar ile ilgili yayınladığı makalelerinden yararlanmıştır. Regina Halinskaya birçok çocuk kendi atalarının trajik kaderleri hakkında bilmediklerini, 8 Kasım'da okullarda Stalinist baskının kurbanları için bir anma dersi düzenlenmesi gerektiğini dile getirmiştir.³⁸³

1995 yılında ülkenin tarihçi ve arşivcilerden oluşan ekip tarafından Kuzey Kafkasya, Kırım Tatarları ve Ahıska Türklerinin Orta Asya'ya sürgün edilmesi hakkında bir çalışma hazırlanmıştır. Söz konusu olan çalışmada sürgünün etkileri, adaptasyon süreci, yerleştikleri yerde yaşamlarının iniş çıkışları hakkında bilgileri kapsamaktadır. Bu çalışma Devlet Ulusal Güvenlik Teşkilatı Arşivlerindeki belgelere dayanarak hazırlanmıştır.

³⁸¹ Regina Helinskaya, **Tayna Çon-Taşa**, Bişkek, İlim, 1994.

³⁸² Helinskaya, **Tayna Çon-Taşa**, s. 12-15, 78-80, 115.

³⁸³ Aleksandr Tuzov, "Skonçalas 'Glavnaya Antistalinistka Kırgızstana" Jurnalist Regina Helinskaya," **Veçerniy Bişkek**, 1 Eylül 2020, (Çevrimiçi), https://www.vb.kg/doc/391585_skonchalas_glavnaia_antistalinistka_kyrgyzstana_jurnalist_regina_helimskaia.html, 10 Aralık 2022.

1996 ve 1997 yılında Kırgız Cumhuriyeti Milli Güvenlik Bakanlığı “Vosstanavlivaem İstoriçeskuyu Spravedlivost” (Tarihsel Adaleti Yeniden Kuracağız) adlı iki sayıdan oluşan koleksiyon yayınlamıştır. Birinci sayıda yaklaşık 4466 rehabilite edilmiş vatandaşın kısa biyografik bilgileri soyadı, adı, doğum yılı ve yeri, tutuklanma yılı, tüm veriler arşiv ceza davalarında kaydedilme şekline uygun olarak belirtilmiştir. Bu bilgiler daha önce 1989-1995 yıllar arasında “Sovetik Kırgızistan” ve “Slovo Kırgızstana”³⁸⁴ gazetelerinde yayınlanmıştır. İkinci sayı, 1991-1996 yılları arasında Kırgızistan adalet organları tarafından rehabilite edilen 3814 siyasi baskı kurbanının isimlerinin listesini içermektedir. Bu bilgiler daha önce yayınlanmamıştır. İleride 1954-1988 yıllar arasında aklanmış olan, ülkenin önde gelen isimleri yer alacağı üçüncü sayısı hazırlanması bekleniyordu. Ancak tüm soruşturma dosyalar arşiv bölümünde bulunmasına rağmen bilinmeyen nedenlerden dolayı üçüncü sayı hala hazırlanmamıştır.

1997'de G.K. Krongardt “Nemsı V Kırgızstane:1880-1990” (Kırgızistan'daki Almanlar: 1880–1990) monografisini yayınlamıştır. Kırgızistan'daki Almanlarının tarihine adanan bu eserde yazar Sovyet döneminde Büyük Vatanseverlik Savaşı sırasında Almanların sınır dışı edilmesinden ve kısmen rehabilitasyonlarından bahsetmektedir.

Stalinist baskılar konusundaki yayınlar arasında iki bilimsel esere dikkat edilmelidir: Z. Kurmanov'un “Politiçeskaya Borba V Kırgızstane: 20-e Godı (20'lerde Kırgızistan'da Siyasi Mücadele)”³⁸⁵ ve Batırbayeva'nın “Naselenie Kırgızstana V 20-50-Godı XX Veka: İstoriko-Demografiçeskiy Analiz (XX. yüzyılın 20'li ve 50'li yıllarında Kırgızistan'ın nüfusu: Tarihsel ve Demografik Analiz)”³⁸⁶ adlı çalışmalarıdır. Batırbayeva'nın çalışması 1920-1950'lerde Kırgızistan'ın demografik tarihi üzerine ilk özel çalışmadır. Nüfusun doğal, mekanik ve sosyal hareketi yönlerini araştıran çalışmadır. Çalışmada sosyalizmin olumlu ve olumsuz sonuçlarını

³⁸⁴ Kırgızistan'da Rusça yayınlanan ulusal bir gazetedir. 23 Mart 1925'te kurulmuştur. Sovyet döneminde farklı adlarla isimlendirilmiştir. 1991'de “Slovo Kırgızstana (Kırgızistan'ın Sözü)” olarak değiştirilmiştir. Haftada iki kez çıkıyor. Bkz.: A. Capanov v.d., **Jurnalistika Ensiklopediyası**, C.1, Bişkek, 2016. Gazetenin resmi sitesine bkz.: <https://slovo.kg>, 20 Aralık 2022.

³⁸⁵ Z. Kurmanov, *Politiçeskaya Borba V Kırgızstane: 20-e Godı*, Bişkek, İlim, 1997.

³⁸⁶ Ş. Batırbayeva, *Naselenie Kırgızstana V 20-50-Godı XX Veka: İstoriko-Demografiçeskiy Analiz*, Bişkek, 2003.

yansıtılmıştır. Bunlar arasında sanayileşme, kolektifleştirme, Kırgızların hızlandırılmış yerleşik hayata geçişi, kültür devrimi, konut politikası halkın doğum oranına, ölüm oranına, yaşam beklentisine etkileri analiz edilmiştir. Yazar ülkenin aile ve evlilik yapısının evrimini, nüfustaki değişimi göstermiştir. Ayrıca Kırgızistan nüfusunun sosyo-profesyonel ve eğitimsel yapısını demografik olarak sunmuştur.

Z. Kurmanov'un "20'lerde Kırgızistan'da Siyasi Mücadeleler" adlı monografisi devam eden siyasi olayların genel bir resmini tüm ana yönleriyle vermiştir. Çalışmada yer alan bilgiler 1920'ler ve sonraki yıllarda Stalin'in erken başlayan siyasi baskı sürecini anlamak için son derecede önemlidir.

1999 yılında Polivanov'un ve Kırgız bilim adamları M. Rudov, V. Ploskih tarafından Manas Destanı ile ilgili "Manas. İzledovaniye i Perevodı" (Manas. Araştırma ve Çeviriler) adlı çalışma hazırlanmıştır.³⁸⁷ Söz konusu olan çalışma 1938'de vurulan seçkin dilbilimci ve oryantalist Yevgeniy Polivanov'un hayatı ve bilimsel çalışmaları hakkında materyaller içermektedir. Bu çalışma Stalin'in baskılarına uğrayan Kırgız bilim ve kültürünün trajik kayıpları ile ilgili detaylı analiz etmeyi sağlamaktadır.

Abdıganı Erkebaev'in Kırgız edebiyatı ve kültürü hakkında araştırılmış önemli çalışmalardan biri "Maloizuçonnie Stranitsı İstorii Kirgizskoy Literaturı" (Kırgız Edebiyatı'nın Az Araştırılmış Sayfaları) adlı kitabıdır.³⁸⁸ Çalışmada çeşitli kaynaklara dayalı olarak ilk defa Sovyet döneminde 1920-1930'larda yasaklanan Kırgız edebiyatı ve sözlü akın şiirleri ortaya koyulmuştur. Ayrıca araştırmada Kırgız Edebiyatı'nın oluşumuna ve gelişimine büyük katkıda bulunan, Repressiya'ya uğrayan ve unutulmuş birçok yazarlar hakkında bilgileri içermektedir.

Diğer önemli çalışmalardan biri Z. Kurmanov, V. Ploskih ve Begaliev'in beraber hazırladıkları "Abdikerim Sıdıkov Natsionalnıy Lider (Abdikerim Sıdıkov Ulusal Lider)" çalışmasında 1920-1930 yılları arasındaki SSCB ve Kırgızistan'daki

³⁸⁷ M. Rudov, V. Ploskih, **Manas: İzledovaniye i Perevodı**, Bışkek, Fond Soros-Kırgızstana, 1999.

³⁸⁸ Abdıganı Erkebaev, **Maloizuçonnie Stranitsı İstorii Kirgizskoy Literaturı**, Bışkek, CEKA LTD, 1999.

genel siyasi durum ve bu dönemde yaşanan siyasi baskılar hakkında bilgiler yer almaktadır.³⁸⁹

4. Etap: 2000'den bugüne kadar devam eden modern çalışmalar olarak sıralanmaktadır.

Stalinist baskılar konusundaki bilimsel yayınların çoğu SSCB'nin dağılmasından sonra yayınlanmıştır. Bu siyasi sistemin demokratikleşmesinden, devlet sansürünün kaldırılmasından kaynaklanıyordu. Bazı araştırmacıların eyalet ve departman arşivlerindeki materyallere erişmesine izin verilmiştir. Ancak Kırgızistan tarihçileri hala arşivlere erişim konusunda zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Dolayısıyla Repressiya ile ilgili ve vatandaşların rehabilitasyonu (aklanması) ile ilgili çalışmalar, sadece kısmen araştırılmış ve keşfedilmeden kalmaya devam etmektedir.

Bugüne kadar Kırgızistan'da Repressiya kurbanlarının rehabilitasyonu üzerine birçok çalışmalar yapılmıştır. Stalin'in baskılarına uğrayan vatandaşların aklanma işlemi birkaç aşamada yürütülmüştür. Rehabilitasyonun ilk aşaması Stalin'in ölümünden sonra başlamıştır ve özellikle 14-25 Şubat 1956 tarihinde gerçekleşen SBKP Partisinin XX Kongresinden sonra ve Parti Merkez Komitesinin 30 Haziran 1956'da kabul edilen "Kişilik Kültün Sonuçları Üzerine" kararından sonra yoğunlaşmıştır. Bu aşamada, rehabilitasyon süreci özel olarak bireysel dilekçeler/talepler üzerinde yürütülmüştür. Ayrıca çeşitli kategoriler ile Repressiya'ya kurban giden vatandaşların rehabilitasyon süreci Sovyet döneminde eşit olmayan bir şekilde yürütülmüştür. Politikacıların ve komünistlerin aklanma süreci daha hızlı gerçekleşmiştir. Eski beyaz ordu askerlerin, savaş esirlerin ve din adamların rehabilitasyon süreci daha yavaş ilerlemiştir.³⁹⁰

Perestroyka yılları (1988-1991) rehabilitasyonun ikinci aşaması olarak bilinmektedir. Siyasi baskı mağdurların itibarını geri getirmek SSCB Yüksek Sovyet Başkanlığının 16 Ocak 1989'da "1930'larda, 1940'larda ve 1950'lerin Başlarında Siyasi Baskı Mağdurları İçin Adaleti Geri Getirmek Hakkında" kararnamesi ve SSCB

³⁸⁹ Z. Kurmanov v.d., **Abdikerim Sıdıkov Natsionalny Lider**, Bişkek, Kırgızstan, 1992.

³⁹⁰ Bolotbek Abdrahmanov, **Repressivnie Meri Karatel'nih Organov Kirgizstana 30-E Goda XX Veka: Priçinı İ Posledstviya**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kırgızistan Cumhuriyeti Milli İlimler Akademisi, Bişkek, 2021, s. 295.

Başkanının 13 Ağustos 1990 yılında “1920-50 Yıllardaki Tüm Baskı Kurbanlarının Haklarının ve İtibarlarının Geri İade Edilmesi Üzerine” kararı çerçevesinde ülkenin birçok aydınları suçsuz olarak aklanmıştır. Bu süre zarfında binden fazla insan rehabilite edilmiştir. 16 Ağustos 1989’dan itibaren “Sovetik Kırgızistan” ve “Sovetskaya Kirgiziya”³⁹¹ cumhuriyet gazetelerinde rehabilite edilen kişilerin listeleri sistematik olarak yayınlanmaya başlamıştır.

30 Ağustos 1991’de Çon-Taş’ta bulunan Stalinist baskı kurbanlarının kalıntılarının yeniden gömülmesi için devlet tarafından cenaze töreni düzenlenmiştir ve ertesi gün 31 Ağustos 1991 tarihinde egemen Kırgızistan’ın bağımsızlığı ilan edilmiştir. Ülkenin bağımsızlığı kazanmasıyla siyasi baskı kurbanların rehabilitasyonu üzerine birçok çalışmalar yapılmaya başlamıştır. Kırgız Cumhuriyeti’nin 27 Mayıs 1994 tarihli “Dini İnançları, Siyasi ve Sosyal, Ulusal ve Diğer Görüşleri İçin Repressiya’ya Maruz Kalan Vatandaşların Hakları ve Garantileri Üzerine” kanunu³⁹² Kırgızistan’daki siyasi baskı kurbanların rehabilitasyonu için yasal dayanak sağlamıştır. Post Sovyet döneminde vatandaşların rehabilitasyonu açık ve kamusal karakteriyle Sovyet dönemindeki rehabilitasyondan önemli derecede farklılık göstermiştir. Cumhuriyet Başsavcılığı, Askeri Savcılık, Yüksek Cumhuriyet mahkemesi ve Devlet Güvenlik Komitesi rehabilitasyon üzerinde büyük iş başlamıştır. 1989-1996 yıllar arasında Kırgızistan’ın güvenlik teşkilatları 58. Maddeyle suçlanan kişilerle ilgili arşiv dosyalarını incelemiştir. Ayrıca 1937-1938 yılında NKVD’nin işkence altında soruşturmaları sonlandırılanların davaları incelenmek için savcılığa gönderilmiştir. Neticede eski mahkumların suçlama delileri yetersizliğiyle rehabilite edilmiştir. Rehabilite edilenlerin listesine Kırgızlar başta olmak üzere Rus, Ukraynalı, Yahudi, Alman, Uygurların, Korelerin ve diğer milletlerden insanların isimleri de eklenmiştir. 1996 yılında Kırgız Cumhuriyeti Milli Güvenlik Bakanlığı tarafından “Tarihsel adaleti yeniden tesis etmek” başlığı altında bir kitap yayınlanmıştır. Söz konusu olan kitapta daha önce cumhuriyet gazetelerinde yayınlanan 1989-1995 yıllar arasında rehabilite edilen 4466 vatandaşların isimleri yayınlanmıştır. 1997 yılında Adalet Bakanlığı tarafından 1991-1996 yıllar arasında aklanan 3814 kişinin ismi

³⁹¹ Günümüzdeki “Slovo Kırgızstana” adlı gazetenin eski ismidir. Yukarıda bilgi verilmiştir.

³⁹² Bolot Abdrahmanov (ed), **Kırgızstandağı Sayasiy Repressiyanın Kurmandıktarı (1920-1953)**, C. I-X, Biyiktik Plyus, Bişkek, 2020.

yayınlanan kitabın ikinci baskısı çıkmıştır. Toplamda 8280 kişi rehabilite edilmiştir. Ülke genelinde Repressiya kurbanların aklanması daha tamamlanmamıştır. Bazı arşiv belgeleri erişime kapalı olduğundan araştırılması gereken birçok işler beklemektedir.

Kırgızistan’da 2008 yılından itibaren 8 Kasım Siyasi Repressiya’nın Kurbanların Anma Günü olarak belirlenmiştir. Her sene 8 Kasım’da ülke genelinde yas eylemleri, anma etkinlikleri, mitingler düzenlenmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada, 1937-1938 yılları arasında gerçekleşen Büyük Tasfiye dönemindeki trajik olayı birçok yönden araştırılmaya gayret edilmiştir. Literatürde Repressiya olarak da isimlendirilen XX. yüzyılın 30'larında SSCB yöneticisi J. Stalin tarafından uygulanan siyasi baskılar, Sovyet devletinin siyasi tarihinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Söz konusu olan siyasi baskı Kırgız tarihine de unutulmaz bir damgasını vurmuştur. 1937-1938 Stalinist baskılarından kurtulamayan birçok Kırgızların kanaat önderleri ve on binlerce insan tutuklanmış ve çeşitli baskılara, işkencelere maruz kalmışlardır. Genel olarak suçlu kabul edilen insanların pek çoğu çalışma kamplarının ağır şartları altında çalıştırılmış ve kurşuna dizilerek öldürülmüştür. Özellikle aydın ve devlet adamları hedef tutularak, "halk düşmanları", "Pantürkizm" ve "Panislamizm" gibi suçlamalara tabi tutulmuş ve acımasızca idam edilmişlerdir. Araştırmada Kırgız halkının en önde gelen aydınlarının bazılarının kısaca hayatları ve en önemli çalışmaları/faaliyetleri incelemeye gayret edilmiştir. Özellikle onların siyasi baskıya neden hedef tutulduğu faaliyetleri ve hareketleri etraflıca değerlendirilmeye çalışılmıştır. Kırgız milli aydınlarına yönelik kitlesel baskıların sonucunda ülkede başta eğitim olmak üzere ekonomik, psikolojik, demografik ve kadro yetersizliği gibi sorunlar ortaya çıkmıştır. Bilhassa günümüzde de bunun olumsuz sonuçları açıkça görülmektedir.

Repressiya konusu, SSCB'nin dağılmasıyla dillendirilmeye ve bilimsel çalışmalar yapılmaya başlamıştır. Elimizden geldikçe sağlam kaynakların ışığında tarafsız bir şekilde araştırmaya gayret gösterilmiştir. Ancak halen de bu konu her açıdan araştırılmaya ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Konu çeşitli alanlarda ve farklı bakış açılarıyla araştırılmaya çalışılırsa daha da verimli olacağı kanaatindeyiz. Repressiya kurbanları/şahsiyetleri ile ilgili ikinci ve üçüncü bölümde bahsettiğimiz gibi onlar usûl-i cedîd okullarındaki eğitim ve fikirlerden bir hayli etkilenmişlerdir. Büyük Tasfiye politikası çerçevesinde idam edilen Kasım Tınıstanov, Törökul Aytmatov, Abdıkirim Sıdıkov, İmanalı Aydarbekov gibi önder şahsiyetler her zaman Türk Dünyasının milli birlik ve beraberlik içerisinde olmaları gerektiği gayreti göstermeye çalışmışlardır. Son olarak şunu da belirtmemiz gerekir ki, Repressiya sadece 1937-1938 yılları arasında yaşanmamıştır. Kırgız toprağı Ruslar tarafından işgal

edilmesiyle başlayıp Stalin'in ölümüne kadar çeşitli yönlerde siyasi, kültürel, ekonomik ve vs. baskılar devam etmiştir. Bu bağlamda çalışmamızda Büyük Tasfiye döneminden önce ve sonrası gerçekleşen baskıları da ele almaya çalıştık.

KAYNAKÇA

- Abdıkulova, Roza: “Çon Taştagı Elüü Tört Cıl Katılğan Kaygıluu Sırdın Bayanı”, **Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 21, Bışkek, 2009, s. 1-8.
- Abdıldaev, Melis: **Muras**, Frunze, Kırgızistan Basması, 1990.
- Abdırahmanov, Bolotbek D.: **Deyatelnost Organov Gosudarstvennoy Bezopasnosti Kırgızstana V 1918-1953gg.**, Bışkek, 2012.
- Abdırahmanov, Bolotbek: **Repressivnie Meri Karatel’nıh Organov Kırgızstana 30-E Goda XX Veka: Priçinıh İ Posledstviya**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırgızistan Cumhuriyeti Milli İlimler Akademisi, Bışkek, 2021.
- Abdırahmanov, İbrayım: **Tarıhıy Etnografiyalık Muras (Kol Cazmalar)**, Haz. A. Musaeva, Bışkek, Ç. Aytmatov Atındagı Til Cana Adabiyat İstitutu, 2021.
- Abdırahmanov, T., Abdaliev, G.: **Tendik Egemendüülük Küçtürü Cana Ürdündör**, Bışkek, Sarıbaev Basmakanası, 2016.
- Abdrahmanov, Bolot: **Kırgızstandagı Sayasiy Repressiyanın Kurmandıktarı (1920-1953)**, C.I-X, Bışkek, Biyiktik Plus, 2020.

- Abdrahmanov, Cusup: **1916 Kündölüktör Stalinge Kat**, Haz. C. Cunuşaliyev ve İ. Semenov, Bişkek, Uluu Toolor, 2016.
- Ağara, İbrahim: **Ahıska Türkleri (Sürgününün 60. Yılı Anısına) İnsanlık Dramı**, İzmir Ahıska Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği, İzmir, Karaca Matbaası Yayınları, 2004.
- Akmataliev, Abdıldacan: **Kırgız Tilinin Sözdüğü**, Bişkek, Avrasiya Press Basması, 2015.
- Akmataliev, Abdıldacan: **Kırgız Adabiyatının Tarihi**, C. IV, Bişkek, Poligrafbumresursı Basması, 2012.
- Akmataliev, Abdıldacan: **Kırgız Adabiyatının Tarihi**, C.VI, Bişkek, 2002.
- Akyol, Taha: “Cedîdcilik,” **DİA**, C.7, İstanbul, 1993, s. 211-213.
- Alahan, Sadık: **Beş Moldo: Moldo Niyaz, Nurmoldo, Moldo Kılıç, Aldaş Moldo, Moldo Bağış**, Bişkek, İrbis, 2004.
- Alimova, Dilorom, E, Abduldaev: **Kırgız Tilinin Tüşündürmö Sözdüğü**, Frunze, Mektep, 1969.
- Altımışova, Zuhra: “Kırgızistan’da Sovyet Repressiya Siyaseti (1917-1953),” **XVIII. Türk Tarih Kongresi**, C.X, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2018, s. 891-903.
- Altımışova, Zuhra: “Sovyetler Birliği’nde Kolhozlaştırma Hareketlerine Dair Bazı Tespitler: Kırgızistan

Örneği,” **XVII. Türk Tarih Kongresi**, Kongreye Sunulan Bildiriler 15-17 Eylül 2014, Ed. Mehmet Ali Beyhan, Orta Asya ve Kafkasya Tarihi, C.II, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2018, s. 555-575.

Altymyshova, Z, Hasanaeva, L: “Devlet Adamı C. Abdrahmanov ve Günlüğünün Tarihi Kaynak Olarak Değerlendirilmesi,” **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S. 42, 2019, s. 341-360.

Altymyshova, Zuhra: “Kırgızistan’da Sovyet Repressiya Siyaseti (1917-1953),” **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C.17, S.2, 2017.

Altymyshova, Zuhra: **Sovet Biyliğinin Kırgızstandağı Kulaktardı Tap Katarı Coyu Sayasatının İşke Aşırılışı (1920-30cc.)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İ. Arabayev Kırgızistan Devlet Üniversitesi Ata Meken Tarihi, Bişkek, 2021.

Altymyshova, Zuhra: “Kırgızistan’da Basmacı Hareketiyle İlgili Yeni Bilgiler 1925-1934,” **Bilig**, C. 91, S.82, 2017.

Arstanov, Sabır: “1937-38-Cıldarı Ukrainada Repressiyalangan Kırgızlandıktar”, Haz. Gülzat Alagöz Kızı, **Kulakka Tartuu**, Bişkek, Esimde, 2021, s. 60-66.

Asanaliev, K: **Kırgız Adabiyatı: Orto Mektepterdin 10-Klasstar Üçün Okuu Kuralı**, 3. bs., Bişkek, Bilim Kutu, 2007.

- Asanov, Emil: **Kırgız Tarihi Boyunça Kısaça Ensiklopediya**, Bişkek, 2003.
- Asanov, Emil: **Kırgız Tarihi Boyunça Kısaça Ensiklopediya**, Bişkek, 2003.
- Asanov, Üsön v.d.: **Kırgızstan: Uluttuk Ensiklopediyasi**, C.5, Bişkek, Mamlekettik Til Cana Ensiklopediya Borboru, 2014.
- ASKEROĞLU ARSLAN, Ayna: **Türk-Rus ilişkilerinde Eçmiyadzin Ermeni Katogikosluğu'nun yeri (1914-1983)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.
- Aydarbekova, Ç., Beyşembiev, M.: **Yuridika Atalgıları Menen Tüşünüktörünün Orusça-Kırgızça Tüşündürmö Sözdüğü**, Bişkek, 2005.
- Bagirova, Irada: **The History Of Public And Cultural Reformation In The Caucasus And Central Asia (19th-Early 20th Century)**, Samarkand, IICAS, 2013.
- Balayan, Lev Aşotoviç: **Stalin i Hruşev**, Moskova, ESKMO Algoritm, 2009.
- Barthold, Vasiliy Viladimiroviç: **Moğol İstilasına Kadar Türkistan Çev. Hakkı Dursun Yıldız**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1990.

- Batırbayeva, Ş: **Naseleniye Kırgızstana V 1920-1950-E Godı XX Veka: İstoriko-Demografiçeskiy Analiz**, Bışkek, 2003.
- Bayciyev, Mar: **Taşım Bayciyev: Literaturniy Portret Na Fone Epohi**, Bışkek, CZLK Yayınevi 2004.
- Baydildev, Cumagul: **Kayra Cangın Isımdar**, Bışkek, 2010.
- Baydildev, Cumagul: **Kırgızstandağı Sayasiy Kuuguntuktoolor (1937-1938)**, Bışkek, Maxprint, 2013.
- Baydildev, Cumagul: **Uluttun Uluu Uulu**, Maxprint, Bışkek, 2021.
- Baygaziye, Sovetbek: **Ala-Toodogu Agartuu Tarıhının Ak Taktarı**, Bışkek, Al Salam, 2012.
- Baygaziye, Sovetbek: **Nurmoldo XIX Kılımdın Tunguç Agartuuçusu Cana Daanışman Pedagogu**, Bışkek, Erkin Too. 2005.
- Beysenova, Şerbanu: **Kızıl Kırgın'ın Kadınları Marguva**, Ankara, Bengü Yayınları, 2019.
- Bisembayeva, Lyazzat: **Cetisu Oblası Aul Cane Selo Turgındarının Kündelikti Ömiri (1867-1917 cc.)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Abay Kazak Milli Pedagoji Üniversitesi, Almatı, 2019.
- Bolponova, Asıl: **K. Tınıstanov – Uçeniy İ Gosudarstvenniy Deyatel Kırgızstana**, Karakol, İGU, 2011.
- Brakman, Roman: **Sekretnaya Papka İosifa Stalina: Skritaya Jizn**, Moskova, Ves Mir, 2004.

- Buran, Ahmet: **Kurşunlanan Türkoloji**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2019.
- Canıbekov, Ceenbek: **Kırgız Oyçuldarı**, Oş, OşDÜ Bilim yayınları, 2000.
- Canıbekov, Çabalbek: **Kasım Tınıstanov: Jizn ; Tvorçestvo**, Biyiktik, Bişkek, 2003.
- Capanov, Attokur: **Aalı Tokombaev Ensiklopediyası**, Bişkek, Kamilla Print, 2022.
- Ceenike Uulu, Aldaş Moldo: **Ürkün**, Haz. Abdıldacan Akmataliyev, **Zalkar Akındar Seriyası**, C.VI, Bişkek, Biyiktik Plus, 2015.
- Coldoşbayev, Anvar: “Kırgızdardın Orhon-Enesay Cazuusun Cana Arab Latin Kirill Alfavitterin Koldonuusu Cönündö,” **Türkoloji**, S.85, 2017, s. 147-154.
- Conquest, Robert: **The Great Terror: Stalin’s Purge of the Thirties**, London, The Bodley Head Ltd, 2018.
- Corobekov, Turatbek: **Arstanalı Osmonbekov**, Bişkek, Biyiktik, 2005.
- Çağırkan, Barış: **Ahıska Türklerinin Sürgünü, Zorunlu Göç Süreçleri ve Türkiye’ye Dönüşleri: Ahlat Örneği**, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara, 2020.
- Çalışkan, Ülkü: **Rusya İmparatorluğunda Anayasal Demokrat Partisi'nin Milliyetler Politikası (Kadet Partisi 1905-1917)**, İstanbul, Kriter Yayınları, 2019.

- Çankaya, Selahaddin: **Kırgız Sözdüğü – Kırgız Sözlüğü: Kırgızça Türkçö**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2014.
- Çetin, Nurullah, Topsakal, İlyas: “Sovyetler Birliği’nin Kazakistan’da Büyük Tasfiye Dönemi (1937-1938),” **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, C.12, S.1, 2023, s. 1-18.
- Derviş, Leyla: “Kırgızistan’da Siyasi Katliam (1937-1938)”, **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 23, 2019. s. 169-185.
- Dıykanbayeva, Mayramgül: “1916 Yılındaki Kırgız Millî Mücadelesi: Ürkün”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, Sayı 3/3, 2014, s. 112-126.
- Djunușaliev, Djeniș: **Vremya Sozidaniya İ Tragediy 20-30 Godı XX v.**, Bișkek, İlim, 2003.
- Djunușalieva, Gulgakı: “Kurmancan Datka Kaytalanğıs Tarihiy İnsan”, Ed. Ceenbek Alimbaev, **Uluslararası Kurmancan Datka ve Kadın Kahraman Sempozyumu Bildiri Kitabı**, İzmir, 2021, s. 145-151.
- Dmitriyeviç Așnin, Fyodor v.d.: **Mahvedilmiş Türkoloji**, Çev. Gaffar Çakmaklı Mehdiyev, Ed. Sedat Adıgüzel, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2016.
- Duishonkul Uulu, Kursanbek: **Kırgızistan'da Zamancıların Dinî ve İtikadî Görüşleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2018.

- Ekici, Yunus: “Bolşevik İhtilâlinin Ortaya Çıkması ve Sebepleri,” **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.27, S.1, 2017, s. 65-275.
- Elebayev, Mukay: **Uzak Col**, Frunze, Kırgızstan Yayınları, 1971.
- Erkebaev, A: **Maloizuçennie stranısı İstorii Kirgizkoy Litertaturı**, Bişkek, 1999.
- Erkebayev, Abdıganı: **Canı Madaniyatıbizdın Köç Başı: Kasım Tınıstanov Adabiy Çıgarmalar**, Bişkek, Adabiyat Basması, 1991.
- Ernazar uulu, Moldo Niyaz: **Üçünçü Kol Kitep/Üçünçü Kol Kitap**, Kırgız İlimler Akademisi’nin El Yazma Bölümü, no. 147.
- Ferhatoglu F. (Editörler): **Ekim 1917 Sovyet İhtilali’nin Yüzüncü Yılında Türk Dünyası’ndaki Bağımsızlık Fikri ve Siyasi Hareketler Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul Türk Ocağı Yayınları, İstanbul, 2017.
- Güngör, Ebubekir: “Kırgızların İlk Modern Tarihçisi Osmonaalı Sıdık uulu,” **Türkiyat Mecmuası**, C.25/Güz, 2015, s. 237-254.
- Güngör, Ebubekir: **Kırgızistan'da Yeni Eğitim Sistemi Ceditçilik ve İşenaali Arabayev**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2013.

- Güngör, Ebubekir: **Kırgızistan'da Siyasi Baskı Sürgün ve Yokediliş (1917-1938)**, Ankara, Bengü Yayınları, 2018.
- Helimskaya, Regina: **Tayna Çön-Taşa**, İlim Yayınevi, Bişkek, 1994.
- Hodakov, V.: “Gnılaya Politika SK KP (b) Kırgızii,” **Pravda**, No: 253 (7219), 13 Eylül 1937.
- İbrahim, Damira, Türk, Vahit: **Kazakistan'da Kızıl Kıtlık-1929-1933**, Türk Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2016.
- İbraimov, Osmonakun: **İstoriya İstoriya Kırgızkoy Literatırı XIX Veka**, Bişkek, Biyiktik, 2013.
- İsubov, Elvin: **Kırgızistanda Din Eğitimi**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015.
- İvniskiy, H: **Kollektivizasiya İ Roskulaçivanie (Naçalo 30-h Godov)**, Moskova, İnterpraks, 1996,
- İzmaylov, Aziz: **Oçerki Po İstorii Sovetskoy Şkolı Za 40 Let**, Frunze, 1957.
- Jusupov, Keneş (ed): **Ürkün**, Bişkek, Ala Too, 1993.
- Kanimetova, A, Maykadanova, N: **Ata Mekendin Tarıhı: Okuu-Usulduk Kural**, Karakol, IMU, 2016.
- Kanimetova, A., Maykadanova, N.: **Ata Mekendin Tarıhı**, Karakol, IMU, 2016.
- Karakaş, Şuayip: “20. Yüzyıl Türk Dünyası Edebiyatı Üzerine Bir Deneme”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S.2, 1996, s. 279-317.

- Karasaev, Husain: **Kamus Naama: Karasay Sözdük**, Bişkek, Salam Basmakanası, 2016.
- Karataev, Olcobay: **Kırgız Etnografyası Boyunça Sözdük**, Bişkek, Biyiktik, 2005.
- Kayıran, Mehmet, M. Yahya: “Latin Kökenli Yeni Türk Alfabesine Geçiş Süreci ve Millet Mektepleri,” **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.24, 2009.
- Kerimov, Hatice: **Türkistan Genel Valiliği’nde İdari Sistemin Oluşumu ve Gelişim Süreci (1865-1897)**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.
- Keserci, Ramazan: “Türkistan Tarihine Damga Vuran Bir Kadın Lider: Kurmancan Datka (1811-1907)”, **Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi**, S.1 (1), 2020, s. 43-62.
- Kırımlı, Hakan: “Gaspıralı, İsmâil Bey,” **DİA**, C.13, İstanbul, 1996, s. 392-395.
- Kiraz, Erkan: **Etimolojik Türkçe Sözlük (Kelime-Köken)**, y.y., 2006.
- Kiseleva, Ekaterina: “Çistka Gosudarstvennogo Apparata 1929-1932 Godov,” **Rossiyskaya İstoriya**, no.1, Moskova, Nauka, 2009, s. 96-110.
- Klimoviç, Lyusian: **İslam V Sarskoy Rossii**, Moskova, Nauka, 1936.
- Koygeldiyev, Membet: **Alaş Kozgalısı**, Almatı, Sanat, 1995.

- Koylubaev, Keldibek: **Cazgıç Akındardın ıgarmaılığı Okuu Kuralı**, Karakol, K. Tınıstanov IMU, 2010.
- Kozukulov, Timur: “Tarihî Süreçte Orta Asya ve Kırgızistan’da Din Siyaseti ve Eğitimi,” **Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, S.24, Erzurum, 2005, s. 167-182
- Köylü, Murat: “Ürkün: Bir Katliam yks”, **Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)**, C.11, S.2, 2016, s. 117-141.
- Kubatova, Aida: **Kırgızstandağı Cadidçilik Kıymılı**, Bişkek, Maksat, 2012.
- Kurmangaliyeva, Güljanat Ercilasun: **Stalin’s Great Purges And The Penal System: The Case Of The Kazak İntelligentsia**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003.
- Kurmanov, Zaynidin: **Perviy: Posvyaşetsiya 130-Letiyu Vıdayu Vıdayuşegoya Gosudarstvennogo Deyatelya Kırgızstana İmanalı Aydarbekova**, Sankt-Peterburg, Nauka Yayınevi, 2014.
- Lewin, Moshe: **Sovyet yüzyılı, The Soviet Century**, ev.: Renan Akman, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Mamayusupov, Omurzak: **Voprosı (Problemı) Religii Na Prehodnom Periode**, Bişkek, 2003.
- Mırzabayeva, Nurcamal: **Kırgızstandağı Sovet Biyliginin İslamga Karata Diniy Sayasatı**, Yayınlanmamış

- Yüksek Lisans Tezi, İşenalı Arabaev Kırgız Devlet Üniversitesi Tarih Bölümü, Bişkek, 2016.
- Moldokasimov, Kıyas: “1916-Cıl. Erkindik Üçün Küröştün Baraktarı cana Sabakatarı”, 1916-Cıl. Azattık Kötörülüşü, **Biyiktik Yayınları**, Bişkek, 2012.
- Moldokasimov, Kıyas: **Ulut Lideri Cusup: Tarihıy Populyarduu Bayan**, Bişkek, Turar, 2011.
- Murzayev, A., Musaeva, A: **K. Tıstanov: Kılımdar Kırında**, Bişkek, Turar, 2011.
- Orozbaeva, B. Ö: **Kırgız Sovet Ensiklopediyası**, C.II, Frunze, 1977.
- Orozov, Dilmurat: **İmamdar Üçün Koldonmo**, Calal-Abad, 2003.
- Orozov, Dilmurat: **İmamdar Üçün Koldonmo**, Djalal-Abad, 2003.
- Osipov, Y(ed): **Bolşaya Rossiyskaya Ensiklopediya**, C.4, Moskova, 2004-2007.
- Osmonov, Ö., A. Mirzakmatova: **Kırgızstandın Tarihı**, Bişkek, Bilim Kompyuter, 2012
- Osmonov, Öskön: **Kırgızstan Tarihı: Ekzamendik 100 Suroogo Coop**, Bişkek, Ekspress-Spravochnik, 2007.
- Ovçarov, V.: “Burjuaznie Nasionalistı,” **Pravda**, No: 240 (7206), 31 Ağustos 1937.
- Ömürbek, Toktorbek: **Uluu İnsandardın Kırgızstandın Tarihındagı Rolu Cana Ordu (XIX Kılımdın Ortosu – XX Kılımdın Başı)**, Bişkek, Biyiktik, 2003,

Özgen, Nurcan:

Yirminci Yüzyılın İlk Yarısında Kırgız Edebiyatı Tarihi (1900-1950), Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.

Özözen K., Selver, İbrahimov, A.: “Kafkaslar’dan Sürgün Bir Toplumun Bitmeyen Göçü: Çanakkale’de Ahıska Türkleri,” **Ege Coğrafya Dergisi**, C.22, S.2, İzmir, 2013, s. 77-90.

Pay, Salih:

“Kırgızistan’da Bir Din Eğitimi Kurumu: Medreseler”, **Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, C.18, S.1, 2009, s 247-278.

Pay, Salih:

“Kırgızistan’da İslâm’ın Asimetrik Varoluş Mücadelesi”, Ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı, C.3, **Orta Asya’da İslâm**, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara-Türkistan, 2012, s. 1787-1827.

Ploskih, Svetlana:

Dve Stranitsy: Triumfa İ Tragedii Sovetskaya Kultura, Bişkek, KRSU, 2009.

Polskih, Svetlana:

“Sovetskiy Kırgızstan: Vzaimootnoşeniya İntelligensii İ Vlasti (Postradavşie Za Epos “Manas” T. Baydciev, Z. Bektenov, T. Samançin),” **Nova Polityka Wschodnia**, S.2/3, 2012, s. 53-61.

Rıasanovsky, N, Steinberg, M:

Rusya Tarihi. Başlangıçtan Günümüz, Çev. Figen Dereli, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2014

Sadıgov, Ramin:

Kanlı Dört Yıl-Rus İç Savaş Tarihi (1917-1920), Ankara, Nobel Yayınları, 2020.

- Sağır, Adem: **Sosyal Ve Tarihsel Bağlamda OŞ/Kırgızistana Sürgün Edilen Batumlu Türklerin Sosyal Yapısı**, Yayınlanmış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2010.
- Samalikova, Nazargül: **Avezov Alemi: Bibliografyalık Körsetkiş**, Atırau, Atırau Kalalık Ortalık Kitaphanası, 2022.
- Samançin, T, Bogdanova M: **Kırgız Adabiyatınız Oçerkteri**, Frunze, Kırgızmambas, 1943.
- Samançin, Tazabek: **Kılıç Cazuuçu Akın**, Frunze, Kırgızmambas Basmakanası, 1948.
- Sancaktar F. M., Askeroğlu Arslan A., Saray, Mehmet: “Rusya’nın Türkistan’da Yayılması”, **Genel Türk Tarihi**, C.9, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 686-714.
- Sarsenbayev, B: “Politiceskiye Repressii Protiv Kırgızskoy İ Kazahskoy Eliti V 1930-E Godı İ İh Presledovaniye”, **Vestnik KRSU**, C.15, No:3, Bişkek, 2015, s. 75-79.
- Sattarova, Aziza: **Baldar Irların Mektepte Okutuunun Tehnologiyalık Negizderi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, M. Adışev Atındagı Oş Tehnologiyalık Universiteti, Oş, 2019.
- Seferov, R., Akış, A.: “Sovyet Döneminden Günümüze Ahıska Türklerinin Yaşadıkları Coğrafyaya Göçlerle Birlikte Genel Bir Bakış,” **Türkiyat**

Araştırmaları Dergisi, S.24, Konya, 2008, s. 393-411.

Sersenbaev, Bulat:

Kırğızsko-Kazahskie Vzaimootnoşeniya V Sostave SSSP (20-30-e gg. XX v), Bişkek, KPSU, 2013.

Sıdık Uulu, Osmanaalı:

Muhtasar Tarih-i Kırğıziya, Ufa, Şark Matbası, 1913.

Sıdık Uulu, Osmanaalı:

Tarih-i Kırğız Şadmaniya, Ufa, Şark Matbası, 1914.

Sıdıkov, Kalen:

Kırğız Tarihi (b.z.ç. cana b.z.) Koşumça Okuu Kitebi, 3.bs., Bişkek, Biyiktik Yayınevi, 2007.

Sidorov, Oleg, Ammosov, Maksim:

Jizn Zameçatelnih Lyudey, Moskova, Molodaya Gvardiya, 2017.

Sokolov, A.:

Ot Vlasti İllyuziy K İllyuzii Vlasti, Moskova, Nauka, 1992.

Soltonoev, Belek:

Kızıl Kırğız Tarihi, C.I-II, Bişkek, Uçkun, 1993.

Stanalieva, Gülzada:

1916-Cıl Kırğız Prozasında, Bişkek, Turar Basması, 2016.

Suleymenov, Ramazan:

Sosialistiçeskiy Put Kulturnogo Progressa Otstalnıh Narodov: İstiriya Storitelstva Kulturu Kazahstana 1917-1967gg, Almatı, Nauka, 1965.

Sumarokova, Olga:

Kırğızsiy Alfavit: Dolgiy Put K Kirillise, Bişkek, KPSU, 2021.

- Şamsuddinov, R. v.d.: **Repressiya 1937-1937 Godı Dokamenti i Materialı**, Taşkent, Şark Yay, 2005.
- Şaripova, Erkayım: **Kırgız Fİlosofiyasının Başattarı**, Oş, 2000.
- Teğın, Emre: **Azerbaycan'da Sovyet rejiminin kuruluşu ve Kızıl Kırğın (Repressiya)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2017.
- Teğın, Emre: **SSCB’de Büyük Terör ve Türk Dünyasına Etkileri**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2022.
- Tokombaev, Aalı: **Momiya**, Frunze, 1970.
- Topsakal, İlyas: “1917 Rus Devriminin Kırgızlara ve Türk Dünyasına Etkileri,” Sancaktar F. M., Askeroğlu Arslan A., Ferhatoğlu F. (Editörler): **Ekim 1917 Sovyet İhtilali’nin Yüzüncü Yılında Türk Dünyası’ndaki Bağımsızlık Fikri ve Siyasi Hareketler Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul Türk Ocağı Yayınları, İstanbul, 2017, s. 423- 434.
- Türçan, Talip: “Sürgün”, **DİA**, C. 38, Ankara, 2010, s. 164-166.
- Türkyılmaz, Selçuk: **İsmail Gaspıralı ve Rusya Türklerinde Millî Uyanış**, İstanbul, Ketebe Yayınevi, 2018.
- Usubaliyev, Turdakun: **Frunze Stolitsa Sovetskogo Kirgizstana: Kratkiy İstoriçeskiy Oçerk**, Moskva, Mısl, 1971,

- Uymanov, V. N.: **Repressii: Kak Eto Bilo**, Tomsk, Tomsk State University, 1995.
- Vadzinskiy, Eduard: **Stalin**, Moskova, Vagrius Yayınevi, 1997.
- Yakovlev, Aleksandr: **Reabilitatsiya: Politicheskiye Protsessi 30-50-h Godov**, Moskva, Politecheskoy Literaturı, 1991.
- Yaman, Ali: “Sovyet Siyaset Tarihinde İslam ve Atezim Mücadelesi: Sovyet Dönemi Kazak, Özbek ve Kırgız Ateizm Literatürünün Analizi”, **Orta Asya Toplumlarında Sosyal, Siyasi, Ekonomik Arayışlar (II.Uluslar arası Sosyal Bilimciler Kongre Kitabı)**, Kocaeli-Bişkek, 2009, s. 477-492.
- Ykıtyar, Paltore: “Avezov Muhtar”, **DİA**, C. EK-1, Ankara, 2020, s. 140-142.
- Yudahin Konstantin Kuzmic: **Kirgizsko Russkiy Slovar**, C.2, Moskova, 1985.
- Yürükel, Sefa: **Batı Tarihinde İnsanlık Suçları**, İstanbul, Avcıol Basım Yayın, 2004.
- Zeyrek, Yunus: **Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri**, Ankara, Pozitif Matbaacılık, 2001.
- Aytmatova, Roza, Ahmatov, Asan: **Ata-Beyit**, Bişkek, Uluu Toolor Yayınevi, 2022.
- Aytmatova, Roza: **Atam Cönündö Eskerüü**, Bişkek, Uluu Toolor Yayınevi, 2022.
- Aytmatova, Roza: **Belıye Stranitsı İstorii: Moi Vospominaniya**, Bişkek, 2019

Aytmatova, Roza:

Ömür Belesi, Global Print Yay, Bişkek, 2019.

Aytmatova, Roza:

Tarihtin Aktay Baraktarı, Bişkek, Biyiktik, 2007.

ARŞİV BELGELER

KR SD BMA F.56 op.271, sb 24, 9-10-b.

RGASPI, F.17, Op:171, d. 419.

RGASPI, F.17, Op:171, d. 416.

KRBMSDA, F. 10, Op. 15, d. 188.

KRBMA, F. 647, Op. 1, d. 40.

Ata-Beyit Müze Arşivi.

ELEKTRONİK KAYNAKNARI

Aydarov, Ceniş:

“Kadamcayda Kümbözdön Tabılğan Kitepter (Kadamzcay’daki Bir Mezarda Bulunan Kitaplar),” **Azattyk**, (Çevrimiçi) <https://www.azattyk.org/a/kadamjayda-kuembozdön-tabylgan-kitepter/32380456.html> 29.Nisan 2023.

Börübay, Sabırbek:

“Ukrayna Devlet Arşivleri’nde Kırgızlar,” (Çevrimiçi), **Kırım Haber Ajansı**, <https://www.qha.com.tr/haber-arsivi/ukrayna-devlet-arsivleri-nde-kirgizlar-350501>, 13 Aralık 2021.

Çapraz, Hayri:

“Nikita Sergeyeviç Kruşçev (1894-1971),” **Atatürk Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi), <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/nikita-sergeyevic-kruscev>, 5 Eylül 2022.

Esimde:

“Açık Arhiv: Esimde,” **Esimde**, (Çevrimiçi), <https://esimde.org/archives/open-list> 13 Aralık 2021.

Mazorenko, D. Asılhana Nazira:

“Ekonomika Goloda i Repressiy,” **Vlast Kz**, (Çevrimiçi), <https://vlast.kz/memorialday/23136-ekonomika-goloda-i-repressij.html>, 20 Aralık 2022.

Solod, K.:

“Psikhologicheskiye Posledstviya Repressiy 1917-1953 Godov V Sud'bakh Otdel'nykh Lyudey I V Obshchestve,” **Jurnal Prakticheskoy Psihologii i Psihoanaliza**, no.4, 2010, (Çevrimiçi), <https://psyjournal.ru/articles/psihologicheskie-posledstviya-repressiy-1917-1953-godov-v-sudbah-otdelnyh-lyudey-i-v>, 20 Eylül 2022.

TDK:

Türkçe Sözlük, (Çevrimiçi), <https://sozluk.gov.tr> 10 Mayıs 2021.

Topsakal, İlyas:

“Bolşevik İhtilali,” **Tübitak Bilim ve Toplum Başkanlığı Popüler Bilim Yayınları**, (Çevrimiçi), <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/bol-sovik-ihtilali>, 20 Eylül 2022.

EKLER

Ek 1. Daken Akmatov'un 1960 yılında dönemin Yüksek Sovyet Prezidyumu Başkanı Kliment Yefremoviç Vorosilov'o yazdığı dilekçe (mektup).

Председателю Президиума Верховного Совета СССР
тов. К. Е. Ворошилову.

От уштыга ишканын 40 летия Кайсагала
Кыргынджиского Совета Районного района
Ошской области Кыргызской ССР
Акматав Дакена.

Заявление.

Мой отец Малтсев Акиат, будучи колхозником колхоза
"Новый путь" села Чалбасское Складовского района Николаевской,
ныне Херсонской области Украинской ССР, был
арестован ночью вместе с другими мужегинами села
в 1937 году.

И по сегодняшний день это осталось неизвестным
как, почему и за что были арестованы люди.

Поскольку мне тогда было всего 5 лет, у меня не
осталось памяти об отце.

Знаю я о нём лишь по рассказам мамы-старушки,
безграмотной женщины.

Очень прошу Вас сообщить мне о том, какая
судьба постигла моего отца.

Прошу не отказывать.

20/1-1980 год.

Kaynakça: Esimde Araştırma Platformu.

Ek 2. Daken Akmatov'un mektubuna verilen yanıt.

УССР
КОМИТЕТ
государственной безопасности
при Совете Министров УССР
по Херсонской области
15. марта 195 г.
№ 501
гор. Херсон

Копия

НАЧАЛЬНИКУ Ляйлякского района
Ямлин, Ошской обл., Киргиз. ССР

Тов. _____
Гор. село Исраилово

Прошу вызвать гр. АКМАТОВА ДАКЕНА
проживающего в Кулунджинском с/с, Вашего р-на, около 40 лет, ваксм
и сообщить устно на поданное заявление, что его отец Молтаев
Акмата
в 1938 г. был осужден на 10 лет ИТЛ и, отбывая срок наказания в ИТЛ МВД СССР
умер от Паралича сердца 30 сентября 1944 года.

О дате объявления прошу сообщить.

Начальник УАО УКГБ при СМ УССР
по Херсонской области

(Иванов)

577

Kaynakça: Esimde Araştırma Platformu.

Ek 3. Ukrayna'ya sürgün edilip 1938'de idam edilen Moltoev Ahmat'ın idam belgesi.

Выписка из протокола № 28
заседания тройки при УНКВД по Николаевской области
3 апреля 1938 г.

СЛУШАЛИ

ПОСТАНОВИЛИ

И. Дано 2472, Скадовского РО НКВД
Обвиненный:
МОЛТОВЕВ А. Ахмата, рожд. 1895 года,
женца Иссыкульского района, Виргизской
ССР, киргиз, гр-н СССР, из кулаков, кулак,
контрабандист, судим за невыполнение гос.
обязательств, осужденный на 1 год принуд.
работ, находящегося на высылке. До ареста
работал в арт. "Н.Путь", проживал в с. Чал.
Иссыкульского района.

Обвиняется в том, что в период
1917-1928 г.г. занимался контрабандой, не-
законно проходил границу в Китай. в 1928-
1929 г.г. принимал участие в басмачестве, вы-
полнил разведывательную работу по установке
мест нахождения красных частей, и доносил
басмачам. Находясь на высылке, системати-
чески проводил к.р. агитацию против кол-
лективного строя. Восхвалял старое царское
царство, на обороте.

МОЛТОВЕВ
Ахмата
РАССТРЕЛЯТЬ.

ф. № 27 О.У. Н.К. Д. 321-8
Верно: Секретарь Тройки

Kaynakça: Esimde Araştırma Platformu.

Ek 6. 1991’de Ata-Beyit Cenaze Töreni Cengiz Aytmatov ve KSSC başbakanı Nasridin İsanov.

Kaynak: Ata-Beyit Müzesi.

Ek 8. Ata-Beyit Cenaze Töreni 1991.

Ek 9. GKNB subayı Abdırakmanov (KGB) Güvenlik istihbarat subayı (1990-1998) ve kazı işlerinde yönetici olmuştur.

Kaynak: Ata-Beyit Müzesi.

Ek 10. 138 kişinin toplu mezarın bulunmasını sağlayan Bûbayra Kırđıralieva.

Kaynak: Ata-Beyit Müzesi.